Anton D Turek

Dłuski Tomasz

REFLEXYE
NAD PROIEKTEM
POD TYTUŁEM
ZBIOR
PRAW SĄDOWYCH
WYDRUKOWANYM
PRZEZ
DELEGOWANYCH
OD
WOIEWODZTWA LUBELSKIEGO
PISANE.

ROKU 1780.

DO CZYTELNIKA.

W Politycznym rządzie, nikt nie żyie ktoby nie był poddany Prawu. Zyć niepowinien w prawodawczym Narodzie, ktoby unikał troſkliwości pod jakim żyć będzie panowaniem, gdy o odmianę Praw chodzi.

To było powodem Woiewodztwu Lubelſkiemu wyznaczyć nas delegowanych do rozważania proiektu pod tytułem Zbior Praw Sądowych *wydanego. To było naſzym interesſem, dopełnić z pilnością nam, y naſzey potomności naypotrzebnieysze obowiązki.*

Przechodzić przez mysl naszą niemogła boiażń narażenia ſię J. K. Mci Panu N. M. że rezonuiemy nad dziełem, ktòremu rozkaz Pańſki y zgromadzonych Stanow powagę daią. Ten albowiem KROL, ktòry w powierzonych Rządom ſwoim Krajach, własną umieiętność wſzyſtkich wyzwolonych nauk przy nieprzełamanych żadnym ciężarem pracach, na węgielny kamień założywſzy, Dom mądrości buduie, y w nim, to przez nauki dla Kadetow y Paziow wyborem naylepſzych Profesſorow ſławne, to przez ſzkołę Taktyki w Corpuſie Artylleryi, a Orientalnych Języków za granicą utrzymywaną, to naoſtatek przez uſtanowioną Edukacyiną Komisſyą z wyboru rodowitością y mądrością znakomitych Mężow złożoną, gruntowne y wyſokością nauk zagranicznym nieuſtępuiące do tego mądrości Domu Kolumny ſławia. Ten mowię KROL, ktòry o wydoſkonalenie Narodu w cywilnych y woiennych naukach tak wielkie ſtarania czyni, iaſno ſię tłumaczy, że dla tegoż Narodu takie mieć chce prawa, ktoreby nietylko od naturalnego, lecz y naylepiey oświeconego rozumu powſzechną zyſkiwały approbacyą.

Tym bardziey zaſtanawiać nas niemogł należyty reſpekt dla poważanego w Oyczyznie Męża, ktòremu ſamemu dzieło zbioru Praw poruczone było. Owſzem przez prace około publicznego dobra kopiować przykładnego Obywatela Kraiu, ieſt wyſoce cenić Oryginał; ieſt dopełniać nayczyſtſze Autora inten-

cye,

cye, który z potomnością swoią, że iednymże co wszyscy prawom podlegać musi, chciał ie mieć naylepszemi. J dla tego na przeszłym Seymie nieprzyspieszał ich approbaty, ażby do wszystkich Grodow rozesłane, od każdego Obywatela, z wolnością wyrazu zdania, rozważane były. Jak czynili pierwsi po Solonie prawodawcy w Grecyi gdyż każdy prawa proiekt, do publiczney censury na Spartańskim Rynku wywieszali. A bliżey do okoliczności mówiąc: Tak czynił Justinian; gdy procz Treboniusza, Teofila, y Doroteusza pryncypalnych do zbioru Rzymskich praw pomocnikow, innych trzynastu przybrał; Przeświadczony: że naylepsza intencya ludzka, nieuwalnia ludzi od podległości omyłce; Żądaiący: aby co zwierciadłem obyczayności życiu dla Narodow bydź miało, niepodpadało skazom błędu.

Wszakże większa liczba poznieyszych pomocnikow (: których Jmiona czas strawił :) nieubliżyła głośney dotąd sławie wielkiego Autora, y pierwszych trzech pomocnikow. W tym umysle nasze pisane reflexye, nasladuiąc drugich. Wciągneliśmy porządkiem wszystkie Artykuły z ich tytułami iak są w Zbiorze Praw położone, aby każdy iedno y drugie maiąc przed oczyma, znalazł mieysce, w ktorym omyłka postrzeżona, y do czego uwaga nasza powinna bydź stosowaną.

Cokolwiek uznaliśmy potrzebnego poprawy, wyraziliśmy przyczynę potrzeby, znaiąc rożnicę między Prawodawcą a Prawem; To skoro przyięciem od Narodu weźmie powagę Prawa, natychmiast odpoddanych sobie, z tey miary slepego wyciąga posłuszeństwa, że Prawodawcza przezorność wszystko winna stanowić do prawideł sprawiedliwości, a tey skazuvką w czystym zdaniu przyrodzona racya, Tym bardziey pisząc prawa dla Narodu od wiekow prawami rządzonego, odmiany za stare nowego prawa, przyczyny trzeba. Lecz słuszne, albo nie, usprawiedliwienia nasze, dla ktorych sądziliśmy potrzebę poprawy? pod sąd publiczny Narodu oddaiemy, A co przez nas iest zachowano, o to każdego czytaiącego prosiemy.

Si non poteris factum, intentionem excusa.

Reflexye nad częścią Pierwszą y Jey Artykułami

Artykuł pierwszy o Osobach.

§ III. Obiaśnienia potrzebuie, Pozwala albowiem używać powagi Sądu do wkraczania w cudze prawa, y przywileia, co iest przeciwko naturze Sądu, bo ten winien karać tego, który, choćby y niegwałtownie, wkraczał w cudze prawo y przywileie.

Artykuł 2. o Królu.

§ II. Zdaie się bydź niepotrzebny; bo w sprawie Cywilney ktoż się bać może wydać pozew, ile prawami w tym zbiorze zamkniętemi ubespieczony? A wyrażona w tym paragrafie sublewacya processu, iedno znaczy co kassacya. Proces zaś tam tylko inwalidowany y kassowany bydź może, gdzie Sprawy rozsądzenie następuie.

W § IV. Opuścić należy też sublewacyą processu. A listy żelazne podług Artykułów Pactorum Conventorum nie przez trzy, lecz przez sześć miesięcy trwałość swoią mieć winny. *Fatalia* y *preskrypcye* nie są iedno, owszem sobie przeciwne, y gdzie zachodza Fatalia, tam Actor non præscribit, przeto z tego § słowo Fatalia opuścić trzeba.

W § VIII miasto trzech, poprawić trzeba sześć miesięcy, y casum choroby, ktòraby w tym czasie przypaść miała, A ten otrzymuiący list żelazny, niech winien będzie zaprzysiądz z Swiadkami wiary godnemi.

Ad § X. Obmyślić trzeba straż dla kryminalisty, bo iey Grody y Ziemstwa niemaią.

§ XI. Drugą połowę można opuścić, bo kto nie maiąc prawa sądzenia, dekretuie na smierć człowieka, czyni to iako Ty-

A ran

ran niezachowuiąc formalności Sądu, a zatym ani pozwalaiąc czasu aby przed exekucyą mogł przyiść list żelazny.

W. §. XIII. Lepiey naznaczyć pewne kary na tego, ktoryby niechciał ziechać z protokułem; bo chory może mieć milionową fortunę do zapisania, iakiey Regent nad grodzićby niemogł.

Ad § XIX. Prawa podały pod Sąd Assessoryi te Dobra, ktore są liquidi Juris Regij, podpadaiące pod rewizye, y lustracye. A zaś za otrzymany przywiley na Dobra ziemskie, karę y Forum w Trybunałach naznaczyły, a zatym y poznanie natury Dobr takowych, tymże Trybunałom oddane. Racya tego: Ponieważ, prawo winno zabiegać wszelkim przypadkom, a nieiest rzeczą niepodobną żeby się kiedy trafił mniey skrypulizuiący Pieczętarz ktoryby na czyie Dobra otrzymawszy przywiley dla trzeciey osoby, uznał ie za krolewskie,pewien będąc że Dekret iego iest wieczny,y ex vi Legis przeciw niemu nieidzie, z strony zaś Trybunałow niemoże bydź podobna boiaźn. Słuszna więc rzecz nie psuć dawnego, ile dobrego prawa.

Z § XX. Wyiąćby należało Miasteczka ziemskie Dziedziczne od Sądow Assessorskich, ieżeli Dziedzic w przywileiu locationis nie poddał poddanych swoich pod prawo Magdeburskie; a zatym non renunciavit Juri suo nad niemi. Owszem favore stanu Szlacheckiego, słuszniey oftrzec należało, aby poddanym nieuprzywilejowanym prawem Magdeburskim, żadnych przywilejow wolności niedawano z Kancellaryi Koronnych y Litewskich, bo kłutnia w Assessoryach z własnemi poddanemi, odraża Dziedzicow od zdobienia kraiu przez przeformowanie wsi na miasteczka.

Ad § XXII. Gdyby Krolewszczyzny zostawały do tąd rozdawniczemi, ten § mogłby bydź tłomaczony iż zachowuie moc Krolowi w iednym Starostwie dzielić Dobrodzieystwo na wielu. Lecz gdy te poszły na Skarb R. P. Biskupie zaś Dobra y wszystkie duchowne podziałom przez przywileje niepodpadaią, tym barździey powinności y prerogatywy Urzędowe tak Senatorow iako

y ministrow

y Ministrow prawem do każdego przywiązane, dzielone bydź nie mogą, przeto ten § chyba do kilku Starostw, szacunkowi Królewskiemu zostawionych mógłby bydź applikowany. Lecz patrząc na to że przywilejow Królewskich nikt nie tłumaczy y tłumaczyć nie może, iako tylko sam Król w osobach Pieczętarzow, przeto z tych wyrażonych powodow ten § słusznie opuścić potrzeba.

Zeby zaś sprawiedliwego tłumaczenia przywilejow uniknąć, do ktorego czasem samey Kancellaryi, niepostrzeżona przy pieczęci, y podpisie zdrożność przyczynę daie; przystałoby przez prawo ustanowić formę wszelkich przywilejow, iak maią ustanowioną tranzakcye Ziemskie, a ta dokładna y ostrożna forma mogłaby zapobiedz niektorym omyłkom, ktore się in essencialibus wydarzaią.

Artykuł III. o Krolowey y Krolewicach

Pod tym Artykułem żadna omyłka nieznaleziona

Artykuł IV. o Duchowieństwie.

Ponieważ ten zbior praw ma zamiar uszczęśliwienia całego narodu, a całość inaczey szczęśliwą bydź niemoże, tylko przez uszczęśliwienie wszystkich części. Zkąd wypływa konsekwencya że ubliżenie iedney części, drugą interessować powinno, przeto przywłaszczamy sobie prawo y pod tym Artykułem nasze wyrazić obserwacye.

W § I. Ze wszystkie Osoby Duchowne Prawom dla Duchowieństwa przepisanym podlegać winny, to bez kwestyi. Lecz gdy to Duchowieństwo ile Duchowieństwo podlega naywyższey władzy Stolicy Apostolskiey, a ile wspoł obywatele kraiu, podlegaią narodowym prawom; kwestya przeto iest: ieżeli z tych dwoch iedna naywyższa władza może sama przez się stanowić to,

coby ubliżało drugiey rownie naywyższey, y mieszało lub osłabiało w Duchowieństwie powinne dla tych obydwoch władz diverso respectu posłuszeństwo? z tego między naywyższemi władzami pomieszania iak nieszczęśliwe na kray cały spłynąćby mogły konsekwencye, łatwo się ich domyślić można patrząc na naszą słabość y okoliczności w iakich zostaiemy. Z tych więc powodow pod tym Artykułem wstrzymać należy § 4. ktorego exekucya odebrałaby Duchowieństwu Polskiemu Sądową władzę. Albowiem naywyższy Trybunał spraw Duchownych był y iest do tąd przy Stolicy Apostolskiey. Ta stolica udziela tey władzy kraiowym Jurysdykcyom, lecz tylko iako subalternom swoim, pod essencyalną kondycyą dependentiæ & appellabilitatis y to ieszcze reservatis dla siebie casibus. Znieść kondycyą dependencyi; iest znieść Condicionatum, bo tey sądowey władzy ani same Duchowieństwo sobie przywłaszczyć, ani Rzplta ile pod panowaniem wiary Katolickiey będąca nadawać mu go może. Ten iednak § byłby bardzo pożytecznym dla kraiu, ieżeli za wstawieniem się J. K. Mci do Stolicy Apostolskiey nastąpi zezwolenie na niego.

Podobnież y drugi § pod liczbą 10. położony, wstrzymać należy, na ktory łatwe pozwolenie otrzymać można, skoro władza wstrzymania publikacyi, do tych tylko bullow ostrzeżonąby była, ktoreby materye polityczne, a nie presse same Duchowne zamykać w sobie miały.

Artykuł V. o Senatorach y Ministrach

Pod tym Artykułem nieznaleziona omyłka.

Artykuł

Artykuł VI. o Sędziach Grodzkich.

Pod § II. *Miasto słow: Seymiki zwołać* przyzwoiciey *Seymiki przez Uniwersały ogłośić.*

Na §§ 3. 4. 5. y 6. względem 4. Sędziow Grodzkich Jch ustawicznego siedzenia y pensyi dla nich te są reflexye.

I. Jm więcey Sędziow tym więcey subiekcyi dla Pacienta, czego iest doświadczenie po licznych Subselliach.

II. Jm więcey Sędziow tym pewnieysza emulacya, a za nią niebespieczeństwo sprawiedliwości.

III. Jm więcey Sędziow tym mniey ostrożności grzeszyć przeciwko prawu, bo każdy z osobna siebie exkuzuie, a pluralitatem obwinia, czego ieden czynić niemoże gdy ieden sądzi.

IV. Nie w każdey Ziemi y Powiecie wybierze 4. ludzi wiadomych prawa, ktorzyby znaiąc co iest bydź Sędzią chcieli się podiąc tego ciężaru. A między niewiadomemi, wiadomszy zawsze w podeyrzeniu, zkąd emulacye y niechęci.

V. Siedzieć co Rok 10. miesięcy na mieyscu Sądow, trzeba opuścić Dom y właśne interessa, a zatym umnieyszyć sobie intraty a przyczyniać expensy, bo z Domu wszystkiego dowieść niemożna, a y same fury pokrzywdzaią domową Ekonomikę. Trzeba żyć w wielkiey teskności w miasteczkach partykularnych między prostastwem, czekaiąc niż kto przyiedzie na sprawę. Trzeba utrzymywać Patronow, Jnstygatora y Woźnego aby ich Pacienci zastali, inaczey chybaby Pacienci po wsiach szukali Patronow.

VI. Pensyi dla Sędziow Woiewodztwa składać niemogą, bo żadnych Jntrat niemaią oddawszy do Skarbu Czopowe y Szelężne a sol utraciwszy. Składać na to podatki nowe, broni powszechny niedostatek, a pomnożone na Sol, Papier stęplowany, y Tabakę publiczne koszta.

VII. Jest wiele Grodow w ktorych za naylepszych czasow gdzie

o pieniądze

o pieniądze niebyło podobney trudności, y pozew tylko Sześć groszy kosztował, przy tak dobrey więc dla pieniarzow porze, w dwoch albo trzech dniach, odsądzywały się Kadencye y Grod odieżdżał niemaiąc co czynić. Dzisieyszy niedostatek wstrzymuie pieniaczow, a słusznie interessa promowuiących, do Kompromissow y Komplanacyi nakłania, tak dalece iż prawo obliguiące Sędziow, aby na każdey Kadencyi wszystkie sprawy odsądzywali; nie dla wielu iest cięzkie, a dla Obywatelow zupełną satysfakcyą.

Z tych uwag zdałoby się przestać na dawnym prawie y iednym Sędzim y Pisarzu Grodzkich, byle iak teraz pro male judicato ex persona odpowiedali, y żyli iak żyią bez pensyi od Woiewodztw.

VIII. Sędziego y naylepszego dożywotnia władza nadpsować y cięzkim dla Obywatelow uczynić może, przeto rzecz przywoita by była, aby co trzy lata wyznaczony był Dzień elekcyi Sędziego per secretam pluralitatem votorum, salva libertate approbacyi w trzy lata tegoż samego, choćby y do smierci. Sposob sekretnych wotow niedopuści przemocy y możnieyszym w Elekcyi, a boiazń odmiany, y nadzieia approbaty w Sędzim, utrzymywałyby sprawiedliwość y łagodność iego. Jeżeli te reflexye znaydą przyiecie, to pod tym Artykułem, y następuiące §§ 8. 9. y 15. bedą niepotrzebne.

Ad § XVII. Milicya przy Grodach bardzo potrzebna dla dotrzymania winowaycow, lecz chyba tylko Zołnierzem Rzeltey, ta potrzeba, dopełniona bydz może, ieżeli pomnożone Woysko, dla Konsumpcyi płacy w produktach przy niedostatku pieniędzy, po Woiewodztwach rozstawione będzie.

Artykuł VII. o Subdelegatach.

Pod tym Artykułem nieznaleziona Omyłka.

Artykuł

Artykuł VIII. o Jnstygatorach.

W tym Artykule to tylko podpada kwestyi. Jnstygator tak upoważniony przywilejem Krolewskim zkąd płaconym będzie? Do tąd po Grodach gdzie małe akcydensa dla Jnstygatora, to zwyczaynie sługa Sędziego ma Urząd Jnstygatora, lecz ten nie mogłby dopełnić reguł potrzebnie y mądrze dla Jnstygatora opisanych.

Artykuł IX. o Sędziach Ziemskich.

Na czas sądzenia y trwałość funkcyi Sedziow Ziemskich (: salvis modernis possessoribus :) te same reflexye służą, ktore są wyrażone pod Artykułem 6. o Sędziach Grodzkich.

Pod § VI. na przypadek choroby Dwoch Osob Sądowych wyrażone Remedium, mogłoby sąd zatrudnić, Raz: gdyby druga Osoba przed samą kadencyą zachorowała, to czekaiąc aż na mieyscu słabego inny wybrany y uprzywilejowany będzie, w mieyscach od rezydencyi Krolewskich dalekich z miesiąc czasu strawićby trzeba. Drugi raz niżby świeżo uprzywileiowanemu zasiadać przyszło, gdyby tym czasem chory ozdrowiał y ziechał na Sądy, ktoryżby ktoremu ustępować powinien? gdyby obydwa rownie upoważnieni przywilejem Krolewskim, zdałoby się więc przestać n Elekcyi Ziemian, ktorzy ieżeli mogą obierać iednego Subdelegata, za coż y nie drugiego? w czasie potrzeby.

Ad § X. Przynaymniey in constitutionem loci, Kondemnatę maiącemu zapłacić należy. Jnaczey, Osoby Sądowe pilnuiące prawa, miałyby prawo niedbać, o konwikcyą prawną.

Artykuł X. o Subdelegatach y Jnstygatorach Ziemskich.

Pod tym

Pod tym Artykułem względem Jnstygatorow Ziemskich taż sama kwestya, co względem Jnstygatorow Grodzkich.

Artykuł XI. o Podkomorzym.

Pod tym Artykułem żadna nieznaleziona Omyłka, oprocz pod § 7. ponieważ sprawiedliwość radzi aby y Podkomorzy in constitutionem loci standi zapłacił za Kondemnatę.

Artykuł XII. o Deputatach y Pisarzu Trybunalskim.

Ad § III. Niedziela od sądzenia powinna bydź wyięta §§ 8.9.10. obiaśnienia potrzebuią, bo Deputata Korrupcyą biorącego, y praktyki czyniącego napomnienie y odradzenie razem się niemieszczą, tym bardziey że grzech przeciwko przysiędze iest wielkim kryminałem, y wart już samey kary nie napomnienia.

Pod § XI. dodać trzeba aby subiekcya Sądowi mogła bydz przez specyalnego Plenipotenta, albo za listem przez Pryncypała pisanym, bo przytomności w Trybunale albo słabość, albo obowiązek Urzędu, albo inne ważnieysze Jnteressa Pryncypałowi przeszkodzić mogą.

Pod tym Artykułem byłaby rzecz potrzebna y z doświadczenia dobra, zachować Konstytucyą o Sekretnych Wotach (: ieżeli pożytecznieyszym uznane będzie :) ustanowić aby ci, ktorzy contra pluralitatem vota dadzą, zapisali zdanie swoie w Sentencyonarzu, po sentencyi pluralitatis, z dołożeniem prawa y przyczyn, dla ktorych tak sądzili y to aby podpisali, a sentencyonarz niechby był iak publiczne Akta, z ktorego każdemu byłoby wolne wyięcie obydwoch sentencyi. Racya tego iest.

I.

I. Kiedy każdego ſentencya ma bydź wiadoma publico, każdy muſi ſię ſtarać aby zrozumiał ſprawę, y na poięrnieyszych ſpuſzczać ſię niebędzie.

II. ż Złą Sentencyą niebędzie ſię mogł ukryć pod zaſłonę pluralitatis.

III. Dla człowieka cnotliwego y uczciwego, iako rzecz wiele martwiąca gdy pod iednę cechę nieſławy z niedobremi iść muſi, tak wielką przynoſi mu ſatysfakcyą że niewinność ſwoią publico okazywać może.

Ten proiekt gdyby ſię miał podobać, to z przyſięgi Deputackiey ſecretum ſtubæ wymazać można. Wszakże ten punkt przyſięgi ſprawiła boiaźn od możnych dla uniknienia zemſty za ſprawiedliwą, ſkoro przeciwną możnemu ſentencyą. Lecz gdy zbior praw teraznieyszy uſiłuie utrzymać zupełną rowność, y ſłabſzych od przemocy obronić, niebyłoby racyi, za co każdego Sędziego Sentencya wiadomą bydź niema, ile że ta boiaźn niedobrze odpowiada umyſłowi, iaki każdy mieć powinien żyiący w ſtanie republikanckim przy ſprawiedliwości.

Artykuł XIII. o Patronach Spraw.

§ XIV. odmiany potrzebuie, bo Patron od ſtrony Aktorowey może mieć na pismie induktę, y tę przeczytawszy, kłaść powinien Dokumenta porządnym Summaryuſzem ſpisane, one w ſądzie czytać, cytować ad casum prawo, y konkluzyą przeczytać. Lecz ſtrona pozwana, pierwszy raz to ſłysząc niemoże mieć gotowey na odpowiedź indukty, a Sąd gdyby iey pozwalał czasu na odpis, traciłby czas dla ſpraw drugich, przeto pozwana ſtrona tylko Summaryusz ſwoich Dokumentow gotowy mieć może, a z pamięci odpowiadać na Induktę ſtrony Aktorowey. Podobnież

bnież ſtrona Aktorowa pierwszy raz ſłysząc odpowiedź ſtrony pozwaney, muſi na pamięć replikować.

Złożenie dokumentu y po replikach gdyby go ſtrona dopiero ſkąd doſtała, wolne bydź powinno. Jnaczey mogłby kto upaść w oczywiſtey ſprawie, y ten pospiech Sądu byłby przeciwko ſprawiedliwości, dla ktorey iſtotnego wykonania, wymierzonego dla Sądow czasu oſzczędzać ſię niegodzi, ani należy dla drugiego tak ſprawiedliwość przyspieszać, żeby pierwszego krzywdzić.

W § XVI. Dodać trzeba gdyby przypadkiem dokument zginął, a potym zaraz ſię znalazł, tedy od Sądu przyiętym bydź powinien, lecz ten § cały bespieczniey opuścić, bo w nim na Sumiennych Sędziow pamiętaiących na Rotę przyſiegi zbyt ciężki obowiązek, aby nieuważali na dokument ewinkuiący ſprawę, dla tego, że pozniey położony. Satius na ſtronę umyślnie nakoniec zachowuiącą dokumenta, naznaczyć karę proporcyonalną.

§ Oſtatni pod tym Artykułem dozwalaiący Patronom ſprawowania wszelkich kraiowych Urzędow y godności, bez wątpienia ſupponuie, iż Patronowie powinni bydź Szlachta, iakoż wielorakie są tego przyczyny.

I. Przy ſzczupłości Woyſka y upadłych okazałościach Dworow Panow Polſkich, ktore wielu Szlachty mieściły w ſobie, zoſtał ſię prawie iedyny uczciwy sposob życia, y promocyi Patronizacya. Ten sposob scześniać dla Szlachty przez przypuszczenie Osob niższego ſtanu, byłoby widocznym pokrzywdzeniem ſtanu Szlacheckiego, ktoremu sama legis-latia, moc prawodawſtwa swoiego winna.

Dziełem to ieſt naywyższey Opatrzności dysponować kto w iakim ſtanie ma przychodzić na ſwiat, a tę dyspozycyą każdy adorować winien.

II. Niema dosyć Rzplta ludzi do rolnictwa, do rzemioſł, manuſaktur y Handlow, niema dosyć do osadzenia miaſteczek, ktorych przednieysze mieysca dla tego żydzi napełniaią, że mieszczankowie ſkoro ſię

ro ſię ktòry wyuczy, wſtydzi ſię swoiego gniazda w proſtocie żyiącego, y nie powraca do niego. Raczey więc dogodzić publiczny m potrzebom używaiąc ludzi podług każdego ſtanu, a Patronizacyą przynaymniey w naywyższych Subselliach zoſtawić dla samey *Szlachty*, iak oſtrzegła Konſtytucya 1726. ktòra dla tego inszych niewyraziła Subselliow, że tylko o samym Trybunale ſtanowiona była.

III. W niższych Subselliach z Miaſta lub ze Wsi dyſtyngwuiącemu ſię talentami przy cnocie Człowiekowi, niezamknięta do nobilitacyi droga, a zatym poſtąpienia do wyższych Subselliow y dalszych promocyi.

Tytuł Wielmożnego: należy do Szacunku Krolow, ktòrzy gdy go rozdaią z Urzędami Szlachcie zaſłużoney, nieſkąpią go y dla zaſłużonych Patronow. Owszem z cnotą połączone talenta, y do JWW. tytułow dla Patronow wrota otwieraią.

Artykuł XIV. o Regentach Subſceptantach y Kancellaryach.

W § I. Dodać trzeba aby Regenci, gdy independenter od Pisarzow Akta w Ręku swoich mieć będą, nietylko byli Szlachta lecz y dobrze oſiadli.

§ II. Potrzebuie obiaśnienia, bo gdy sami tylko Wodiewodzcy Pisarze na Kadencyach swoich ze wszyſtkich Regeſtrow pisać Dekreta maia, a Regenci Trybunalscy maią bydź obierani przez każdy swoy Trybunał, więc co Trybunał byłby inny Regent, y przy limicie ſkończywszy Urząd, niemiałby komu oddać Aktow w dozor. Przyſtałoby więc aby Woiewodztwa w ktòrych ſię Trybunały sądzą obierały Regenta dobrze oſiadłego Szlachcica, y do uprzywilejowania prezentowali Krolowi. Ten Regent wykonaw-

szy przyſięgę w Trybunale trzymałby Archivum y Regeſtra Trybunalſkie, y od Pisarzow odbierał Dekreta, trzymałby oraz y pieczęć pod ktorą extrakty wpisow y Dekretow wychodzić winny.

W § III. Na końcu dodać, aby Pisarze *Woiewodztw* Trybunalscy Regentowi Trybunalſkiemu Protokuły swoie, ktore od Konſtytucyi dopuszczaiącey Woiewodzkich Pisarzow pisać zaczeli, pod Regeſtrem oddali.

§ IV. Tylko do Ziemſkich y Grodzkich Pisarzow y Regentow ściągać ſię może, lecz w Piotrkowie y Lublinie podobnież w Xięſtwie Litewſkim w mieyſcach Trybunałow, gdzie całego kraiu Akta ſię znayduią, ich zbieranie, układanie y kliienie, iako wielu ludzi y długiego czasu potrzebuie, tak chyba koſztem Rzpltey naſtąpić może.

Ad § XI. Dołożyć że przez lezyą nierozumi ſię zarzut, ktory ieſt obiectum Manifeſtu, lecz tylko ſłowa niepotrzebne a uſzczypliwe.

§ § XIX. XX. Obiaśnienia potrzebuią.

I. Regent chyba w tych Grodach mogłby trzymać Kancellarzyſtow na ſtole, gdzie Regencya do 5000. Złł: Pol: uczyni, są albowiem y takie, ktore 1000. Złł: niedochodzą.

II. Regenta nayznacznieyszy profit z Suscepty. Przeto ieżeliby Susceptant nic nie płacił Regentowi, to Regent nie miałby za co dawać Stołu Paleſtrantom. Jezeliby zaś Suſceptant (: iako dotąd practicatur:) kontentował ſię pensyą od Regenta, to Susceptant niemogłby trzymać Kancellarzyſtow na ſtole.

Artykuł XV. o Woźnym.

Pod tym Artykułem niepoſtrzeżona Omyłka.

Artykuł

Artykuł XVI. o Szlachcicu.

Pod § II. brakuie wyraz czasu, kiedy ma okazać kupione Dobra za 200000. do Jndygenatu przypuszczony, y przed kim ma okazać. Oraz gdyby nieokazał co za Rygor na niego?

§ V. Gdy osiadłość Szlachcica iest pignus responsionis o wszelkie długi, przeto y o rękodayne długi, niemniey fanty y zastawy, z teyże osiadłości in primo foro odpowiadać powinien, chyba gdyby w Assekuracyi inne forum na siebie przyiął. O występek zaś osobisty, tam gdzie go popełni Sądzonym bydź może z racyi: że locus delicti vinculum Jurisdictionis.

§ VII. Ponieważ ten § ściąga się do samego maiątku, a nie do Processu, ktory y naybogatszego może exkludować od funkcyi, przeto obiaśnić trzeba, iż Proces szkodzić ma o takie długi, od ktorych niezostawałoby Szlachcicowi wolney intraty 6000. Bo trafia się że ma kto Proces na Dobrach o 50000. a intraty 100000. ma.

A co się tu stanowi o Posle, przystoi rozciągnąć y o Deputacie.

§. IX. Podobno mowi o tym Szlachcicu, ktoryby pierwszy porwał się do Szabli attakować drugiego, lecz drugi, y każdy, ktoryby na własną obronę szabli dobył, dołożyć trzeba aby był od tey kary wyięty, ponieważ prawo natury, daie każdemu prawo, do obrony własnego zdrowia y życia.

Ad § XIII. Po grzechu Adamowym rowny się nietrafia, bo cały świat przekonany, że naywyższemu podobnym bydź nikt niemoże, przeto y wyznaczenie kary ściągaiącey się do naypoznieyszego Potomstwa ustać powinno, ile że żyiemy sub lege Gratiæ. Ludzka sprawiedliwość karę tylko na grzesnika rozciągać każe, aby taką sam czuł, na iaką sam zarobił, bo personalia non transcendunt personas. Złoczyńca skoro stracony, iuż nic nieczuie. A początek tego § do iego końca stosować należy, bo koniec nie

rownie

równie ſprawiedliwszy. Gdy bowiem nie tracą Szlachectwa Dzieci pierwey ſpłodzone niż Oyciec abusum popełni, za coż przed popełnioną zbrodnią ſpłodzone Dzieci, miałyby tracić *Szlachectwo*, ſkoro pokażą ſię bydź niewinne.

Ad § XIV. Osobie w tym § wyrażoney większa ieszcze nadgroda, gdy publicznie na *Seymie* otrzyma nobilitacyą, na ktorym Krol prezyduie, a tak y ſprawiedliwosci dosyć ſię ſtanie, y dawne prawa o Nobilitacyach nienaruszone zoſtaną.

Pod § XVI. Prawo zaoſtre dla wolnego Narodu; lecz ieżeliby ſię utrzymać miało, przynaymniey wyznaczyć trzeba, wiele Niedziel ma wyiść pozwowi, przed ſprawą, aby był czas donieść za Granicą będącemu że go w Polszcze pozywaią, oraz ieżeliby tam chorował, albo w Służbie Woyſkowey zoſtawał, lub za długi w areszcie ſiedział, trzeba aby miał czas uwolnienia ſię od choroby, lub ſłużby, albo aresztu.

Artykuł XVII. o Mężu y Zonie.

§ II. Koniec legalizuiący Zaręczyny przy dwoch *Swiadkach*, Osob pod władzą Rodzicow lub Opiekunow będących, in consequenti legalizuie y Szlub za takowemi zaręczynami. A że iako o dwoch, byle ſwiadkow, tak y o Xiędza mniey óſtrożnego nie nad to trudno, przeto z takich Szlubow wynikałyby zapewne martwiące Rodzicow y Krewnych konsekwencye, a zatym ten Artykuł odmienić trzeba.

Pod § V. Oſtrzec należy casum: gdyby żona paſſyonatka niespodzianie kogo zabiła, albo ſekretnie otruła, choćby pod bytność *Męża*, aby kara do niego ſciągać ſię niemiała, y niech by przez ewazyą iako o tym niewiedział, ani ſię ſpodziewał, wolnym zoſtał.

Pod § VIII. Gdyby za karę mąż odpadł od użytkow żoniney

ney fortuny, to chybaby Sąd wziął w Sekweſtr fortunę Zony, y udzielał iey prowentow, Zona albowiem żyiąc z Mężem, niepowinna ani może zabronić intrat ſwoich Mężowi. Albo chybaby ten Sąd w takim przypadku robił ſeparacye między Małżeńſtwem, co oboie inconveniens. Lubo zaś w iſtocie ſamey ńietrafia ſię, ażeby kto Mężowi pożyczał Summ wyraznie na żoniną fortunę, tym bardziey aby ią kto kupował, y nawet gdyby to naſtąpiło, Zonaby na tym nic ſzkodować niemogła, gdyby iednak zdało ſię nieopuszczać tego § to tolerabilius, aby za karę na Męża Sąd wyznaczył grzywny, na Fortunie iego dla Zony, niż żeby go miał oddalać od rządu y prowentow Dobr Zoninych.

§ IX. Posag Szlachcianki idącey za Mieszczanina, w Summie oddany bydź powinien za ewikcyą. Lecz posag albo Sukceſſya w Dobrach Ziemſkich, gdyby poszedł do Mieszczanina za Zoną, łamałoby ſię prawo o naturze Dobr Ziemſkich y przywileie Szlacheckie, w takim więc przypadku, byłoby dosyć, żeby Krewni Zony Szlachta połową ceny,opłacili te Dobra Mieszczaninowi,Gdyby zaś taka Zona po śmierci pierwszego Męża Mieſzczanina poſzła za Szlachcica, y Dzieci z ńim ſpłodziła, powinna iey bydź przywròcona własność podług prawa natury, y Dzieci ſecundi thori dziedziczyć, a primi thori czwartą częścią ceny Dobr Dziedzicznych, lub czwartą częścią Summ posagowych kontentować ſię powinny, a to dla większey zawsze użyteczności Rzpltey z Oſob ſtanu Szlacheckiego, niż Mieyſkiego.

Artykuł XVIII. o Mężu y Zonie rozłączonych-

§ III. Jeżeli Mąż posagu po Zonie niewziął y okazyi do rozwodu niedał, potrzeba obiawić przyczynę, dla ktòrey chce ten § aby Mąż winien łożyć na rozwod, gdy sam rozwudu nieszuka.

§ V.

§ V. Nayprzod repugnat powszechney dotąd' opinij y rządowi kraiu. *Uxor quidquid acquirit non sibi sed Marito*. Potym: Rożny iest sposob nabywania fortuny między Małżeństwem Stanu Szlacheckiego, gdzie Mężowe starania, około interessow fortuny y rządu Dobr, są pożytecznieysze, niżeli Żony, w stanie zaś mieyskim, wszystko maiąc pod okiem oboie małżeństwo, rownie pożyteczne starania czynić mogą. Stanu więc Szlacheckiego od mieyskiego rożnicę uczynić trzeba. A gdyby w stanie Szlacheckim do nabytey fortuny miała bydź y żona przez prawo przypuszczoną, to naysprawiedliwieyby było, aby do proporcyi fortun, iakie przy pobraniu się oboie mieli, ten podział następował, bo ten pierwszy fundusz, y spadła w czasie Małżeństwa sukcessya, są źrodłem nabywania.

Artykuł XIX. o Oycu y Matce.

Pod tym Artykułem nieupatrzona Omyłka.

Artykuł XX. o Dzieciach Szlacheckich.

§ V. Obiaśnić potrzeba że Dzieci u Oyca Wdowca, lub Matki Wdowy, tylko o taką fortunę upominać się mogą, ktorą iedno z Rodzicow żyiących po drugim zmarłym pozostałą bez prawa trzyma.

Ad § VII. Powiedziano pod Artykułem 16. na Paragraf 13. że niewinności kara dosięgać niepowinna.

Artykuł XXI. o Opiekunach.

Ad § I. Cudzoziemiec choćby mieszkaiący w Państwach Rzpltey *Iure hospitalitatis*, przypuszczonym bydź do Opieki niemoże.

Ad §

Ad § IV. Naznaczaiący Opiekunow præsumitur bydź zdrowy na umyśle, przeto takowe naznaczenie niepotrzebuie approbaty Grodzkiey, alias wszystkie Actus liberi & liciti wolnych ludzi, potrzebowałyby podobney approbaty.

Ad § V. Komu prawo natury daie przywiley do Opieki, a Juridicum inpedimentum żadne mu nieprzeszkadza, ten aby się starał o przywiley od Grodu nie zdaie się bydź przyzwoitością.

Ad § VIII. Gdy ani przywiley prawa natury, ani legalnie zapisany Opiekun, niepotrzebuią przywileju Grodzkiego, y ieden Opiekun pod wielą Grodami będące dobra (: iak dotąd się praktykowało :) rozrządać może; przeto ten cały § będzie niepotrzebny, tym bardziey, że Opieka Dobr Ziemskich z Assessoryą żadney konnexyi niema.

Dla tychże samych przyczyn y § 9. opuścić można, wszakże y bez niego Krol naywyższym Opiekunem Sierot, a te, gdyby zapisanego lub naturalnego Opiekuna niemiały, y Grod go niechciał naznaczyć, to Rekurs zawsze do Krola.

Ad § X. Wprzypadku smierci Testamentem naznaczonego lub Zapisanego, albo naturalnego Opiekuna, nastąpić powinien inny naturalny, a gdyby go dostatecznego niebyło, albo w przypadku smierci nadanego od Krola Opiekuna, powinien bydź inny od Krola nadany. J to wyrazićby należało.

§ XI. W przypadku odsądzenia Matki lub Babki od edukacyi małoletnich, dołożyć trzeba, aby Sąd wyznaczył proportionatum quantum do Rąk Opiekunow na edukacyą małoletnich.

Ad § XII. Tego tylko, kto się podiął opieki, przymusić można aby ią dobrze sprawował. Lecz choćby kto był naznaczony, a podiąc się niechciał, niewolić go nienależy, przeto ten § odmienić potrzeba.

§ XIV. Forma Summissyi nic innego niezawiera nad to samo, do czego inne §§ Opiekuna obliguią, przeto zeznawanie takowey Summissyi, pokazuie się bydź niepotrzebne.

Ad § XV. Gdy § I. § II. Matki y Babki małoletnich uważaią

C za natu-

za naturalne Opiekunki, przeto ten *XV.* § odmienić należy, bo coż za opieka Matki będzie, gdy Opiekunowie dobrani nieruchomą y ruchomą fortuną rządzić będą? chyba więc ten § mogłby się sciągać do tych tylko Matek, ktore ani wniosku ani żadnych zapisow niemaią, albo z ułomności umysłu nie są sposobne do opieki dzieci.

§ *XVI.* Tam tylko służyćby mogł, gdzie dzieci po smierci Rodzicow pozostałe będą bez zapisanego y naturalnego Opiekuna

Ad § XLII. Już to wyżey powtorzono że personalia non transcendunt personas. Gdy grzeszący Oyciec za grzech życiem płaci, kara do dzieci (: kiedy z Osob niewinnych :) rozciągać się niemoże.

Jeżeli przyidzie do poprawy tego Artykułu, nierownie w mnieyszey liczbie §§ y pierwszy umieszczony bydź może.

Artykuł XXII. o Kuratorach.

Ad §. I. Skoro Kurator prawnie ustanowiony, nie powinien go Grod approbować, bo robota prawna ma approbatę immediate od samego prawa, wyższą niż Grod dać może.

Ad § XIV. Wyiazd za Granicę y w Absolutnych Państwach niezbronny, przeto sekwestracya Dobr za wyiazd nie zupełnie się stosuie do formy praw, dla wolnego Narodu. Dawne iednak prawa o Senatorach y Ministrach, dla słusznych bardzo przyczyn zupadku swego podzwignione bydź powinny.

~~Ad § *XXI.*~~ Co się ściąga do wyiazdu za Granicę, to z tego § wyłączyć trzeba.

Ad § *XXII.* Ten ktory zasłużył na Sekwestr Dobr, opierać się sekwestrowi niemoże. Lecz Zastawnik albo Arendowny Possessor powinien mieć bespieczeństwo Summy y possessyi.

Ad § *XXV.* Ten § dla Narodu arcy nowy, a do zemsty y okazania

zania wielkiey nad każdym Obywatelem władzy moc Grodom daiący, zupełnie winien byyż opuszczony, zwłaszcza: że się ani trafiaią tak zli dla samych siebie Possessorowie, iakich ten § pretenduie.

Artykuł XXIII. o Miastach.

Ad § III. Naywyższa prawna y niewątpliwa władza, co ważnie komu nadała, to nastęona świątobliwie zachować winna, wyciąga tego fides & securitas publica, wyciąga powaga teyże naywyższey władzy, ktorey nikt respektować ani wierzyćby winien, gdyby w swoich czynnościach względem Obywatelow odmienną była, gdyby iednak ten § miał bydź prawem, to przynaymniey dla stanu Szlacheckiego warować trzeba, iż ktoryby Szlachcić w Mieście Dziedziczący Ziemskim prawem, niechciał się poddać pod Jurysdykcyą mieyską; raczey ofiarował przedaż Dziedzictwa swoiego Miastu, aby Miasto obligowane było zapłacić adæquato pretio te possessyą, tak co do intraty, iak co do budowli.

§ IV. Jeżeli przez § III. Szlachta obowiązani do ciężarow Mieyskich rownie iak Mieszczanie ex onere fundi, toć a beneficio fundi excludi niepowinni.

Ad §§ V. VI. VII. toż samo co Ad § III.

Ad § XV. Ostrzeżenie aby skarb niebył w odpowiedzi za kompanią Kupiecką, ieżeli dosyć mocne, to kompania Kupiecka utrzymać się niemoże, bo niemaiąca pewnego funduszu ubespieczonego od naywyższey władzy, niemoże mieć u postronnych kredytu pewnego. Jeżeli zaś (: co pewnieysza względem mocnieyszych od nas Sąsiadow :) to ostrzeżenie słabe, więc oczywiste na Skarb Rzpltey niebespieczeństwo, gdyby ta Kompania zadłużyć się, lub zbankretować miała; przeto ten § bespieczniey iest opuścić.

Ad § XVII. Prowenta z Krolewszczyzn są wyrażone w Lustra-

 cyi

cyi 1765. Ta prawem utwierdżona, y po sług niey pòłtory Kwarty wyznaczone do Skarbu. Jeżeli Kommissie boni ordinis będą miały moc odmienienia prowentow, trzeba aby miały moc odmienienia kwarty.

Ad § XX. Po mnieyszych Miasteczkach Obywatele w prostocie wychowani do piiaństwa przywykli, ieżeli zupełnie z pod władzy Starostw, a po zgaszeniu tych, z pod władzy emphiteutow wyięci, y od kalkulacyi przed niemi wolni będą, wszystkie prowenta potracą.

Ad § XXII. Gdzie Woytostwa z Starostwami połączone maią Jus propinandi (: ktòre na Emphiteutow spada :) iakże prawa stanowi Szlacheckiemu służące odebrać, a oddawać Mieszczanom?

§ XXIII. Jeżeli podług § 17. Mieszczanie wyięci od wszelkiey władzy Dzierżawcow, to pod tym § trzeba było dodać, przed kim Magistraty rachować się maią, a zatym zawsze wynika potrzeba poprawy tych paragrafow.

Artykuł .XXIV. o Mieszczanach

W § VIII. Słowo *& Juris* opuścić można, bo infamiæ idą tylko in Causis facti.

§ XII Mieyski maiątek często większy bywa w pieniądzach, Kleynotach, y Towarach niż w possessyach, przeto aby z całego maiątku część dziesiąta została w Kraiu, powinnaby ściśła nastąpić inwestygacya o maiątku takowego Mieszczanina, y przysięga, iako przez nikogo, żadnych rzeczy, ani przez wexle pieniędzy nieprzesłał do tego Kraiu, do ktòrego się przenosi. Dobra zaś chyba tego pod hypotekę podpadaćby mogły, ktòryby dziesiątey części niezostawił, więc y to obiaśnić trzeba.

Artykuł

Artykuł XXV. o Cechach,

Pod tym Artykułem to tylko do Uwagi, za co Mularſtwo y Cieſielſtwo pure mechanicæ artes mogą nie ubliżać Szlachectwu, a ieżeli iedna część Mechaniki mogłaby nieubliżać, ſzłoby zatym że żadne rzemioſło nieubliżałoby Szlachectwu, a przecież to ieſt w rzeczy ſamey inaczey; przeto to Mularſtwo y Cieſielſtwo z Regeſtru Artium liberalium wyłączyć trzeba.

Artykuł XXVI. o Kommiſſarzach.

Ad § I. Niemieſzkania Pańſkiego w Dobrach trzeba czas wyznaczyć, bo pod odiazd z Domu, na Dni kilka lub ieden, mogłby ſię ſtać wyrażony w tym § przypadek, y Pan byłby ukarany że niepodał do Grodu nazwiſka ſwego Kómmiſſanta.

Ad §. III. Dla ſłużącego, ſama dyſpozycya Pańſka powinna bydź Regułą czynności y ſłużby Jego, przeto w publicznym prawie przepis czynności dla ſłużącego mieyſca mieć niemoże. Ani przyſtoi Rzpltey wdawać ſię w partykularne po Domach Szlacheckich dyſpozycye, które między Panem y ſługą do nich ſamych należą.

Ad § VII. Uciśnieni poddani od Dyſpozytora, maia Directum forum udać ſię do Pana, nie do Grodu. Alias przeſtawałby Pan bydź Panem y poddani poddanemi.

Artykuł XXVII. o Szyprach y Furmanach

Pod tym Artykułem nie upatrzona omyłka.

Artykuł

Artykuł XXVIII. o Karczmarzach.

Ad § III. Przeieżdzaiący z dalekiego mieysca pozwanym bydź niemoże, bo Karczmarza niestałoby trzymać ustawicznie Kancellarzystę y woźnego do napisania y położenia pozwu, a podrożny by nie czekał, aż ich Karczmarz sprowadzi. Niepozwanego zaś podròżnego, sądzić niepodobna, gdy więc ten § dopełnionym bydź niemoże, przystoi go opuścić. O podròżnym z bliskiego mieysca Kwestya bydź niepowinna, boć przecie Sąsiad sąsiedzkiemu Karczmarzowi wstydziłby się uczynić krzywdę.

Ad § IV. Jeżeli Szlachcic ukrzywdził Karczmarza albo nie? nie Karczmarz sądzić o tym powinien. Jakże więc ten Karczmarz niemogąc bydź w własney sprawie Sędzią może dekretować Szlachcica na imanie z Chłopami, y aresztowanie pòty, pòki Sądowi znać niedadzą. Pòki Subdelegat od Sądu nieprzyiedzie. Co w odległości od Grodu, zabrać może czasu dni kilka. Jeżeli zaś Subdelegat ziechawszy osądzi że Karczmarz nieukrzywdzony? iakaż z niego może być dostateczna dla Szlachcica satysfakcya? że ten niewinny, od Chłopow siepany, w areszcie trzymany, Interessa omieszkał, expensy podròżney siedząc w Areszcie sobie przyczynił. A z żwawszym Szlachcicem mogłyby y fatalne nastąpić Konsekwencye, dla czego y ten § mieysca w prawie mieć niepowinien.

Artykuł XXIX. o Sługach.

Ad § II. Imo Gatunek Sług iest ròżny, bo tak Szlachta, iak poddani podług rangi każdego, do usług używani bywaią, trzebaby więc dystyngwować, na ktòrych sług przed Grodem o nieposłuszeństwo skarżyć się trzeba.

II. Trzebaby bardzo gęste mieć Grody y Domy correctionis,

żeby

żeby Panowie niedaleko iezdzili ſkarżyć ſię, y niedaleko odwozili ſług ad Domum correctionis.

III. Ten co ma iednego ſługę gdy oſkarżonego odda do Domu Correctionis, ktoż mu ſłużyć tym czasem będzie? Przeto ten cały § iako directum Dominium odbieraiący Panom nad ſługami y do exekucyi zbyt trudny opuścić trzeba.

Ad § III. Ten § co do punktu, żeby ſługa nieſłuchał Pana, gdy mu Kryminał popełnić każe, względem wſzyſtkich ſług ieſt ſprawiedliwy. Reſzta zaś iego chyba tylko równey Szlachcie w ſłużbie będącey, albo ludziom wolnym a niepoddanym służyć może.

Ad § IV. Tylko kryminalne wyſtępki ſługi, wyięte bydź popowinny od ſądu y kary Pańſkiey, za potoczne zaś przewinienia Ciwilnie ukarać, albo odprawić ſługę w mocy Pańſkiey zoſtać ſię powinno.

Artykuł XXX. *o Czudzoziemcach*

Pod § III. na Cudzoziemcow Rzemieslnikow dołożyć trzeba obowiązek zachowania prawa względem Cechow, ponieważ ſię Cechy pozwalaią.

Artykuł XXXI. *o Chłopach.*

Ad § I. w Krajach Rzpltey wſzyſcy Chłopi byli y ſą przywiązani do tego grontu, na ktorym ſpłodzeni y Mlikiem wykarmieni. Gdyby zaś tylko ci bydź mieli przywiązani do grontow tych, na ktorych Oycowie ich rodzili ſię. Pańſką rolą bez Kontraktu oſiadali, załogę mieli Dworſką y Pańſzczyznę odbywali? to zatym ſequitur.

1. Odmiana dawnego prawa y wszyſtkich w Kraju przeſądow;

bo do

ło dotąd Chłopa przychodniego Dzieci, ieżeli spłodzone y odessane były przed zaszłym od właśnego Pana aresztem, zostawały się temu, na ktòrego gròncie spłodzone y odessane. A podług tego § już wszystkie dzieci szłyby w poddaństwo tego Pana, na ktòrego gròncie Oyciec się rodził.

II. Szlachcic dawszy Poddanego na Edukacyą do iakiego rzemiosła, traciłby tegoż poddanego, bo rzemieslnicy, a częścią y młynarze, Rol nietrzymaią, y pańszczyzny nie robią.

III. Wiele iest Dobr w Polszcze, gdzie całe wsie, albo części ich, na czynszach siedzą, y panszczyzny nierobią. Ukraina cała y Pobereże niezna Pańszczyzny, więc podług tego § ci wszyscy przestaliby bydź poddanemi, a przecież dotąd, iest im to iakimkolwiek od buntu hamulcem, że się poddanemi bydź znaią.

IV. w Woiewodztwach Wołyńskim, Podolskim, Kijowskim, w Ziemi Chełmskiey, po części w Woiewodztwie Lubelskim, Chłopom załog niedaią, więc podług tego Paragrafu ci wszyscy przestaliby bydź adscripti glebæ, to iest poddanemi.

Odmiana Praw dawnych y wiekami stwierdzonego rządu, na ktòry się nikt nieżali, owszem wszyscy chętnie go utrzymuią, tylko dla widocznego większego szczęścia Kraiu proponowaną bydź może, Gdy zaś z tego § raczey zamieszanie tak znaczney części wewnetrznego Rządu, straty dla Dziedzicow, a publiczne niebespieczeństwo dla Kraiu wynikaćby mogło, przeto ten § iak iest w swoich wyrazach, między prawami mieścić się niepowinien.

Ad § III. Chłop przychodzień każdy ma dwoch Panow, iednego naturalnego, z pod ktòrego wyszedł, Drugiego przybranego pod ktòrego przyszedł, a że podług słuszności przybrany naturalnemu præjudicare niemoże, przeto ten § chybaby tylko miał mieysce w takim przypadku, gdzieby Chłop uwolniony od poddaństwa przez własnego Pana, osiadł pod innym, y od niego wziął na pismie uwolnienie od poddaństwa dla całego potomstwa swego.

Ad

Ad § IV. Dołożyć trzeba żeby Dziedzic był sanæ mentis y nie marnotrawca, bo taki za kilka złotych da wolność poddanemu, y Wsie, które od Rodzicow wziął osiadłe, dla dzieci zostawi puste; przeto tak z tey miary, iako y z tey że każdy poddany reputatur pro particula fundi, utracenie iego nie za ręczną Kartą, lecz za Grodową Tranzakcyą bydź powinno, A Gròd niechby miał zlecenie uważania, ieżeli Pan uwalniaiący poddanych zdrowy na umyśle względem swoich Sukcessorow.

Ad § V. Statut 1368. każe poddanego windykować w Roku po dowiedzeniu się o nim gdzie się znayduie, lecz w poznieyszych czasach po przybyłym Wielkim Xięstwie Litewskim, Prowincyi Ruskiey, y Xięstwie Mazowieckim, y Ziemiach Ruskich do Polski, wszystkie sądowe władze nieskracały czasu do windykacyi poddanych. Wszakże punkt drugi tego § pozwala lat cztery czynić o windykacyą chłopa, gdyby z Inwentarzem gròntowym uszedł, a przecież łatwiey iest wyslakować zbiegłego z inwentarzem, niż gdy sam uciecze.

Ad § VI. I. Ze w naszym wieku mniey mamy niż przedtym było Rolnikòw, są tego świadkami wyrosłe na zagonach obszerne Lasy, do żniwa y młocby ludzi niedostatku, wielka Polska, a po części y mała Polska doświadcza.

II. Czasy Kazimierza Wielkiego y Jana Albrychta liczyły wiele Rolnikòw, a mało Mieszczankow, bo pozniey zagęściły się Miasteczka Szlacheckie y Duchowne tak napełnione próżnuiącym ludem że wielorakie manufaktury nieobieżyby ich, zbywaiących od mieyscowey potrzeby. Z tych wielu pijaństwem życie sobie ukraca, a wstrzemiezliwsi byle się do Szkoł dostali, zaraz się xieża Gdyby więc Krajowa policieś w to weyrzała y tylko pewney liczbie każdego Miasteczka za przywilejem Krolewskim lokowanego do Stanu Duchownego iść pozwoliła, miałaby reszty dosyć do Manufaktur y do dopełnienia chwalebney tego § intencyi; A role niebyłyby

D

łyby ogołocone. Jnaczey, od ustawy takowego prawa, pierwey-by Kray uczuł niedostatek Rolnikow y pomnożenie hultajow, niż manufaktury rozpoczęteby były.

Ad §§ VII. VIII. IX. Gdy VI. § więcey Szkodliwym niż pożytecznym bydź się dowodzi, przeto y te trzy z nim połączone opuścić można.

Ad § X. Swiętość *Małżeństwa* należy na wspolnym dotrzymaniu wiary y miłości, nie na maiątku, ktorego chłop chyba z ruchomości, lecz nie roli Pańskiey udzielić może. A Corkę iedynaczkę Chłopi zwyczaynie wydaią za Parobka nie osiadłego, y ten wraz z Oycem Zony Gospodarstwo trzyma, a po iego Smierci wszystko posiada z prawa Zony Jedynaczki, y ten § iest do opuszczenia. ✗

Ad § XI. Wdowy aby mogły iść za mąż nieżądaią pozwolenia od Koronnego prawa, maiąc pozwolenie od prawa Duchownego. Lecz Wdowa choćby poszła za wolnego Chłopa, a niemiała Dzieci z pierwszym *Mężem*, ktoreby Rolą Oycowską dziedziczyły, y powinności odbywali, tedy ten iey powtorny Mąż musi tę Rolą trzymać, bo zkądby wzioł innego poddanego na tę Rolą? Jeżeli z tey samey *Wsi*, to Panu zawsze poddany ubywa. Jeżeli z cudzey? tego Dziedzic odbierże.

Ad § XIV. Każdy poddany długow zaciągać niemoże na Gront Pański, a na własny swoy dobytek y ruchomość w potrzebie, nikt mu bronić niemoże.

Ad § XV. Skoro Pan z własnym Poddanym lub przychodniem wnidzie w Kontrakty pisane, y przez Swiadki podpisane, w tym iednym przypadku, o niedotrzymanie niech będzie winien w Grodzie odpowiadać.

Ad § XVIII. Miara wystęku powinna bydź miarą więzienia Chłopa, albo gdy od kogo zaaresztowany będzie, musi go Pan pod strażą do Dekretu y terminu stawienia trzymać, niemożna więc zabraniać dłuższego więzienia nad Dzień, byle to więzienie

niebyło

niebyło z wymyślnemi ciężkościami y więzniowi niedało przyczyny Smierci, albo długiey Choroby.

Ad § XXI. Kara śmierci na Pana za zaboystwo Poddanego tylko za rozmyślne bydź powinna, bo choćby poddany Pana przypadkowo zabił, przecież śmiercią karany bydź by niemogł, przeto w pierwszym punkcie tego § dołożyć trzeba zaboystwo rozmyślne, a drugi punkt opuścić.

Ad § XXIII. Chłopa żadnego niemasz, ktoryby niemiał własnego Pana. Przeto ten tylko wolny, który ma od dziedzica manumissyą, a zatym rożnica Chłopow pod tym § uczyniona niezgadza się z istotą rzeczy.

Ad § XXV. Domyslić się niemożna przyczyny za co Pan po bezpotomnym Chłopie Regestr rzeczy do Grodu podawaćby powinien, zaczym y to Arbitrium opuszczone bydź może.

Artykuł XXXII. o Zydach.

Ad § I. Z iedney strony Jarmarki ustanowione ku wygodzie ludzi, osobliwie pomnieysze dzien ieden trwaią. Odległość mieysca, a zła droga, przeszkodzi Obywatelowi na pierwszy dzień ziechać, inni zaś umyślnie na zajutrz przyieżdzaią, że Kupcy nie maiąc nacisku w dniach poiarmarcznych, taniey przedaią; z drugiey strony: Kupcy przyieżdzaiący z towarami do Miasteczek, gdzie Sklepow niezastaią, muszą tasze budować, y dopiero towary rozpakowywać, y znowu układać, co czasu potrzebuie, więc tak dla Obywatelow iak Kupcow ten § potrzebuie odmiany, wszakże im dłużey Kupiec z Końmi w Miasteczku bawi, tym więcey Mieszkańcom intraty czyni.

Ad § II. Zydzi w Miasteczkach Rynki posiadaią Domami zaieznemi, żeby więc ten § wszędy mogł bydź wykonany, trzeba aby Katolicy Mieszczanie byli w stanie ipłacać domy żydom. Po sołaceniu

D2

ceniu trzeba czas dać żydom, aby na wyznaczonych ulicach budowali się. Te więc okoliczności w tym § dopełnić trzeba.

Ad § III. Wiele iest Miasteczek w ktòrych Mieszczankowie pisać y czytać nieumieią, w takich więc Miasteczkach Krolewskich, Woyci. A w Szlacheckich y Duchownych sami Panowie, lub instrumentowani od nich Rotą Sędziego przysięgli Namieśnicy, mogliby sądzić sprawy. Sprawy zaś między Kahałem a Miasteczkiem, in prima instantia niechby sądziły Grody własne salva Appellatione z *Mieszczanami Krolewskiemi* do Assessoryi, a z Duchownemi y *Szlacheckiemi* Juri Magdeburgico niepoddanemi do Trybunału.

Artykuł XXXIII. o Włuczęgach.

Pod tym Artykułem żadna Omyłka nieupatrzona.

Reflexye nad Częścią II. O Rzeczach.

Artykuł I. o rzeczach w powszechności.

Pod tym Artykułem tylko doskonałe rzeczy rozrządzenie postrzegać można.

Artykuł II. o rzeczach Bogu poświęconych.

Ad § III. Koszt rownie na Parafianow rozłożonym bydź niepowinien, lecz do proporcyi maiątku każdego. Ta zaś składka

żeby

żeby z uciemiężeniem Parafianow wymaganą niebyła Proboszcz albo Pleban w dobrach Szlacheckich z Parafianami, a w Dobrach Krolewſkich z Dzierżawcami ułożą Proiekt murowania lub budowania Kościoła, y Architekta lub Cieslę wezwawſzy wyrachowany koszt cały na to, na Kollatora, a w Dobrach Krolewſkich Kollatora zaſtępuiącego, y Parafianow, proporcyonalnie rozłożą. A to rozłożenie podpisane przez Kollatora y Parafianow, będzie prawem Parochowi ſłużącym do pozywania do Grodu tak niechcących wypłacać co podpiſali, iak unikaiących od ułożenia ſkładki y podpisu. Lecz y Paroch ieżeli nad uczciwe obeyście ſię, z tey Parochij większe ma użytki, od ſkładki excypować ſię niema.

Ozdoby zaś wewnętrzne niekoniecznie potrzebne, voluntario ſacrificio zostać ſię mogą.

W Dobrach zaś Stołu Krolewſkiego y Duchownych, Kollatorowie pryncypalnym funduſzem bydź muſzą, bo Parochowie naywięcey z Mieſzczankow y Poddaństwa złożeni uboższey ſytuacyi.

§ § V. VI. Zdałoby ſię zostawić władzy ſamych Biſkupow, żeby władza Swiecka nieuzurpowała Duchowney y wzaiemnie.

Ad §§ VII. VIII. Te obydwa § § tylko tam ſłużyć mogą, gdzie oſobna Jntrata uſundowana na Kościoł, a Oſobna na Xiędza, Lecz gdzie tey rożnicy niema, trzeba aby ią uczynili Biſkupi przez ſię lub ſwoich ſubalternow. Znayduią ſię albowiem takie Kościoły, przy ktorych Pleban ledwie ſię ſam żywi y potrzeby primæ necessitatis opatrować może, zwłaszcza przy powiększonych podatkach na Duchowieństwo.

Ad § § XIII. XIV. Potrzeba obiaśnić kto do naybliższego Sądu odwozić ma Winowayce, y ubeſpieczyć, aby albo uciec, albo porwanym bydź niemogł, bo Xiądz w przypadkach niektorych rodzaiu wyſtępku, iakiego Kościoł niepokrywa, może y powinien nie bronić delinkwenta, lecz wydać go, albo ſam odwozić do zwierzchności mimo Kanony niemoże. Zaś na żebrzące Zakony, kara płacenia 3000. Złł: w żadnym przypadku ſię nieutrzyma.

Artykuł

Artykuł III. o Dniach Niedzielnych y Swiętach

Pod § III. Opuſzczono wyrazić gdzie y przez kogo pozywani bydź maią Mieſzczanie Krolewscy y Dziedzic Miaſta, gdyby prawa nieſłuchali.

Artykuł IV. o Rzeczach pobożnemu użyciu poświęconych.

Pod tym Artykułem niepoſtrzeżona Omyłka.

Artykuł V. o rzeczach prawem Narodu ubeſpieczonych.

Pod tym Artykułem, miałby mieysce punkt ubeſpieczaiący dochody Skarbu publicznego, bo pod tytułem ſług Poſelſkich mieſzczą ſię Kupcy, ktorzy naydrożſze towary bez opłaty cła wprowadzaią, y za nie znaczne pieniądze za Granicę wywożą. Wſzakże Oſoba takowa nie z tey ſtrony że Poſelſki człowiek, lecz z tey że przemycaiący Kupiec mogłby bydź ſądzony w Kommiſſyi Skarbowey, za poprzedzaiącym o tym donieſieniem Poſłowi. Rownie iak ſłużącego u naſzego Poſła niemenażowanoby, gdyby ſię Kupiectwem y przemytą bawił.

Artykuł VI. o Rzeczach powſzechnych.

Pod § VII. Oſtrzec trzeba wolność bicia palow, na ugrontowanie Tamy dla ubeſpieczenia grontow od Rzek ſpławnych.

Pod § XI. Miaſto Słow: gdy mu to przez *kogo kolwiek* poprawić, *przez ſwiadkow wiary godnych* dowiedziono będzie.

§ XII.

§ XII. Wóla tego § arcy potrzebna, lecz wykonanie Jey ledwie kiedy podobne. Albowiem ſą mieyſca gdzie Szlachcic przy gościńcu będzie miał Wioſkę w Leſie czyniącą Złł: 1000. intraty, a może puł mile Lasu, ktòrędy Gościniec idzie, Gdyby przedał tę Wioſkę, to cena za nią niewyſtarczyłaby na wykopanie korzeni w tak długim y ſzerokim przeciągu. Tym bardziey Arendowny y zaſtawny Poſſeſſor tegoby niedopełnił, a zadłużony Dziedzic dopełnić by niemogł. Taż trudność ſpadałaby na błotniſte mieyſca gdzie bliſkich Lasow niema do budowania Moſtow. Lecz te porządki przykładem innych Kraiow ſkarb publiczny czynić powinien. Dość będzie na Poſſeſſora ciężaru ieżeli zrobioną drogę utrzymać zdoła. Szerokość gościńca mimo potrzebę wſpaniałości, do wygody dosyć ieſt łokci 15. Jnaczey w Lasach wielki expens, w polach ſzkoda gruntu. *

§ XIII. Moſtowe y Grobelne ledwie wyſtarcza na reparacyą Moſtow y Grobel, lecz na ſundowanie ich de novo, wprzod trzeba gotowey Summy. Ze zaś nie wszędy rowna trudność, y rowne koſzta zachodzą, przeto ten porządek naypewnieyby do Skutku przyſzedł, gdyby pod Jeſien (: ktòra gatunek drog naylepiey okazuie :) Officyaliſtowie Skarbowi każdy w ſwoim departamencie Goścince publiczne obiechali, y o ich reparacyą z Poſſeſſorami ſię umòwili, ktoryby zaś Poſſeſſor dla niemożności reparować ſię niepodiął

---

* *w Mili ſprawiedliwey długości łokci 15000. Gdyby gościńce były ſzerokie łokci 30. a nie 15. Więc nâd potrzebę zbywałoby ſzerokości łokci 15. a zatym w każdey mili ginełoby Gróntu Morgow 13. y łokci kwadratowych 5625. Mało więcey nad dwa Ziarna z iednego wyſianego zostawuiąc na żywność Człowiekowi, a mało mniey nad dwa Morgi na wyżywienie iednego mieſzkańca wyznaczaiąc, w mili iedney ginełoby żywności na Siedmiu mieſzkańcow. Gościńcow publicznych do Miaſt Pryncypalnych w Kraiu y do wſzyſtkich Pogranicznych Państw przez Polſkę, y Litwę, gdyby polami było tylko mil 300. zginełoby żywności na Mieſzkańcow 2100.*

niepodiał, potrzebę kosztu zważywszy Kommissyi Skarbowey donieśli, a ta obmyśliłaby sposoby potrzebney reparacyi.

Że zaś iest Mappa całey Polski z dymensyą pracowicie sporządzona, możnaby wyprostować Gościńce krzywo y zdrożnie idące, a dopiero wyprostowane y oznaczone reparować, przez to zbliżyłyby się drogi z wielką publiczną wygodą y mnieyszym kosztem reparacyi.

Ad §§ *XV.* & *XVI.* *Są* reflexye pod §§ *XII.* y *XIII.*

§ *XVII.* potrzebuie obiaśnienia, bo wyrażone w nim krzywdy, gdy uczyni przeieżdżaiący, przecz odiedzie, ktoż go więc ścigać y w ktorym mieyscu Sądowey Satysfakcyi dochodzić będzie. Podług tego § pieniężne kary tylko maiętni opłacićby mogli, ktorzy się podobnych występkow strzegą, y kary osobiste niektore są nad proporcyą winy. Że zaś grzesnik z Szubienicy spadnie, coż temu Jmie winno żeby go wieszać na mieysce grzesnika, ktore w innych Osobach może bydź y cnotliwe y godne.

Artykuł VII. o Rzeczach własności osobistey.

Pod § II. Niezmiankowane *S*ummy lokowane na Prowizyach albo zaliczone na trzyletnią Arendę Dobr, a niewytrzymane. Srebra y Kleynoty po Zonie wzięte, ktore Mąż na fortunie asfekurował, a po bezpotomney Jego śmierci Zona też Kleynoty odbierze, czy inter mobilia maią bydź rachowane? rezelwować trzeba,

Artykuł VIII. o Dobrach Krolewskich.

Ad § III. Wyraźnym prawem Krolewskim y wolnemu szafunkowi zostawionych Starostw, iako nikt kwestyonować niemoże, tak ten § okazuie się bydź nad potrzebę włożony.

Ad §

Ad § IV. Aby iedne Dobra drugim ze wszystkim zupełnie rów-ne w intracie były, niełatwo się trafi; przeto ten § powinien do-puścić modum concludendi, gdyby przychodziło do Kupna lub zamiany. Niktby zaś niechciał kupić Ekonomicznego *Miasteczka*. Dziedzictwem salvo Jure Mieszczankow, boby niechciał po-deymować ustawicznych kosztow w Warszawie pilnuiąc spraw w Assessoryi; więc y to przyszłoby do odmiany.

Artykuł IX. o Dobrach Duchownych.

Ad § III. Takowe Dobra ieżeliby nie *Sukcessorom* Fundatora (: co sprawiedliwieyby było :) lecz Juri caduco podpadać miały, to ostatnia Konstytucya o Kadukach przeszkadza temu §; bo od Roku 1669. już więcey upłyneło iak lat 50.

Artykuł X. o Dobrach Ziemskich.

W § VI. Dodać trzeba Forum Trybunału. Ze zaś w Woje-wodztwach Ruskich nietylko Ziemskie Dobra są ubespieczone dla Szlachty, od praw Krolewskich, lecz y te wszystkie, ktore prawem Dziedzictwa immediate przed woyną Kozacką posiadane były, przeto y tę Konstytucyą tu ponowić należy.

Artykuł XI. o Dobrach Lennych.

Ad § II. Przeniesienie lenności w Dom inny, iest nova infecu-datio nowego Domu, ktorą *Krolowie* czynią zawsze wraz z Sta-nami Rzpltey.

Ad § IV. Za Staremi lennościami stat fides publica. Jeżeliby

Ad §

zaś tylko ad deſcendentes od rodzonego Brata reſtringi miały, tedy oſtrzedz należy, iż to prawo tylko do przyszłości ſię ma ściągać nietykaiąc przeszłości.

Ad § V. Dobra wyszłe z prawa lenności, wracaią ſię wprawdzie do natury Dobr Krolewſkich, lecz za przywileiami rozdawane bydź niemogą, ponieważ wszyſtkie tey natury Dobra na Skarb obrocone.

Ad § VIII. Ten § tylkoby Poſſeſſorowi ſzkodę przynoſił bez użytku Rzpltey, bo drzewa ſtać na wieki niemogą, wywracaią ſię y gniią. Procz domowey potrzeby, użycie ich rozſądne może bydź bez ſpuſtoſzenia Lasow, gdy nie będą wykopane na pola.

Artykuł XII. o Nabywaniu Dobr nieruchomych Dziedzictwem.

Ad § VI. Wſzyſtkie Sądy tym ſprawiedliwym Axioma ſię rządzą *Qui prior tempore prior Jure*. Trudno więc temu § przyznać ſprawiedliwość, ktory poznieyſzego Dziedzica, przekłada nad pierwſzego. Poznieyſza Donacya y z ſiebie nic warta, y w Oſobach, tak przedaiącey iak kupuiącey naganna. Nieważna z ſiebie; bo kto już Wieś iednemu przedał, wyzuł ſię z wſzelkiego prawa na Oſobę Jego, więc niemaiąc już prawa dziedzictwa, dać go drugiemu niemoże. Naganna z Osoby przedaiącey bo ieſt wyraznie przeciwko dobrey wierze, naganna z Oſoby powtornie kupuiącey, bo niemożna niewiedzieć że już przedane te Dobra, zayrzawſzy w Akta proprij Diſtrictus, albo Kontraktowe Dubieńſkie, przeto ten § poprawić trzeba, żeby ſię z ſłuſznością zgadzał y nieſprzeciwiał wyżſzym dwom §§ tak pod Artykułem 7. własność rzeczy Opiſuiącym; iako pod tymże ſamym 12. Artykułem w § 2. Nro 4to gdzie wyrażone ſłowa *aby przedaiący Dobra przedać, a kupuiący ie kupić we wſzyſtkim moc z prawa mieli*

Podtym

Pod tymże § dodać trzeba: aby cena za Dobra drugie raz wzięta z prowizyą powracaną była. Lecz gdy słuszna kara na przedaiącego dwa razy iedno, ustanowioną będzie, podobne przypadki trafiać się niebędą.

Ad § IX. Gdy Sądy Grodzkie (: iak się w obserwacyach na pierwszą część wyraziło :) ustawiczne bydź niemogą, y sprowadzanie Sędziego bez kosztu się nie obeydzie, za coż iak dotąd nieprzestać na Intromissyi przez Woźnego y Szlachtę.

Ad § *X*. Dodać należy Salva Conditione lub § *4to* expressa.

Ad §§ XII. *XIII*. Zaden Sąd z myśli sądzić Człowieka niemoże, ani docieć kiedy kupuiący przestał myślić że dobrze kupił Dobra, albo kiedy się dowiedział, że od złego Dziedzica nabył. Lecz prawdziwy Dziedzic powinien dbać o swoią własność, y przez czas milczenia sam sobie winien. A gdy dowiedzie że to Jego są Dobra, ab inchoato processu, albo ab Actu rei evictæ z prowentem ie odbierze, y o dezolacyą lub reparacyą rozsądzenie nastąpi, przeto te dwa §§ należy poprawić.

Artykuł XIII. o Działach Braci.

Ad I. § W małych fortunach Macierżystych Dziedzicznych łatwieysze iest dla Braci spłacenie należytości Siostrom, lecz gdzie się trafi większa Macierzysta fortuna niż Oyczysta, dopieroż gdy kilka Siostr będzie, a Brat ieden, rzecz naturalnie niepodobna, aby iedney części prowentem naprzykład 100000. importuiącym, kupić kilka części, kilkadziesiąt Milionow wartuiacych. A ieżeli dla tego ma Brat komu innemu przedawać Dziedzictwo Matki, ażeby Siostry niedziedziczyły, rzecz sprzeciwia się przyrodzeniu. Jako Dziedzictwo Dobr Oyczystych z tey racyi całe Synowie posiadaią, że po mieczu spada, tak całego Dziedzictwa Dobr Macireżystych, mogłyby Còrki pretendować, z tey racyi, że spada po Kądzieli:

A iako przez wzgląd krwi Oyczyſtey w Còrkach, a rázem przez wzgląd praeſtantiae ſexus w Synach, cenę czwartey części Dobr Oyczyſtych dla Còrek wyznaczaią, tak przez wzgląd krwi Macierzyſtey w Synach ceny ròwnych Części Dobr Macierzyſtych, a nie koniecznie Dziedzictwo mogłoby bydź dla Synow wyznaczane. Lecz co względem Dobr Oyczyſtych ſprawuie rożność płci między Bratem a Siostrą, to w Dobrach Macierzyſtych ſprawować powinna ròwność krwi tak w Bracie iako y Siostrze, y Macierzyſtym dziedzictwem dzielić ſię ròwno powinni, Między mniey chętnym Rodzeńſtwem, pretensya Synow do ogarnienia całego dziedzictwa po Matce, długie czyni kłotnie, y do ſtraty fortun przyprowadza. Gdy więc ſłuszność żadney nie poddaie racyi dlaczegoby Còrki oddalić od Dziedzictwa Macierzyſtey fortuny, przeto legislatia, y dla tey ſamey przyczyny, że płeć Damſka wchodzić w nią niemoże, ſprawiedliwość dla teyże płci uczynić winna: Oſtrzegłszy dla Braci raz: gdyby iedna wieś po Matce zoſtać ſię miała, aby nierozrywać Gospodarſtwa, na ten czas niech ſłuży Bratu prawo ſpłacenia Sioſtr. Drugi raz gdyby Wieś iaka od ròwności Sched zoſtawała, niech będzie bliższy Brat Dziedzictwa, y pospłaca Sioſtrom należące Części.

Ad § II. Że nie zawsze bliſko znayduią ſię Krewni z linij Oyczyſtey y Macierzyſtey, y w uboższych ſtanach nię tak łatwe ich ſprowadzenie. Albo Krewni Matki z zagranicy, lub z nieròwney Kondycyi wziętey, nie mogliby bydź do tego użytemi, przeto Ziemian byle oſiadłych, do użycia pozwolić trzeba.

Ad § III. Na końcu tego § mała omyłka, albowiem nie Sędzia do Xiąg przyimuie, lecz Regent albo Susceptant.

Ad § IV. Do Dekretu trzeba pozwu y wpisu, chybaby więc niemogacy ſię zgodzić, muſieli ſię zapozwać, y dopiero z Dekretu Działby był czyniony.

Ad § V. Ten cały § opuścić można z przyczyn. Raz gdyby Bracia dla iakich przyczyn domowych niechcąc ſię dzielić, y na

drugi

drugi termin nie ziechali, kogoż dzielić? *Drugi raz* gdyby młodsi ziechali, a naystarszy papiery maiący, y Schedy układać powinny, niezіechał, z czegoż dzielić? Albo gdyby naymłodszy niezіechał, y nie zaczął działu przez obranie Schedy, jakże drugich dzielić?

Zdaie się żeby się wszystko ułatwiło dołożywszy pod § IV. Gdyby się Bracia ugodzić niechcieli lub niemogli, zapozwać się powinni, a Sąd podług wszystkich stopniow prawności Dział między niemi uczyni.

Ad § VI. Podobnież y ten § może bydź opuszczony, że wielka liczba iest Szlachty Polskiey, ktòrzy bez poddanych Wsie posiadaią, a ich Potomstwo rolami y zagonami się dzieli. Zrodłem tego iest dawne rozrodzenie Familii. Aby y w dalszych czasach też zrodła się nieotwierały zabieżeć trudno. Gdy się 5. lub 6. Braci po Oycu iedney Wsi Dziedzicu zostanie, tą Wsią dzielić się muszą, a ich potomstwo dzieli ią na drobnieysze cząstki, spłacić ieden wszystkich niemoże: albo że niema czym, albo że drudzy niemaiąc się gdzie podzieć, przedać mu niechcą. Exponować na plus offerencyą, choćby był Kupiec, ktoż zezna Donacyą, kiedy Dziedzic niechce, prawo zaś powinno bydź przeciwko gwałtowi, lecz nie powodem do gwałtu.

Pod tym Artykułem o prawach Matkom służących, wzmiankę uczynić trzeba, żeby poźnieyszy Artykuł niezdawał się zupełnie gasić pierwszego.

Artykuł XIV- o Posagach.

Ad § I. Już to powiedziano pod Artykułem o Chłopach że wiekami stwierdzony w Kraiu zwyczay rządu fortun Obywatelskich, chyba dla ważnego interessu Rzpltey winienby bydź odmieniony, mnicy zaś lub więcey Còrka iednych, do Syna drugich Rodzicow posagu wnosi, to Rzpltey interessować niemoże, ktòra ròw-

nym

nym Okiem patrzy na Brata y Szwagra iako równych Synow swoich. Tym bardziey że ten proiekt krzywdziłby Synow. Wszak generalna reguła tylko w powszechności uważaną y poznawaną bydź może, a rzecz widoczna że więcey są trzy części dla Brata gdy Siostra czwartą bierze, niż dwie gdy trzecia na Siostrę. Ze zaś w iednym przypadku krzywda dla Braci, ieżeli ich sześciu, a Siostra iedna, to w przeciwnym przypadku nadgradza się gdy Siostr kilka względem iednego Brata. Wszakże y podług nowego tego proiektu, do liczby Synow y Corek, odmiany porcyi Summ Oyczystych, stosowaćby się musiały. Z tych 21000. Oyczystey Summy w tym § na przykład położoney, gdy iest Brat ieden a Dwie Siostry, prawda że tyle Brat ieden bierze co obydwie Siostry, to iest 10500. Złł: Pol: Lecz gdyby był Brat ieden a cztery Siostry, to Brat wziąłby 7000. a Siostry 14000. taky w kazdey odmianie liczby Osob, liczba tysięcy odmieniać się musi. Wielkie Xięstwo Litt: nie łatwo odstępować, zwykło od swoiego Statutu, a ten wyraznie z Oyczystey fortuny część Czwartą na posagi wyznacza. Wiele Còrek z Korony idzie za Mąż do Litwy y wzaiemnie. Między Prowincyami iednego Krolestwa przyzwoitszy rząd ieden; Co wszystko iest wystarczaiącym do utrzymania dawnego zwyczaiu.

Ad § IV. Mobilia po Oycu Rynsztunek woienny (: wyiąwszy cenę Złota, Srebra, y Kleynotow, gdyby do oprawy tych Rynsztunkow wchodziły :) do Massy fortuny należeć niepowinny, lecz samym Synom się dostać.

Ad § VII. Czasu determinować niemożna, bo wielkiey fortuny, gdyby ta, w rożnych Woiewodztwach Korony y Litwy znaydowała się, nikt tak w krotkim czasie Massy doskonałey ułożyć niepotrafi; choćby o Domu y Chorobie zapomniał.

Ad § IX. Maiąca pignus własney fortuny tak scisle obowiązaną bydź niepowinna. Względem zaś takiey Matki ktora mało albo nic niewniosła, żeby niedać przyczyny Dzieciom do kas-

sowania

ſowania Jey dożywocia potrzeba dyſtyngwować rzeczy do używania koniecznie potrzebne, za ktòrych deteryoracyą lub zniſzczenie odpowiadać niepowinna; iakie ſą: Obicia na ſcianach, rzeczy ſtołowe, y bielizny, poiazdy, ktòre usu conſumuntur, a Konie y bydło, ktòre w czaſie zdycha.

Ad § XI. Ten § grὸntùie ſię nayprzod na przyrodzoney wolności Rodzicow względem wyznaczenia posagu Còrkom, a potym na Statucie Koron: Gdy iednak z iedney ſtrony: żądze y rozſądnieyſzych ludzi pòty uſpokoionemi bydź niemogą, pòki ſię o calec ſprawiedliwości nieoprą. Z drugiey ſtrony: w Rodzicach predilekcya Synow krzywdy dla Còrek powodem bywa, albo większe zakochania Còrek pokrzywdzaią Syny. Dopieroż po wyposażeniu Còrki, ieżeli przeciąg Rodzicielſkiego życia znacznie powiększy, lub zadłuży fortunę, albo pozoſtała Matka ſwoy wniosek ſtraci, lub nabędzie Subſtancyi; takowe przypadki odkrywaią miarę krzywdy, a własna miłość oka z niey ſpuścić nieda, y ztąd widziemy Sądowe Jzby zaprzątnione ſprawami albo o melioracyą, albo o powròcenie przebranego Posagu. Zamknięcie wolności Còrkom lub Synom, czynić o Krzywdę po ſmierci Rodzicow, utwierdzi w Rodzicach predilekcyą. Otworzenie drogi do upomnienia ſię o Krzywdę, zamknie w Rodzicach do predilekcyi ſkłonność, y ci zabiegaiąc kłotni między dziećmi albo ſprawiedliwe posagi wyznaczać będą, albo (: iak y teraz Sprawiedliwi czynią :) tym czasem wypłaciwszy na zadatek Posagu Summę, lub część Dobr wypuściwszy dopełnienie ſatisfakcyi podług prawa natury do po ſmierci ſwoiey odłożą, a tak między Rodzeńſtwem umnieyszy ſię niechęci y proceſſow. Przeto z tych reflexyi na końcu tego § zdałoby ſię dopiſać: *Rodzice zaś ſprawiedliwość w wyznaczeniu posagow zachować winni, a Córki lub Synowie, gdyby ſię czuli bydź pokrzywdzonemi, a w Roku po śmierci Rodzicow ſkargi do Xiąg Grodzkich o to nie zaniesli, już czynić przeciwko wyznaczeniu Rodzicielſkiemu pod winą NN. niebędą mogli. Co ſię ma rozumieć y o Wnukach, gdyby Rodzice ſwoie Dzieci przeżyli.*

Ad

Ad § XII. Domyślić się niemożna przyczyny dla któreyby rodzone Siostry miały brać nierówne posagi, owszem sprawiedliwość każe, iż co wprzod wyposażone, gdyby więcey wzieły niż drugim z Massy fortuny przypaśćby miało, tedy porachowawszy ad Massam co wzięli: Superatę wrócić powinni.

Ad § XV. Jn consequente reflexyi. która iest pod § XI. tego Artykułu poprawićby trzeba, że Córki sprawiedliwie podług prawą natury wyposażone, ani same z Sukcessorami swoiemi, ani ich Mężowie o melioracyą czynić niepowinny. Albo ten § można będzie opuścić, ieżeli się zostaną reflexye pod § XI. wyrażone.

Ad § XXI. Podobnież y ten § trzeba opuścić bo w ubogim stanie Ludzi tyle znaczą 5000. co w bogatym 5000000. przeto mała lub wielka Zonina Summa równe mieć winna bespieczeństwo.

Artykuł XV. o Donacyach.

Ad § II. Dla róznych przypadków powinna bydź ważna Donacya, choćby nie w własnym Grodzie, nawet choćby y za Granicą uczyniona, byle w Rok Sześć Niedziel do własnego Grodu przeniesiona była.

Ad § III. Donacya, czysta iest darowizna, iak mówi § I. przeto Donacya z Kondycyami iest przedaż choć nie za pieniądze. Jeżeliby więc przyszło stare wszystko odmieniać, to takowey donacyi która była razem y Kontraktem rezygnacyinym trzeba nową formę ułożyć.

Ad § V. Na końcu miasto słów a *Donacyi dopełnienie nakazane bydź powinno*, odmienić, a *Donacya utwierdzona wieczyście bydź powinna.*

Ad § VIII. Ostatni punkt trzeba poprawić, bo niemoże bydź iedna forma Donacyi, co y Dożywocia.

Ad §

Ad § *X*. Używać Człowieka tak iak bydlęcia, iest rzecz warta Poganina, lecz ustąpić bliźniego bliźniemu przez sposob prawem opisany, sprzeciwiać się niemoże dobremu Chrześciaństwu. Wszakże nie tym sposobem przedaią się u nas poddani, iak y dziś Chrześcianie przedaią *Murzynow*.

Ludzie mogli bydź y zwać się wolnemi, pòki się zwierzchności y panowania niewzmogły. Dzisieyszy rząd Ciwilny nikogo niecierpi, gdy y same Trony są niewolnikami praw, ktòre na się przyięły. Ludzie oświeceni żeby poddaństwa prawu wiernie dochowali, ieszcze dwie zwierzchnie władze nad sobą maia. 1*wszą* Religią, ktòra pilnuiąc grontu serca, zdrożności broni. 2*gą* Punkt honoru, ktòra teyże czystości postępkòw strzeże. Chłopi w wielkiey prostocie edukowani Oboyga tego niemaiący, czegoby nie czynili wolni? gdy Jch w poddaństwie urodzonych, pod władzą Pańską wychowanych, od buntow, kradzieży. y innych występkow boiaźń śmierci wstrzymać niemoże. Wszakże prawo o Extradycyi poddanych z przypadku nastapiło, y uprzątaiąc hultaiow y włuczęgow, kazało wydawać zbiegłych, aby każdy zostawał w poddaństwie pod własnym Panem.

Prawda że się trafiaią czasem ostrzy Panowie na własnych poddanych. lecz ich kondycya od nayzacnieyszych ludzi pod ostrym Monarcha będacych może się rożnić w sposobie uciemiężenia, ale nie w skutku, a przecież te uciski powszechnemu rządowi na Ofiarę iść muszą. Nie iest iednak myśl nasza aby Polskie poddaństwo do umiarkowaney wolności nigdy niebyło przypuszczone. Lecz do tego dwoch rzeczy brakuie 1*wszey* Sposobu ich edukacyi w dzieciach. 2*giey* pomnożenia *Woysk* R. P. ktòrego boiaźń tłumiłaby buntownicze zamysły, a to oboie potrzebuie czasu. W stanie zaś teraznieyszym ten § opuścić trzeba.

Artykuł XVI. o Testamentach.

Ad § II. Osoba Sądowa zwłaszcza w odległych mieyscach, a do ludzi krotko choruiących niełatwo sprowadzoną bydź może. Wszak każdy uczciwy Człowiek, tak godzien wiary iak Sędzia, ktory chociaż przysiegły, ale rotą Sędziego nie rotą Swiadka.

Ad § V. Do trzech Officierow niezawadzi więcey Giemeynow przypuscić do świadectwa, czyli bardziey do przytomności oświadczeń Testatora, bo pod czas Woyny wielu Officierow y Gimeynow ginie, gdyby więc tylko przed trzema oświadczenie było, niemożnaby mieć pewności że tych trzech Swiadkow żyć będą aż do zaprzysiężenia Swiadectwa w Grodzie.

Artykuł XVII. o Sukcessyach.

Ad § VII. Ten § mowi tylko o iednym przypadku gdy po bezdzietnym iednym Bracie, zostanie się drugi, a od trzeciego tylko Sukcessorowie, rzecz niewątpliwa że w takim przypadku Dział bydź powinien na pokolenia. Przeto trzeba dodać drugi przypadek: gdy z Braci trzech albo czterech pomarłych zostaną dzieci, a piąty Brat tych czterech przeżywszy, umrze bezpotomnie, na ten czas Sukcessya w rownym stopniu wszystkich Synowcow rowność prawa natury maiących zastaiąca, iuż nie na pokolenia, lecz na Głowy dzieloną bydź powinna.

Artykuł XVIII. o Sukcessyach na doł

Ad § I. Tu służą reflexye pod Artykułem 13. o Działach wyrażone, że od Dziedzictwa Dobr Macierzystych Corki oddalone bydź niepowinny.

Ad §

Ad § II. Tu służy reflexya immediate przed tym Artykułem wyrażona gdy się sami Synowcowie zostaną, już bez żadnego żyiącego *Stryia*.

Ad § III. Podług reflexyi pod Artykułem 14. o posagach, Maryanna nie trzecią, lecz Czwartą część zyskiwać powinna.

Ad § IV. Toż samo: że Maryanna po Pietrze Bracie bezpotomnym z fortuny iego Oyczystey Czwartą część brać powinna.

Artykuł XIX. *o Sukcessyach w gòrę.*

Ad § II. Pod Artykułem 17 o Sukcessyach w Powszechności § 2gi Sukcessyą po bezpotomnych Dzieciach Rodzicom przyznaie sprawiedliwie, że bez żadney dystynkcyi dwoygu albo z nich iednemu, y niewzywaiąc pobocznych *Sukcessorow*. Albowiem ci Sukcessorowie na ktòrychby Sukcessya spadła po Dziecięciu muszą należeć do Sukcessyi po Oycu lub Matce. Jedno pozostałe z Rodzicow ma prawo dożywocia na fortunie drugiego, a Osobom bądź z ich własności, bądź z pod prawa Dożywotniego drogą Sukcessyi nic odbierać niemożna, pòki te żyią.

To co *Syn* nabył maiąc udzieloną od Rodzicow fortunę, nabyliby byli Rodzice, gdyby iey nieudzielili. Rodzice przeto y do nabytego przez Syna maiątku, bliższe prawo maią, niż kto inny mieć może. Po śmierci zas Rodzicow ten § słusznie dopełnionym bydź powinein.

Artykuł XX. *o Sukcessyach pobocznych.*

Ad § I. Wyrażone pod posagami reflexye y tu mieysce maią, y gdy na Siostrę czwarta Część Oyczystey fortuny należeć będzie,

dzie,

dzie, to już do Sukcessyi teyże fortuny Siostra należeć niemoże, kiedy drugi Brat żyie, z Substancyi Macierzystey po Bracie należy Siostrze część rowna z drugim pozostałym Bratem. A o dorobną fortunę przez zmarłego Brata, nomen repraesentativum za Bratem, nie za Siostrą mowi, chyba gdyby ten zmarły Brat tylko samą Macierzystą miał fortunę, y z niey się dorobił, na ten czas Siostra część Macierzystey fortuny z częścią dorobkowey wziąćby powinna.

Ad § VII. Dotąd transformacya fortun in quarto gradu, to iest na Prawnukach, uznawaną była, za co to odmienić trzeba? ten § niewyraża przyczyny.

Ad § X. Przeciwko temu § powtarza się kilkokrotnie powtorzóna reflexya, gdyż y tu sprawiedliwey racyi znaleść niemożna za co z Braci 7. w rownym stopniu y rowney prawa naturze będących ieden ma brać tyle, co Sześciu. Prawda że prawo niema przyczyny explikowáć się z swoich powodow, dla iakich nastąpiło, gdy iuż iest prawem, lecz obowiązek Prawodawcy wszystkie wyroki na gruncie sprawiedliwości stawiać.

Artykuł XXI. o Sukcessyi między Małżeństwem.

Ad §§ I. II. To prawo pisze o Mężu y Zonie złożonych z Kawalera y Panny, lecz o Wdowcach y Wdowach gdy się pobierą służyćby niemogło; Bo oboie maiąc pierwsze dożywocia y Dzieci, gdy się z nich iedno zostanie, z fortuny drugiego nic brać niemoże, bez krzywdy pozostałych Sierot, przeto ten przypadek dołożyć trzeba.

Ad § IV. Ten § ciężko pogodzić z § 8. pod Artykułem o Donacyach, bo tamten zakazuie alienacyi Dobr Sukcessyonalnych bez żadney Osob excepcyi, ten zaś ultimo consumenti pozwala prze-

dać,

dać, lecz toż pozwolenie powinno potym przynaymniey wszystkim służyć, ktorzy zadłużoną po Rodzicach odebrawszy fortunę, inaczey iey oswobodzić niemogą, aż przez przedaż iakowey Części. Wszakże y ten co zadłuży fortunę y in potioritatem ią puści, chociaż na nią Donacyi nieuczynił, przecież Sukcessorowie nic po nim niewezmą.

Artykuł XXII. o preskrypcyi Dobr ruchomych y nieruchomych.

Ad § II. & III. Od nieprawego Dziedzica kto kupi Dobra in bona fide, y posiada ie, ta bona fides tylko od Kalkulacyi posiadaiącego zasłonić może. Lecz podług prawa de bonis nullo Jure tentis, naydłuższa preskrypcya oddalać prawego Dziedzica od własności iego niepowinna, przeto pod tym Artykułem następuiące §§ 2. 3. 4. 9. 10. odmiany potrzebuią, bo kradzież y łupiestwo, y iakimkolwiek niesłusznym sposobem cudzego korzystanie Boskiemi y ludzkiemi prawami na wieki zakazane, a tey Boskiey sprawiedliwości, żaden czas niema mocy odmieniać, y co dziś iest krzywdą, a zatym iest grzechem, dopoki nienadgrodzone, grzechem bycź nieprzestanie. Alias podług tego Artykułu kradzieże, naiazdy, rabunki, y naywiększe krzywdy poczyniwszy, byle za granicę uciec, można w lat 40. powrocić do Kraiu y karyśię iuż niebać.

Zaiste myśl tych §§ iest arcy chwalebna, bo ma za cel spokoyność Obywatelow kładac tamę prawnym kłutniom. Lecz że spokoyność tylko ta iest prawdziwą, ktorą Człowiek na umyśle czuie; A tey spokoyności, ukrzywdzony poty uczuć niemoże, dopuki mu krzywda nadgrodzoną niebędzie, y sama nieutracona nadzieia odzyskania własności usypia troskliwość umysłu; przeto prawo o preskrypcyi, iako iest Statutem y Konstytucyami okryslone zacho-

wać

waćby należało. Przeciwko zaś §§ 5. 6. 11. 12. niemasz nic do mowienia iaśniey opisawszy sposob rachowania lat, że liczby ich zaczętey od czasu possessyi, ni minorennitas, ni woyna, ni powietrze niegasi, lecz tylko przerywa, y po skończoney Małoletności, albo powietrzu, lub woynie, dolicza się do tych lat, ktore przed temi przypadkami rachowane były.

Bawienie się Posła za Granicą niemogłoby rigorose inter fatalia bydź liczone, bo Poseł maiący fortunę, musi zostawić iey Dyspozytora; ten może zanieść Contestationem litis o wykupno przeciwko zastawnemu Possessorowi, wszakże taka Kontestacya niszczy czas od Aktu possessyi do Aktu kontestacyi upłyniony.

Dobra zastawne, gdy przez preskrypcyą w Dziedzictwo zastawnikowi dostawać się będą, dołożyć należy iż takowy nowy Dziedzic przeszłemu swoiemu Dziedzicowi taką drugą Summę a nie wiekszą iako dał na zastaw, pro pretio zapłacić powinien, wytrąciwszy z niey Summy wyderkafowe, y inne długi do grontu przywiązane, gdyby zaś dawny Dziedzic innych Dobr niemiał, a miał inne długi, tedy y te ex eodem pretio wypłacone bydź powinny iuxta Actus zapisow. Ktoryby zaś Kredytor pomieścić się na tey Summie niemogł, szukać ma inney Debitora fortuny choćby ta Wieś więcey warta była. Bo powiększony iey prowent, a zatym cena, powinna bydź zapłatą kosztow na reparacyą, załogi, kontrybucye łożonych, y nadgrodą pracy Possessora.

Artykuł XXIII. o preskrypcyi Juris retractus

Dzieci po Rodzicach Jure naturæ; a gdyby te w stanie niebyli, bliżsi krewni Dobra nieodprzysiężone okupić mogą Jure proximitatis w zamierzonym czasie, Juri zaś *retractus* z samego brzmienia Słow od istoty wziętych, że *retrahit Actus* daią znaczenie w

takim

takim przypadku, gdy na przykład Piotr Pawłowi Wieś przeda podległą rożnym utaionym pretensyom, Paweł unikaiąc kłotni na dal przewidzianey pozwie tegoż Piotra o wrocenie pieniędzy, ktore dał za Wieś, ofiaruiąc oddanie Jey nazad, na ten czas in virtute *Juris retractus* restringuntur między niemi, ktore sami poczynili tranzakcye, y każdy się do swego wraca, przeto z Tytułu pod tym Artykułem wyrażonego bespieczniey iest wymazać te słowa *Juris retractus*. bo potioritas, iak się namieniło, Jure naturæ albo proximitatis okupioną bydź może. Co zaś

Ad § I. Dołożyć trzeba Casum minorennitatis, a dorosłym pozwolić Sześć lat czasu, bo warta względow takowa sytuacya Sukcessorow, ktorym Rodzice całą fortunę zadłużyli.

Ze zaś w przypadku niewykupienia Dobr, Kredytorowie staią się Dziedzicami, przeto ubespieczyć należy, aby Urzędy Ziazdowe procentu od Summ nie więcey iak pięć od sta dla Kredytorow wyznaczali, y budynki mieszkalne, tudzież wszelkie sprzęty Gospodarskie, naczynia Browarne, y co tylko do Jnwentarza Dworskiego należy, ustanowiwszy wszystkiego Sprawiedliwą cenę, ad massam fortuny łączyli, y tak Dobrami iak budynkami, sprzętami y Jnwentarzami, każdemu Kredytorowi do proporcyi Summy Jego daiąc część Dobr, część budynkow, mobiliow y Jnwentarzow, Kredytorow dzielili, aby wszyscy rowną we wszystkim względem samych siebie odbierali satysfakcyą.

Artykuł XXIV. o preskrypcyi Granic.

Ad § I. Ostrzedz trzeba małoletność, woynę, powietrze, y Aktualną samego Dziedzica possessyą, bo zastawny lub arendowny Possessor przez niedbanie, lub zmowę z Sąsiadem, mogłby dopuścić szkody Dziedzicowi.

Ostrzeżenie

Ostrzeżenie że noviter reperta niemaią nic pomagać w takim przypadku, zdaie się bydź niepotrzebne, raz: że noviter reperta idą contra rem judicatam, a ten casus niewzmiankuie o Dekrecie, tylko o samym czasie, drugi raz, że noviter repertum w sprawie graniczney, musiałoby wyrażać albo Kopce, albo signa naturalia, a ten casus oboie to excypuie.

Artykuł XXV. o preskrypcyi wszelkich Zapisow y Długow.

Ad § II. Gdyby Dłużnik albo Pacient odiechał z tego mieysca w ktorym brał na kredyt u Kupcow, albo się kurował, casum ostrzedz trzeba.

Artykuł XXVI. o preskrypcyi gwałtow

Ad § II. Co ten § mowi o zaboystwie, to się mowić powinno y do innych Kryminałow, to iest łupiestwa Kościołow, rabunkow, kradzieży &c. pod Artykułem 22. wyrażonych, pod ktorym reflexye są stosowane do tego sprawiedliwego §

Artykuł XXVII. o preskrypcyi Processu.

Ad § II. Zagęszczenie Regestru innemi Sprawami może Pacientowi impedire popieranie sprawy, przeto y ten przypadek dołożyć trzeba.

Artykuł XXVIII. o Kontraktach Słownych

Ad § I. Trzeba uczynić rożnicę między nabywaniem rzeczy za gotowe

gotowe pieniądze, a między nabywaniem na kredyt. Alias do nabycia za gotowy grosz chleba, mięsa, Jarzyny, potrzebaby Swiadkow.

Nabywanie zaś rzeczy na kredyt, lepiey że cena za nie, pismem ubespieczona będzie, bo y Swiadkow, zwłaszcza między pospolstwem lubrica fides, y stare prawo dość dobre, Contractus verbales nulli sint.

Gdyby zakazało prawo kredytować bez Dokumentu, odiełoby niebespieczeństwo ażardu Sumienia Kopcom, y straty fortuny Sukcessorom kupuiących. Trafia się bowiem że biorący Towar na Regestr Kupiecki, w poznieyszym czasie zapłaci go w mieyscu gdzie Kupiec nie mieszka, Kupiec odieżdzaiąc daley swoich Debitorow powròciwszy do Domu zapomni wymazać odebranego długu, Jego następcy pozywaią Sukcessorow kupuiącego, y są zawsze przypuszczeni do zaprzysiężenia swoich Regestrow.

Ad § III. Ten § może się zostać, bo rzecz ruchomą już pierwey przedaną kto kupi, to albo ią zaraz strawi, albo przerobi, albo przehandluie, albo schodzi, albo mu zdechnie, a zatym temu kto ią pierwey kupił pożytecznie oddaną bydź niemoże. Ale te wszystkie przypadki do Dobr nieruchomych stosować się niemogą.

Artykuł XXIX. o Kontraktach Arendownych.

Ad § III. w Arendownych Kontraktach ostrzegaią ogień przypadkowy, zarazę na Bydło, co tu opuszczone.

Ad § V. W przypadku gradobicia, nie ziarno wysiewu Possessorowi płacić trzeba, ale trzy ziarna za iedno z obowiązkiem odsiewu, bo czyli się puszczaią Dobra na ziarno, to z iednego wysianego rachuią dwa do intraty a trzecie na odsiew (: in supposito

że Posseſſor nie ſwoim ziarnem zaſiewa :) czyli Dobra puſzczaią ſię na Pańſzczyznę, to ta do zaſiewu, zbioru, y omłotu obròconą bydź muſi; Chyba żeby nad gròntową potrzebę zbywaiącą panſzczyznę Poſſeſſor komu innemu naymował, albo od Chłopow brał za nią pieniądze, to cena dni takowych z należącey Poſſeſſorowi nadgrody wytrąconą bydź powinna.

§ VI. ieſt zamknięty w § 3. przeto nadpotrzebny.

Ad § VII. Gdy Kontrakt ma bydź we wſzyſtkim zachowany podług § 1. y 3. a w kontrakcie procz wyrażonych pod tym Artykułem przypadkow, ieſzcze inne iakowe z okoliczności przytomnego czasu lub ſzczegulnych intereſſow byłyby dołożone warunki, przeto podług tych wyż'zych §§ niemogłby ich Sąd excypować, ani prawo może zabraniać wyrazow Stronom, iakie ony potrzebnemi dla ſiebie bydź ſądzą, przeto ten § opuścić trzeba.

Ad § X. Dyſalkę powinien Kontrakt decydować ieżeli, y iaka w iakim przypadku bydź powinna.

Artykuł XXX. o Kontraktach Emphiteutycznych.

Ad § III. Emphiteuta niemaiąc zezwolenia na piſmie à ſupremo Domino fæudi, zbywać prawa niema mocy, ani nabywaiący bez nowego przywileiu od tegoż Pana fæudi, wchodzić w poſſesſyą niemoże, przeto ten § ad naturam Juris Emphiteutici ſtosować trzeba.

Ad § VII. A ſupremo Domino Feudi niemożna excypować Króla, Dziedzictwa ſwoie maiącego, więc wieżą y grzywny opuścić należy.

Reparacye czynione przez Emphiteutę Jure Emphiteutico cedunt commodo fundi, a zatym Kanon zatrzymany reparacyą kompenſowany bydź niemoże.

Artykuł

Artykuł XXXI. o Kontraktach zaſtawnych.

Ad § III. Trudny domyśl za co złe dawne prawo podług ktòrego do intromiſſyi Szlachta z Woźnym używani byli.

Ad § VI. Gradobicie, ktòre wielką ſzkodę uczyni lub wielki nieurodzay, tudzież Ogien przypadkowy palący roczną kreſcencyą, y Zaſtawnikom choć przez połowę bonifikowany bydź powinien.

Ad § X. Sprowadzenie Sądu zawsze koſztowne y niełatwe. Wizya Woźnego z Szlachtą toż ſamo ſprawić winna.

Artykuł XXXII. o Zaſtawach Fantow.

W § I. Omyłka druku miaſto ſłow *biorący Summę* napisano *zaſtawuiący Summę.*

Artykuł XXXIII. *o Depozytach*

Ad § V. Miaſto ſłow *ex lata culpa* trzeba napisać *ex dolo* bo Rzymſkie prawo, z ktòrego ten Artykuł wyięty winę ſkłada na tego, to ieſt *latam culpam,* ktòry niedbałego Przyiaciela obrał do lokacyi ſwoich rzeczy.

Ad § VII. Depozyt z natury ſwoiey temu, u kogo ieſt złożony, fortuny niepomnaża, iak pomnożyć mogą pożyczone pieniądze, z tey więc miary deponuiący niemoże mieć rownego Prawa z Kredytorem do fortuny depoſitarij, tym bardziey przed wierzycielem, pierwszym bydź niepowinien. Przypadek y tu poprawić trzeba *ex dolo.*

Ad § VIII. ten § repugnat Artykułowi pod ktòrym preſkrypcya longiſſima temporis, to ieſt lat 46. więkſze rzeczy gani.

Artykuł XXXIV. *o dożywociu między Małżeństwem.*

Ad §§. 3. 4. 8. 9. 10. 11. 12. Powtorzyć przychodzi, iż przez długie wieki żyiącemu Narodowi pod prawami, stare bez przyczyny odmieniać, a nowe stanowić przyiemnym bydź niemoże. Z dawney formy dożywociow to iedno inconveniens upatrzone bydź może, że Matki powtorzywszy Małżeństwo, czasem własnym dzieciom z pierwszego łoża krzywdę czynią nie udzielaiąc dorosłym przyzwoitey sufficyencyi, lecz temu iednym Artykułem zabieżeć można, aby dorosłe dzieci w takim przypadku dla uszanowania Matki, użyli nayprzod instancyi Krewnych, a gdyby ta nieskutkowała, instancyi własnego Sądu, ktora im odmowioną bydź niepowinna, gdyby zaś y to nie skłoniło Matki, lub Oyczym był przeszkodą do uczynności Matce, na ten czas Sąd za wydaniem pozwu wyznaczyłby Kondescensyą dla wylikwidowania intraty z połowy fortuny pierwszego Męża pod dożywocie podpadaiącey. Tę połowę intraty podług opisu o działach y posagach, rozdzieliłby między pozostałe pierwszego Małżeństwa Dzieci, a iaka część prowentu na dorosłego Syna wyniknie, tę z pomnieyszey fortuny wypłacać nakaże, gdzie zaś znaczna fortuna, w Dobrach wydzieli. Spodziewać się można iż takowe prawo uśmierzyłoby gorszące sprawy, y zaiazdy, ktore się w tych dopiero latach między Matkami y Synami zamnożyły.

Ad § V. Kawaler y Panna niż się pobierą niepotrzebuią tyle y tego gatunku mobiliow, iakich w Małżeństwie potrzebować będą, ani wszyscy są w stanie wszystko sprawić niż się pobierą, a dożywocie zaraz po Szlubie zwyczaynie następuie. Brakowałoby więc wiele rzeczy do konieczney potrzeby Zonie, gdyby tych tylko używać mogła, ktore u Kawalera zastała. Gdyby zaś y nayporządnieyszy Jnwentarz mobilium był wpisany w dożywocie, to

wdługim

wdługim pożyciu iedne czas ſtrawi, drugie zgorcią, lub zginą, inne z mody powychodzą, że na to mieysce lepsze lub podleysze, podług ſytuacyi każdego y guſtu ſprawić koniecznie trzeba, a te nowo ſprawione iużby w dożywociu znaydować ſię niemogły, y tak Zona zoſtałaby ſię bez zadnych mobiliow, przeto ten § przyſtoi opuścić.

Ad § VI. Podobnież y ten § opuścić można, bo że Dożywocie niedaie nikomu Dziedzictwa ſamo przez ſię mòwi. Na Dobrach dożywociu podległych, zapisu nikt nie przyimie, y Summy nie da, bo każdy zna prawo, a gdyby ſię y znalazł kto, ktòryby ſię kontentował zapisem Summy na Dożywociu, to ten zapis Dziedzicowi albo Dziedzicce ſzkodziłby niemogł. Kto zaś graniczyć może, a kto nie? ieſt pod Artykułem o granicach.

Ad § XIII. Słuſzne miał przyczyny Statut gdy chciał, aby przy przedaży Dobr przez Męża, Zona in Aſſiſtentia proximiorum renunciet Juribus, bo Mąż marnotrawny wſzyſtko wyprzedać może y zoſtawić Zonę bez ſposobu do życia, czego y teraz zdarzaią ſię przykłady. Gdy więc przeciwko ſtaremu prawu ſłuſzney racyi niema, prawo zoſtać powinno.

Ad § XIV. Gdyby na trzeciey części Zona miała dożywocie, to prowizyi od długòw część trzecią opłacaćby powinna, gdy zaś dożywocie na wszyſtkim, to wſzyſtkie prowizye płacić obowiązana, ſkoro nieodſtępuie od dożywocia. Kapitały zaś ſpłacane że są Jey, ſame Ceſſye ubespieczaią, przeto ten § niezdaieſię bydź koniecznie potrzebny.

Ad § XVI. Kto niechce zapisać dożywocia, nie będąc Intercyzą obligowany, zapisuie reformacyą, ktòra ſię rozciąga tylko na połowie fortuny, a połowa zoſtaie ſię wolna dla Sukceſſorow, za coż to prawo znoſić, gdy ieſt wygodne a nieszkodliwe.

Artykuł

Ad § I. Do tegoż protokułu y Cessye na Summy należeć maią.

Ad § IV. Czy ten Artykuł mówi o przyszły h zapisach na Summy Duchowne, czy zaymuie y przeszłe, y chce aby do tego protokułu przenoszone były obiaśnić potrzeba.

Ad § V. To prawo mogłoby służyć dla swieżo osiadaiących Mieszkańcow, ktòrzyby się podług tego opisu rządzić zaczynali, lecz gdy iuż tak wiele nastąpiło zapisow super omnibus Bonis, a gdyby od publikacyi takowego prawa następowały specifice na iedney Wsi zapisy, Jakżeby pierwszy wierzyciel mògł in pociorita:e ustępować pozniey szemu? lecz nadto: gdy pocioritas niestaie na częściach fortuny dłużnika, ale na całey fortunie, nic przeto nie szkodzi Kredytorowi, że na tey lub inney Wsi umieszczonym będzie, z tych więc powodow ten §. opuścić można.

Ad § VII. Przeciwko sposobowi układania pocioritatis, iaki iest używany, sprawiedliwego zarzutu wymyślić niemożna, gdy ten Jure potior qui prior tempore, Przeciwko temu § obstant sprawiedliwe przyczyny.

I. Gdy Skarb Rzpltey pod rządem Kommissyi, a do każdego rodzaiu podatkòw inni Officyalistowie z mocą wydawania Woyszku na delatę zatrzymanych podatkòw, przeto gdyby się kiedy wydarzyło że Szlachcić w ktòrym Roku niewypłacił podatku, a Officyalista Skarbowy, że niedbał podać go na delatę, czy niesprawiedliważby rzecz była, aby płatny a niedbały Officialista nadgrodził to Skarbowi, niż zeby Kredytor o długu R. P. sladu w Aktach, pod ktòremi Dobra Debitora leżą niemaiący, tym bardziey na lat kilka lub więcey Summę daiący, miał z nią spadać dla tego że Dług Rzpltey zabrał mu mieysce in pocioritate.

II. Zasługi mogą bydź nie ròwnie pozniey sze, niż Summy funduszowe, niż posag Zony, niż Summy Kredytorow, y znowu po-

ſag Zony może bydź pierwey niż Summa na iaki fundusz przez Męża zapisana.

Actus te przekładać, ieſt niſzczyć naturę potioritatis, przeto y ten Artykuł opuſzczonym bydź może Wſzakże ſłudzy żeby niepłatni długo nieſłużyli, y zaſługi aby ich doſzły, maią ubeſpieczony dla ſiebie ſposob w części pierwſzey pod Artykułem 19.

Ad § VIII. Do tego ſprawiedliwego § dodać należy: kto tego dłużnika żywić będzie w więzieniu?

§ X. Sprzeciwia ſię formie Sądow wiekami ſtwierdzoney, wſzak y o zabicie Człowieka Sąd in Contumaciam aż po konwikcyi Sądzi, a Kredytorowi przewłokę ſatysfakcyi nadgradza prowizya, więc y ten § opuścić trzeba.

Ad § XI. Tak naturalnie dziać ſię muſi, iak ten Artykuł wyraża, przeto niezdaie ſię bydź koniecznie potrzebny.

Ad § XIV. Kto bez karty, Swiadkow, y żadnego dowodu pozywa, zaſługuie karę za napaść, y nie ſłuſzną wexę, a zatym przyſięga mniemanemu Debitorowi naznaczoną bydź niepowinna. Jeżeli zaś Aktor będzie miał choć niezupełne dowody że miał Kartę a zgubił, to Aktor byłby bliższy zaprzyſiężenia Summy przy małych dowodach, niż pozwany bez naymnieyszych dowodow przy ſamey negacyi.

Ad § XVIII. Ten Artykuł do tych tylko długow będzie ſię mogł ściągać, ktore od publikacyi tego prawa pożyczane będą, bo teraz gdy kto długu zaciąga, nierad mieć przy tym świadkow.

Ad § XXI. Taxę ſprawiedliwą rzeczy, że tylko Kupcy y Mayſtrowie Kunſztow czynić mogą, przeto w tych mieyſcach, gdzie takich ludzi niema y ſprowadzania ich Koſztowne, taxa bydź niemoże ſłuſzna, a krzywdząca przynieſłaby ſzkodę iedney lub drugiey ſtronie, przeto ad omnem casum raczey przeſtać na § 22. ktory naſtępuie.

Ad § XXV. Tak ſię zwyczaynie dzieie, kiedy Kredytorowi mniey przyſądzą Summy, niż mu należy, y on idzie przeciwko Dekretowi, Debitor

Debitor akceptuiąc Dekret sobie faworyzuiący, chętnie Summę liczy, z tey więc miary ten § opuścić można, albo dołożyć *gdy przysądzi Dekret finalny.*

Ad § XXIX. Kondycyą dołożyć trzeba. Jeżeli pretensores będą Polacy albo Mieszkańcy Polscy, bo ieżeli zagraniczni, to Sąd Polski wieżą y grzywnami karać ich niemoże.

Artykuł XXXVI. *o Komplanacyach, Transfuzyach, y Zaręczeniach.*

Ad § VI. Z takim obowiązkiem rękoymia powinna bydz w Grodzie zeznana, a przynaymniey na pismie przez Strony, y dwoch Przyiacioł podpisana.

Artykuł XXXVII. *o Possessyi przez Tradycyą.*

Ad § III. Przysięga Szlachty wydaie się bydź niewinna, gdy Subdelegat przysięgły. A skracaiąc proiekt prawa pod tym § można umieścić §§ 4. y 6.

Ad § V. Przydać trzeba wolność przenoszenia Jurysdykcyi Subdelegatowi z Dobr do Dobr, gdyby iedna Wieś, albo Klucz niewystarczał na satysfakcyą.

Ad § IX. Dla dowodu, że Dziedzic na Terminie chciał oddawać pieniądze, a Possessor ich odbierać niechciał, trzeba aby Dziedzic reponował pieniądze w Grodzie, a tak choćby ich niewypłacił, lecz że iuż złożył, niepowinien utracać beneficium odebrania possessyi.

Ad § X. Po zaskarżeniu Tradycyi przez Dziedzica ieżeli podanie

danie prowentow przy weryfikacyi dobre się pokaże, y Possessor do zamierzonego przez Tradycyą czasu dotrzyma possessyi, rzecz słuszna aby był wolny od Kalkulacyi. Lecz ieżeli podanie prowentow niepokaże się dobre, albo przed Expiracyą Tradycyi podług § 9. Possessor był wykupiony, toć musi się porachować co wybrał, aby Dziedzic wiedział wiele ma wytrącić z summ Possessorowi przysądzonych, a wiele dopłacić; przeto ten § z 7. y 9 § pogodzić trzeba.

Ad § XI. Ta weryfikacya decessu prowentow, powinna bydź za wiadomością y ad comparitionem Dziedzica, a Possessorowi niech będzie wolno na resztę niedobraney należytości wziąć assekuracyą od Dziedzica, nie koniecznie części Dobr odbierać, zwłaszcza w małey Summie, bo przez rozerwanie gospodarstwa więcyby Dziedzić szkodował, niż Possessor zyskiwał.

Ad § XV. Przy Konkursie wielu Kredytorow do fortuny iednego Debitora, zwyczaynie następuie potioritas, która niemoże bydź bez poprzedzaiącego Dekretu, a Possessor przez Tradycyą Dobra trzymaiący w żadnym przypadku nie iest obligowany opłacać długow swego Debitora, chyba z dobrey woli nabywaiąc Cessyi na też długi, przeto ten § albo odmienić albo opuścić trzeba.

Ad § *XVII.* tylko te Osoby patrza, y ścigaią na Dobrach nieruchomych, ktòre ruchomych niemaią, lecz Possessyonatowi, czyliż można sukmie, pościel, powozy, konie &c. zabierać do taxy, ktòry ma dobra. Ten § sprzeciwia się § 5. pod Artykułem 35. ktòry chce, aby każdy zapis był specifice na tych, a nie innych Dobrach, y każdy Kredytor Dobr swemu prawu podległych patrzył. Wszakże Possessyonatom kto pożycza na zapis lub kartę, ma ubespieczenie na Dobrach nieruchomych, ieżeli zaś pożyczy na zastaw fantu, to ten fant pòy trzyma, pòki nieodbierze pieniędzy, przeto ten § opuścić należy.

Artykuł XXXVIII. *o Budowli y Sianiu na cudzym Gròncie.*

W § I. Dodać trzeba słowa: *Niemaiąc żadnego prawa Possessyinego* Aby ten § niesprzeciwiał się § 10. pod Artykułem 31. o Kontraktach zastawnych.

Ad § II. Ten § ma pro obiecto że niegodzi się gwałtem bronić zbioru zboża, gdy go kto zasieie na cudzym polu, ale y to dodaie że właściciel Gròntu niemoże bronić y orać bezprawnemu Uzurpatorowi. Co repugnat naturalnemu prawu obrony swoiey własności. Alias gdy mi się niegodzi bronić moiego pola, nachodzącemu z pługiem gwałcicielowi, to mi się niegodzi bronić y Sukni, gdyby ią zdeymował zemnie, y koni gdyby mi ie na drodze wyprzęgał, lecz stać spokoynie aż on mnie obedrze y do Domu powròci, to dopiero ia powinienem puść szukać Przyiacioł podług tego §. Jnne wszystkie gwałty pod swoiemi Artykułami, w tym zbiorze praw surowo zabronione, y własna obrona prawem natury pozwolona niezabroniona. Chcieć zaś aby gwałciciel sąsiedzkiey spokoyności cudze pole spokoynie orał, siał, y zbierał z niego, a właściciel pola spokoynie na to patrzał, y na awizacye y prawne z nim postępki czas, fortunę, y zdrowie tracił tym końcem, że tandem ten gwałciciel karany będzie, iest w istocie chcieć grzechow dla tego, żeby było co karać, lecz że zawsze iest lepiey gdy niemasz grzechu, niż kiedy iest kara, przeto ten § tylko do tego przypadku restringere trzeba: gdyby gròn w sporze będący obydwom stronom do używania zakazany, iedna strona w nocy lub w Dzien czas upatrzywszy zaorała y zasiała, tedy druga odorywać albo tretować wyrosłego zboża (: co publico szkodzi :) niepowinna, lecz zaraz pozwać orzącą y zasiewaiącą Stronę o kary za kontrawencyą Dekretowi, a Sąd zbior tego zboża obydwom stronom przez połowę przysądzićby powinien, salva bonificatione zasiewa-

iącemu

iącemu pługow y naſienia. A to tylko ad deciſionem Causæ o właſność gruntu.

Ad § III. Poprawiwszy drugi §, ten trzeci będzie niepotrzebny, bo po rozſądzeniu ſprawy dość czasu porachować zagony, y podług zwyczaiu mieysca uſtanowić quantum dla kogo będzie należało.

Ad § IV. W takim przypadku iaki ſię wyraził pod § 2, niemogą ſłużyć rygory pod tym 4. § wyrażone.

Ad § V. Kto ieſt właścicielem y Poſſesorem gruntu, ten ſwoie, nie cudze orze, y Sąſiad, chyba ſłaby na głowę, posyłałby awizacyą do niego; iuż takiemu Sąd każdy wybaczyć powinien, a gdyby to y zdrowy przez złość uczynił, to za to że awizował, niezaſłużył kary wieży Niedziel 12.

Ad § VI. Na Dziedzica kara tylko bydź może pro exceſſu meтæ defenſionis, ieżeli ią exceſſit, bo mu wolno bronić ſwoiey właſności.

Ad § VIII. Rolą zaorać y zaſiać można iedney nocy, o czym właściciel roli może nie wiedzieć. Budynku iedney nocy poſtawić niemożna, przeto ten § może bydź opuſzczony.

Ad § IX. Rownie zaſtawny, lub Arendowny Poſsesor, doczeſney własności ſwoiey bronić może iak Dziedzic, przeto y ten § ominąć można.

Artykuł XXXIX. o Wypaſieniu zboża.

Ad § I. Słowo *Zagaionych* niewſzyscy wiedzą iż to znaczy co zatkniętych. A nadto: laſki zatykaią dla tego, że gdy przy nich ugory przypadną, na ten czas podlegaią paſtwiſkom. Zboża zaś nie zatykaią, bo wschod y wzroſt iego oſtrzega, że w nim paść niemożna, Oprocz w iedney przenicy gdy bardzo buia; przeto aby niekłaść nowey powinności na wſzyſtkich, żeby y zboża iak łąki zatykali, rozłączyć trzeba łąkę od zboża.

 Artykuł

Artykuł XL. ubeſpieczenie Lasow.

Ad § II. Ten § mowi o ſamey Szlachcie, trzeba napisać prawo y o Chłopach, ktorzy naywięcey albo ſami dla ſiebie, albo dla ſwego Pana cudze lasy naieżdżaią.

§ III. Dozorcami Lasow ſupponuie ſamych Chłopow, a Lesniczemi zwyczaynie bywaią Szlachta, przeto procz Więzienia, y wieżą dołożyć trzeba.

Ad § V. I. Na Poddanego w Sprawie Cywilney, naypierwſze Forum u własnego Pana. A gdyby ten ſprawiedliwości uczynić niechciał, to dopiero o ſtatuicyą poddanego pozwanym bydź winien.

II. Chłop cudzy las naieżdzaiący, y wiolencyą iaką popełniaiący, może zaſłużyć na plagi kijem, Pan pozwany o ſtawienie, gdyby go nieſtawił, czyliż może bydź tym ſposobem karany? à ten § tak chce. Dopieroż gdyby ieſzcze Chłop na ſmierć zaſłużył, czyliby można Panu odbierać życie za to że nieſtawił Chłopa. Przeto ten § odmienić trzeba, oraz oſtrzedz Casum: gdyby Chłop popełniwszy exces w cudzym Leſie proſto z Lasu uciekł, y Pan niemogłby go ſtawić.

Ad § VIII. Maże przechodzące popasaiące w Leſie, dla zgotowania iadła y odſtraszenia zwierza, bez ognia w nocy obeyść ſię niemogą, więc tylko opowiedzićby ſię Dworowi powinni. Ogień nie przy drzewie ſtoiącym nakładać, a koło ogniſka to wſzyſtko oprzątnąć, coby mogło kommunikować ogień daley, niż ogniſko zaymuie.

Oſtrzedz y to potrzeba: gdyby podrużnego dla złey drogi albo zepſutego poiazdu noc w Leſie zaſkoczyła, ten za palenia ognia w Leſie, byle z oſtrożnością, odpowiadać niepowinien.

Ad § X. Za zapuſzczenie bydła, chyba umyślne, mogłaby bydź kara, przecież taka małość materyi, niezaſługuie wieży, a ſzkoda łatwo ſię nadgrodzi.

Artykuł

Artykuł XLI. o Suszeniu Łąk.

Do tego Całego Artykułu te są dwie obserwacye

I. Ponieważ Possessor wyższego grontu Sąsiadowi niższy gront posiadaiącemu, do spadku wody przeszkodzić niemoże (: bo zatrzymawszy gdzieżby się podziewał? :) przeto pozywanym bydź niepowinien.

II. Jeżeli Possessor wyższego grontu, chce rowami osuszać łąki swoie, a niższego grontu Possessor, ktorego łąki tamuią dobry spadek wody dla wyższego, nie iest w stanie bicia rowow przez swoie łąki, do tego tylkoby mogł bydź przymuszony, aby niebronił wyższych grontow Possessorowi możnieyszemu bić rowy przez swoie łąki. Wiele zaś kosztowałyby możnieyszego te rowy aby uboższy nowym pożytkiem, ktoryby odniosł z osuszenia grontuw swoich, to iest pomnożonym sianem lub zbożem, podług słuszney ceny Jego, nadgrodził koszta możnieyszemu.

Artykuł XLII. o Drogach mnieyszych y wygonach.

Pod tym Artykułem nieznaleziona omyłka.

Artykuł XLIII. o odsypiskach y oderwiskach

Ad § V. Dołożyć tylko, żeby to było bez krzywdy trzeciego.

Artykuł XLIV. o Polowaniu.

Ad § II. Zeby ten § był słusznie dopełniony, dołożyć trzeba, że Panowie na to: iako Strzelcow w cudzy las nieposyłali, albo się inkwizycyami odwodzili, albo odprzysięgać powinni Arty-

Artykuł XLV. o Zbrodniach w powszechności.

Ad § III. Między zbrodniami y gwałcącemi bespieczeństwo Narodu niemoże się mieścić, obrażona powaga Sądu, choćby y Seymowego, bo Osoba obrażaiąca ieżeli gwałtownie? to zaraz areſztowaną. Jeżeli nie gwałtownie? to zaraz pozwaną lub rokowaną, a w obydwoch przypadkach zaraz ſądzoną y karaną bydź może, a to wſzyſtko nic ſię nieściąga do ſpokoyności lub zamieſzania Narodu.

Tym bardziey; procz Seymowey, każdey inney Sądowey powagi obraza, do tego § należeć niemoże, bo wſzyſtkie inne Sądy, maią właſnych Jnſtygatorow, y Koronnych niepotrzebuią do delacyi o ſwoią krzywdę. Raczey więc na mieyſce urazy powagi Sądowey, włożyć zaprzedawanie ſię obcym Potencyom każdego Obywatela bez excepcyi, a osobliwie Osob na dostoieństwach będących, bo to że gwałci beſpieczeństwo Narodu, y odbiera ſpoſob dobrym Obywatelom używania wolności w intereſſach Oyczyzny, doświadczały tego dawnieysze wieki, y dla tego prawami obostrzyły, ktorych nienależy opuſzczać.

A że obraza powagi Sądowey (: zwłaszcza iak ieſt wzięta pod Artykułem 49. :) niemożè ſię mieścić między publicznemi zbrodniami, pod tymże Artykułem wyrażaią ſię obszernieysze reflexye.

Artykuł XLVI. o Sektach y Apoſtatach.

Ad § I. Religie, ktòre cierpi Rzplta, te wszyſtkie wyrażone w prawach maią publicam tolerantiam, przeto tacita tolerantia, mieyſca tu mieć niepowinna, żeby nowa iaka Sekta, od Koscioła Bożego potępiona, niecisneła ſię pod nią.

Artykuł

Artykuł XLVII. *o Niedowiarstwie y bluznierstwie.*

Ad § I. W tak wielkiey a delikatney materyi, nad każdym słowem zastanowić się przystoi. Zdaie się więc: iż pierwszy punkt tego § bespieczniey wyrazi się w tych słowach. *Bluzniący Boga.* Bo w Boga niewierzyć, albo uwłaczać własnościom Bòstwa, iest iedno, nie dwoie, ponieważ Boskie własności, tak są istotne Bogu, że negować własność Boską, byłoby negować Boga.

Dalsze słowa tego § *Albo też od Ewangelij y Wiary Chrześciańskiey odprowadzaiący* Bespieczniey by poprawić tak: *Albo też od wiary Katolickiey odprowadzaiący*, z przyczyny: że wiara Katolicka, zamyka w sobie koniecznie Ewangelią y Chrześciaństwo. Wiara zaś Chrześciańska podług Ewangelii, może niezamykać w sobie Katolictwa.

Kary w tym § wyrażone za ròwny grzech niebyłyby na wszystkich ròwne, bo uboga Osoba ćierpiałaby tylko więzienie, Szlachta zaś Urzędow Woyskowych y Ciwilnych niemaiąca, y ci ktòrymby Opiekunami bydź nieprzypadło, cierpieliby tylko Wieża, Jnni zaś nad wieżą, cierpieliby utratę Urzędow Ciwilnych y Woyskowych, utratę Opiekońistwa y Kuratoryi.

Gdzie chodzi o Boga y uniknienie zamieszania Kraiowego, ktòre z tego gatunku Apostatow wynikać zwykło, im surowsza iest kara, tym mniey takowego grzechu spodziewać się trzeba, przeto na rozmyślnego bluznierce y odwodzącego od panuiącey wiary, surowa kara smierci, odmienioną bydź niepowinna, y ieżeli obraza Maiestatu Kròlewskiego, słusznie śćiąga na siebie kary, iakże obraza Kròluiących Kròla na wiekszą surowość zarabiać niema?

Ad § II. & IV. Obserwacye te.

I. Krzywoprzysięstwo, nietylko się znaydować może między stronami, lecz y między Sędziami, przeto aby Sędziowie nierozumieli

się bydź

się bydź wyiętemi od kary za krzywoprzysięstwo które powszechności przynosi krzywdę, Sędziow specifice dołożyć trzeba.

II. Dodać trzeba Casum: kiedy sam Pryncypał przez się lub subordynowanych korrumpuie wiadka, albo Sędziego, a kiedy Plenipotent bez zlecenia y wiadomości Pryncypała, bo gdyby się emundował Pryncypał, że niezlecał Plenipotentowi używać tak niegodziwych sposobow, wina musiałaby zostać na Plenipotencie, a ten podobnoby niebył w stanie corocznie płacić po Złł: 400. na sustentacyą przekupionego, przeto chybaby inna kara na niego ustanowioną była.

III. Kara na Krzywoprzysięsce y korumpuiącą Stronę, oraz nadgroda krzywdy, inaczeyby zyskane bydź niemogły, tylko w Sądzie, gdy więc to wszystko osądzone będzie, po coż skarżąca się Strona ma bydź na nowo do Sądu odesłana, chyba żeby się osobno sądziła sprawa z innego Regestru o samo krzywoprzysięstwo; a osobno o krzywdę pryncypalną. Co potrzebuie opisu.

Artykuł XLVIII. o Występku obrażonego Maiestatu & perduellionis.

Ad § I. I. Dołożyć trzeba: że pisma powinny bydź własne obwinionego, to iest, iego Ręką pisane, albo dowody przez Swiadki wiary godne, żeby czasem niewinny niepodpadał tey karze, która tylko winnemu należy.

II. Ktory skutek iest godzien kary, srodki do niego bezkarne bydź niemogą; chociaż niewykonane dla przypadkowey przeszkody, Ten sprawiedliwy sentyment iest zachowany w pierwszym punkcie tego § co do Osoby Krola; Powinien bydź zachowany co do Osoby Krolowy y Krolewskich Dzieci, ktorych autoryzuie dostoyność Męża y Oyca, wszakże ktoby kulą nabity y podsypany pistolet

pistolet człowiekowi choćby niskiey rangi do piersi przyłożył, dla tego że mu na panewcę spaliło, niemogłby bydź exkuzowanym od grzechu zabòystwa.

Ad § II. Determinować potrzeba co się ma rozumieć przez naywyższą kraiową Zwierzchność, czyli Król z Radą nieustaiącą, czyli Rzplta Seymuiąca, a ten sam zakaz y dla bezkrolewia dołożyć należy.

Ad § V. Gdy w reflexyach na Część pierwszą wyraziły się przyczyny dla których Sądy Grodzkie ustawicznie bydź niemogą, przeto ieżeliby takowy przypadek nietrafił się podczas Kadencyi, dołożyć: aby choć iedney *S*ądowey Osobie, lub pierwszemu Urzędnikowi Ziemi, albo Powiatu doniesione było.

Ad § VI. Do tego obowiązku przyłożyć Urzędnika Ziemi lub Powiatu y choćby iedną Osobę Sądową.

Ad § VII. Ten § gasi ostatni wyrok pierwszego § o Zonie y Dzieciach Królewskich, a utwierdza wyrażone na niego reflexye. Konfiskacya Dobr (: iak się iuż rzekło o karze wieczney :) iest karą y na tych *S*ukcessorow, którzy się ieszcze nierodzili gdy Antecessor ich zgrzeszył, przeto powinna bydź opuszczona.

Ad § *X*. Kto przez postrach od uzbroionych przymuszony, a w żadną czynność niewchodzi, y wszystkiego unika, za niewinnego uznany bydź powinien, co pod tym § wyrazić trzeba.

Ad § XIV. Człowiek co tym § wyrażony stara się o nayszkaradnieyszą śmierć niewinnego bliźniego, a złupienie z honoru y fortuny Sukcessorow Jego; przeto za tak wielki kryminał zbyt letka kara, ktòrey powiększenia scisła sprawiedliwość wyciąga.

Artykuł XLIX. o występkach Obrażoney powagi Sądowey.

Ten Artykuł że pisany w perswazyi iż obrażona powaga *S*ądowa równie iest publiczną zbrodnią iak obraza *M*aiestatu albo

 zdrada

zdrada Oyczyzny &c. przeto pod swoiemi §§ wyraża nadzwyczayne ostrości kary.

Omyłki w tym Artykule obiaśnią dwie uwagi. Pierwsza co iest grzech publiczny? aga na czym zawisła powaga Sądu? Co do pierwszego? Jako zasługa inaczey publiczną nie iest, ieżeli się nieściąga do uszczęśliwienia całego Kraiu, lub iedney Prowincyi; tak przez naturalną Konsekwencyą, zbrodnia publiczną nie iest, ieżeli nieprzynosi uszczerbku całemu Kraiowi, lub iedney Prowincyi.

Co do drugiego: Powaga Sądu dwoiako brana bydź może, raz co do Osob, drugi raz co do wyrokow. Powaga Osob ile Namieśnistwo Boskie y Krolewskie sprawuiących, zwłaszcza na mieyscu własney Juryzdykcyi, respektowaną bydź winna. Wyroki zaś Sądu, tylko sprawiedliwe, zasługuią na powagę y sławę, bo niesprawiedliwe, samo prawo potępia, y Sędziow za nie karze, Jezeli więc przez powagę Sądową rozumieć Osobę Sędziego, to ten choćby nad całą Prowincyą był przełożonym, że in æqualitate żyie, a zatym ani z Krolem, ani z całą Rzpltą rownanym bydź niemoże, przeto obraza Jego, tak iak Obraza Krola, albo zdrada Rzpltey, publiczną zbrodnią zwaną bydź niemoże.

Jeżeli zaś przez powagę Sędziego rozumieć wyrok Sędziego, to tym bardziey obrazy wyroku, ktorą się tylko przez niepossłuszeństwo dekretowi dziać może, do publiczney zbrodni stosować niepodobna, bo sprawy w Sądach tylko między prywatnemi Osobami się toczą, iakże może Kontrawencya Dekretowi prywatney Osobie krzywdę (: y to na czas :) przynosząca, rachowaną bydź za publiczną zbrodnią. Zbrodnia publiczna tylko śmiercią konczyć się powinna. Kontrawencya Dekretowi kończy się satysfakcyą.

Brać za fundament niemożna, że sprzeciwienie się Dekretowi iest gwałceniem publicznego prawa, ktore sądowych wyrokow słuchać każe, a zatym iest publiczną zbrodnią. Wszakże wszystkie prawa rownie są publiczne, więc usczucie zaiąca na cudzym polu, będzie publiczną zbrodnią słuszniey niż niepossłuszeństwo wyrokom Sądu,

ktory

ktòry może y ſprawiedliwości y prawa uchybić, a tu ieſt niepo-
ſłuszeńſtwo wyrokom ſamey Rzpltey uſtanowionym o polowaniu.
Ten więc Artykuł nietylko z natury rzeczy, o ktò ych traktuie, miedzy publicznemi zbrodniami mieścić ſię niepowinien, lecz choć-
by pod prywatne wyſtępki był przenieſiony z §§ Jego, wiele poprawić, więcey opuścić trzeba.

§ I. Miaſto ſłow *popełnia wyſtępek publiczny* muſiałby mieć: *zaſługuie niżey wyrażone kary.*

§ II. Nad miarę oſtry. Za połaianie Sędziego Rok wieży, a za uderzenie śmiercią karać każe, w żadne niewchodząc okoliczności, ieżeli Sędzia niepierwey połaiał y dał okazyą do niecierpliwości, albo ieżeli nie pierwey uderzył.

§ III. Za pogrożki na Sędziego, niedołożywszy na życie lub zdrowie karze puł rokiem wieży, a Szlachcic może grozić Sędziemu, że już więcey wolnego wrębu do Lasu, lub wolnego polowania, albo łowienia Ryb w ſwoich Jeziorach, &c. Sędziemu niepozwoli. A te pogrożki niewarte kary. Lecz gdyby y na Osobę Sędziego pogrożki były, to y do takich okoliczności oſtrzec potrzeba ieżeli w pierwszym impecie, albo podpiwszy sobie na wiatr bez żadnego ſkutku wymòwione, to tak wielkiey kary niebędą warte.

§ IV. Piianego in inſtanti ſądzić każe, wszak piiany, iak człowiek pomieszanego rozumu, uważanym bydź powinien, a takich ludzi pòki ſą w tym defekcie, żaden Sąd nie ſądzi, przeto piianego, ieżeli dobrym niemożna, to poniewolnym ſposobem z Izby Sądowey wprzod wyprowadzić y uśpić, a dopiero trzyźwego ſądzić należy.

§ V. Każe karać za nayście domu Sędziego, lecz nie wyraża: czy na mieyscu Juryzdykcyi, y pod czas Sądow, czyli w innym mieyscu y czaſie, a to oboie: czas y mieysce, ròżnicę czyni wyſtępku.

§ VI. Za urazę woźnego, taką karę wyznacza, iak za urazę Sę-

dziego, a przecież tych dwoch Osob Urżąd zawsze nierowny, a kondycya często nierowna bywa.

§ VII. Obwinia Szlachcica o publiczną zbrodnią gdyby niedopuścił Tradycyi, albo inney Sądowey czynności, y uzbraiał się w broń y ludzi, nie wchodząc w kwestyą: czyli ma słuszną racyą Szlachcic, dla znalezionego nowo dokumentu, albo innych wyniknych po Dekrecie prawnych racyi, bronić tey Tradycyi, albo nie? Lecz niech tak będzie że się Szlachcic uzbroił y niedopuszcza, iakże można dopełnić § 8. ktory każe, aby Subdelegat ziechawszy z świadkami do Szlachcica, to uzbroienie widział, opisał, Akt zapisał y do Sądu powrocił, a kiedy go Szlachcic zamknąwszy się niepuści, y Aktu zapisać ani uzbroienia widzieć nieda. A ieżeli ten Subdelegat znaydzie wolny przystep y wolne zapisanie Aktu, iakże może donosić sądowi że Szlachcić gwałtownik, a zatym in consequenti iak może bydź dopełniony §§ 9. 10. a nakoniec y 11.

Dopieroż iak może bydź dopełniony § 12. żeby Krol z Radą Nieustaiącą władzy Sądowey niemaiącą, za doniesieniem Sądowym, funduiącym się na doniesieniu Subdelegata, Szlachcica pro rebelli osądził, y łapać go kazał? Jak dopełnić § 13. żeby tego Szlachcica więzić, y Instygatorowie Koronni żeby kryminalny Proces przeciwko niemu formowali? y za co go od Szlachectwa y Urzędow odsądzać? Jeżeliby zaś miał sprawę o Dziedzictwo, a odsądzonym od szlachectwa został, po coż go iuż do Sądu odsyłać? gdy straciwszy szlachectwo, stracił y prawo do dziedzictwa fortuny, y iak go odsyłać do tego Sądu gdzie sprawa zaczęta, ieżeli sądziła się w Grodzie, a potym per motionem w Trybunale? a nakoniec zacoż go karać konfiskacyą fortuny, ścięciem głowy, w sprawie, ktora może bydź niewarta 1000. Złł: a przecież y o milliony, nietylko w tym wolnym Narodzie, lecz y w Absolutnych Państwach nikt niesłyszał o takim przykładzie, ani o takiey formie Sądu.

Ta surowość 13. § niezgadza się z § 14. bo gdyby to samo zrobił Plenipotent, byle nie Pryncypał, iuż na niego tylko Rok wyższey wieży, a życie, honor, fortuna w całości. Nie

Nie zgadza ſię z § 15. bo byle Szlachcić niedopuściwszy Tradycyi uciekł, iuż ſalwuie życie, honor y fortunę, ſbo ta podług tego 15. § doſtaie ſię iego Sukceſſorom, y ad fiscum nieidzie. Toż ſamo in conſequenti ściąga ſię do §§ 16. 17. y 18. ktore z wyżſzemi wszyſtkiemi dla ſwoiey ſrogości, y niezwyczaynego poſtępku, gdy podobać ſię Narodowi nieumieią, w narodowych prawach mieścić ſię niemogą.

§ 19. Rownież iak y wyższe do publicznych zbrodni nienależący, gdy w generalnych terminach żadnego dłużnika grabić, y przytrzymywać niekaże, ale pozywać, odbiera directum & immediatum Dominium Panom nad własnemi poddanemi perpetuum, a temporale nad płatnemi kontraktowemi ſługami. Albowiem podług tego § poddanego o złotych kilka niewypłaconego czynszu, Podſtarościego o niedopłacony albo utaiony prowent, Zyda o niedopłaconą ratę pozywaćby trzeba, y więcey tracić na prawo, niż wart ſam interes, albo krzywdę darować.

Naſtępuiące §§ 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. podobnież umiarkowania w rygorach ſwoich potrzebuią.

Na § Oſtatni 28. przyłącza ſię reflexya. W Panſtwach zagranicznych, prawda: że za nieposłuszeńſtwo Dekretom, większy ieſt rygor niż u nas, y do exekucyi mocnieyszy przymus, lecz to ſię dzieie ſprawiedliwie, bo na fundamencie, bardziey Aſſekurowaney ſprawiedliwości Sędziow, niż u nas do tąd bydź może. Tam władza naywyższa tylko na powszechne Dobro patrząca, wybiera na Sędziego Oſobę ktora wiadomsza prawa, y tey każe bydź Sędzią niepytaiąc ſię czy chce. Uboſtwo nie przeſzkadza do Urzędu, bo Sędzia płatny. U nas; procz wielu, ktorych cnota y umieiętność obiera, częſtokroć trzech na Sędziego votuie: Jnteres, Popularność y Fortuna aby z ſwego żył, y drugich przy ſobie żywił.

Tamtego niedoſtatek trzyma na Urzędzie, pod ſtrachem nayſroższey kary gdyby przewinił w ſądzeniu.

U nas pod podobnym rygorem kary niktby Sędzią bydź niechciał,

chciał, komu własna fortuna wyſtarcza do uczciwego życia, y przeto nad naszemi Sędziami (: zwłaszcza w naywyższych ſubselliach :) ſtrużem ſprawiedliwości, własne ich ſumienie.

Jeżeli więc wyrokow Sędziowſkich nieſtrzeże Surowość kary, przeto y dopełnienia tych wyrokow, taż Surowość pilnować niepowinna, tym bardziey; że Konſtytucya 1768. zaſtąpiła mieysce nowemu prawu, o exekucyi Dekretow, y podług niey wszelkich Sądow wyroki odbieraią ſwoie dopełnienia.

Artykuł L. o wyſtępku kradzieży Skarbu publicznego.

Ad § I. Skarbem rządzi Kommiſſya podług rozrządzenia uſtaw; Lecz rozrządzenie nad uſtawy ieſt w mocy Rady nieuſtaiącey, przeto te okoliczności obiaśnić potrzeba.

Ad § III. Nadgrodzenia krzywdy z fortuny, wygnanie Osoby przez Akt publiczny z wieczną infamią: Są doſtateczną karą, bez Konfiſkacyi.

Ad § VI. Trzeba ſpecifice wyrazić ant-prænera mennicy, bo zwierzchny dozor mennicy ma Kommiſſya Skarbowa, lecz tey trudno dopilnować wſzyſtkich ſubtelności, iakich mennica do fałszowania monet używać może.

Ad § VII. Konfiſkacyą opuścić należy z przyczyn po tyle kroć powtorzonych.

Artykuł LI. o Wyſtępku zaboyſtwa, naiazdach, zaſadzkach.

Ad § I. Sprawiedliwość z Tyrannią konnexyi mieć niepowinna. Wszakże

Wszakże nieróżni ſię wyſtępek, zabić kogo przez rozmyslną zaſadzkę, lub naiazd, od zabicia przez truciznę, dosyć przeto ieſt kary kołem, bez ſzarpania kliſzczami.

Ad § VII. Ta co płod tai, nikomu ſię niezwierzy że już w niey żyie, przeto ten punkt, iako trudny do docieczenia, tak opuścić go można, a przeſtać na naſtępuiącym § oſmym. Trzeci zaś punkt tego § otwiera drogę Niewiaſtom do grzechu, bo do tąd wſtyd, y nieſława naywiększym dla niech ſą hamulcem.

Ad § X. Trudno wierzyć, aby człowiek przy zdrowym rozſądku będący, przeciwko naturalney życia miłości ſmierć ſobie zadawał, y takie zaboyſtwa nayczęściey ſą ſkutkiem choroby sledziony. Lecz gdyby y nayzdrowszy Człowiek to uczynił, coż temu Jmie winno, aby go na ſzubienicy wieszać na ohydę Familij? ten przeto § opuścić można.

Ad § XII. Zaboyſtwo rozważne z zaſadzki, dosyć ſię różni ſpoſobem kary, od zaboyſtwa bez zasadzki; niema przeto racyi: za coby Sukceſſorom zabitego przez zasadzkę, płacić 12000, gdy Sukceſſorom otrutego równie iak zabitego bez zaſadzki, tylko Zł: 1000. ieſt naznaczony.

Ad § XIII. §§. 13. y 14. umoderować trzeba co do wielkości kary, bo kto ſię zaſadza tylko na to: żeby kogo uderzyć; niezaſługuie na te oſtrości, tym bardziey że ſiność częścią pochodzi z mocy uderżenia, częścią z Konſtytucyi ciał delikatnych do zaſinienia łatwieyszych.

Ad § XV. Kara za zaboyſtwo Rok ſześć Niedziel in fundo, lecz nie za rany, za zasadzkę dosyćby Cwierć Roku wieży, a za rany ieſt w prawie taxa, ktorą że ieſt w ten czas ſtanowiona, gdy pieniądze zbyt drogie były, przeto ią podnieść potrzeba do wyższey ceny, y w prawo inſerować, bo ani rana ranie, ani kaliſtwo kaliſtwu rowne, y takie kaleſtwo, ktore odbiera ſpoſob do zarobienia człowiekowi na ſuſtentacyą życia własnego, ſurowszą ma pieniężną karę. Kaleſtwo zaś pomnieysze, y rana ktora ſię za tydzień lub po-

zniey

wniey zgoi, inaczey karane bydź powinny, nie wszystko zarówno, jak ten § pretenduie.

Ad § XVI. Ludzie w Polskim Narodzie w Roku 16. dochodzą Annos discretionis, a w 18. czasem się y żenią, przeto Rok 18. choćby nieskończony, nieuwalnia od słuszney kary za zaboystwo.

Ze zas y białogłowa może bydź użytą do zaboystwa, przeto y tey płci excypować nietrzeba od prawa y kary.

Ad § XVII. Rok 13. w którym discretio dla męszczyzny non admittitur, exkuzować powinien od kary śmierci, na którą tylko człowiek poznaiący grzech, y Jego Konsekwencye, zasłużyć może. Potomstwo zaś doyrzałych zaboycow, skoro z siebie niewinne, odpadać niepowinno od Sukcessyi. Co samo służy y do następuiącego §. 18.

Ad § XIX. Zaboystwo w Kościele. Na zasadzcę y przy naiezdzie Domu, że iest rozmyslne, może bydź o nim positive wyznaczona surowość kary. Lecz zabóystwo na ziazdach publicznych gdzie niespodziany tumult częstokroć niewinnego obeymie, niemoże mieć przez prawo determinowaney kary, ponieważ prawo w każdym a różnym od siebie przypadku, wszystkich okoliczności uciążaiących, albo exkuzuiących występek, przewidzić niemoże. Jako więc poznanie wielkości grzechu, tak miarę kary, Sądowi zostawić trzeba, nawet y co do kary pieniężney, bo zdarzy się zaboyca, tysiąca Złł: fortuny niemaiacy, iakżeby w niey sąd sześć tysięcy wynalazł.

Ad § XX. Grzech osobisty dosyć na osobie ukarany będzie, uwolnienie zaś od poddaństwa całey familii zabitego Chłopa, byłoby nadgrodą dla niezasłużonych, a karą dla niewinnych, bo chłop z nad pradziadow zasiedziały we wsi, z całą wsią mieć może kolligacya, a zatym Sukcessorowie zaboycy straciliby poddanych bez swoiey winy.

Ad § XXI. Sługa albo poddany iest iak Zołnierz obowiazany do posłuszeństwa, przeto wyiąwszy kryminalne excessa, w mnieyszych z rozkazu Pańskiego przewinieniach, exkuzowanym bydź powinien,

bo servus

bo servus pro Domino pugnans non servus sed Dominus punitur przeto pod tym § rożnicę między wyſtępkami dać trzeba.

Ad § XXII. Ten § tylko do zaboyſtwa, a nie do ran lub próżnych zasadzek zostać się może, bo o rany choćby nawet y na zasądcę odniesione nienależy bronić, gdy się kto chce zgodzić.

Ad § XXIII. Bez konwikcyi, tylko gołota więżony bydź może, Posseſſionata z Jego posseſſyi Konwinkować potrzeba.

Ad § XXIV. Podobnież Aresztowanie bez konwikcyi tylko na gołotę bydź może, a y naywiększa ſuppozycya nic niedecyduie, y czasem z niechęci do osoby, trafić się może.

Ad § XXX. Jako między ſtanami ieſt rożnica w prawie, tak y między domami ich, zachowaną bydź powinna, y do tąd gwałtowny naiazd Domu Szlacheckiego był Akcyą kryminalną, nayście zaś ſtancyi w mieście (: co z pierwszego impetu ſtać się może :) inną miewa karę, procz ran y zaboyſtwa, Utrata urzędow Cywilnych y Woyſkowych niemoże bydź powszechną kara, boby znaczyło, iż tylko ſamym Urzędnikom niewolno naieżdzać, albo że tylko ſami naieżdzać będą.

Ad § XXXI. Z racyi często już potwórzoney, konfiſkacyą opuścić trzeba.

Ad § XXXIV. Toż ſamo już ieſt pod § 19.

Ad § XXXV. Konfiſkacyą y tu opuścić trzeba.

Artykuł LII. o Zaboyſtwie w własney Obronie.

Pod tym Artykułem nieznaleziona omyłka.

Artykuł LIII. o przedaży Człowieka &c.

Podobnież y ten Artykuł bez omyłki.

Artykuł LIV. *o Złodzieystwie y Swiętokractwie.*

Ad § XVIII. Policya we wsi Szlacheckiey niepowinna mieć do czynienia, lecz Karczmarz lub Arendarz, o takim przypadku Dwor ma uwiadomić.

Ad § *XXI*. Pierwey trzeba złodzieia złapać y do Sądu stawić, bo za pozwem niestanie.

Ad § XXII. Wieża tylko dla Szlachcica, a grzech może bydź popełniony przez Mieszczanina lub chłopa, przeto y na nich karę dołożyć trzeba.

Artykuł LV. *o Występku przeciwko Policyi.*

Ad § II. Krzywdzący na wadzę y na mierzę może mieć wielki zysk względem wielości kupuiących ludzi, lecz że ukrzywdzony z osobna każdy kupuiący nie tylko traci, wiele przedaiący zyskuie, dlatego trudno aby poniosł koszt znaczny na ieżdżenie po sprawiedliwość do skarbowey Kommissyi, iako na cały Kray Polski iedney; y to samo prawo, ośmielałoby przedaiących, do czynienia krzywdy kupuiącym, trzeba więc dać moc Ziemstwom, Grodom, y mieyskim Magistratom, aby mogli karać za fałszowanie miary y wagi.

Ad § IX. Possessyonat od Adresztu y warty wolnym bydź powinien, bo się stawić do Sądu musi.

Ad § XI. Dosyć iest zapozwać per terminum tactum, ieżeli na tym mieyscu Instygator z woźnym znaydować się będą. Aresztowanie opuścić trzeba, bo ktoż przyimie areszt na ludzi wolnych, a tym bardziey znakomitszych, a passyonatow, między iakiemi nayczęstsze poiedynki.

Ad

Ad § XIII. Zona maiąca zapisy y Dożywocie niemniey y Dzieci, nic niewinny, że Mąż y Oyciec poiedynkował, przeto konfiskacyi y tu niepotrzeba.

Ad § XIV. Ten § z policyą żadney Konnexyi niema. A Fabrykuiący Akta publiczne na każdego Delacyą karany bydź powinien.

§ XV. Tam należy gdzie y XIV. §.

Część III. Zbioru Praw Sądowych.

Artykuł I. o Sprawach w ogólności

Ad § VI. & VII. Pierwszy z tych §§ pisze, że Causa realis iest czynić o rzecz, drugi pisze, że Causa personalis iest pociągać Osobę do Sądu o iaką satysfakcyą. Lecz gdy nikt czynić niemoże o rzecz, bez pociągnienia pozwem Osoby do Sądu, przeto te obydwa §§ niemogą znaczyć dobrey między sprawami różnicy. Lepieyby więc przestać na dawnym a niezawodnym spraw podziale. Te dzielą się in causas Juris & facti: Causæ Juris względem Stanow składaiących R. P. dzielą się in spirituales, Sæculares, & mixtas, a te wszystkie względem swoich szczegulności, maią swoie subdiwizye biorąc nazwiska od rzeczy y tak są causæ extraditionis decimarum, Subditorum, solutionis censuum, Summarum, Exemptionum, Expulsionum, Granicierum &c. Causæ facti dzielą się in criminales & civiles, criminales są sprawy garłowe, semi criminales gdzie okupu-

iąc głowę Rok na dnie wieża. Civiles w ktorych wyższa wieża do miary wyſtępku. Ten dawny ſpraw podżiał, bez ſłusznych przyczyn niemiałby bydź odmieniony.

Artykuł II. o Sądach Seymowych.

Ad § II. Senatorow y Miniſtrow Osob 138. a Stanu Rycerſkiego Oſob 30. Jawna między ſtanami disproporcya, zdawałoby ſię bydź przyzwoitością aby z każdey Prowincyi było po Oſob 10. z Senatu, łącząc w to y Miniſtrow.

Obieranie Sędziow ex Equeſtri ordine,za coż w Warszawie? gdzie tylko po kilka oſob z Woiewodztwa ſię prezentuie,częſto kroć pierwszy raz widzianych, a czasem tylko dla reſpektu, lub pozbycia ſię natrętoſtwa do Poselſtwa przypuszczonych, mnieyszey wagi ſprawy Ziemſkie niż Seymowe bydź mogą, a na każdego z Sądowych ziemſkich po cztery Oſoby do wybrania Krolowi Ziemie obieraią, dopieroż na Sędziego ktory materye całego Kraiu ſie tyczące sądzić może, więcey mieć uwagi w obieraniu należy. Niechby więc tych Sędziow obierały Woiewodztwa na Poselſkich Seymikach, iak wieleby na ktore przypadło z dyſpartymentu.

Ad § III. Punkt przyſięgi Senatorſkiey ściągaiący ſię do Sądow, gdyby był z zupełną dokładnością obowiązuiący Sędziego, toby ten ſam punkt y dla ſtanu Rycerſkiego na rotę przyſięgi powinien bydź doſtateczny. Lecz gdy nierownie dokładnieysza Rota napiſana dla ſtanu Rycerſkiego, domyślać ſię należy że Senatorſka Rota dokładną nie ieſt, a gdy wszyscy rownie Sędziami ſą Seymowemi, przeto y Rotą rowną przyſięgać winni. Wszakże Senator choćby y razy kilka był Deputatem na Trybunał, lub zoſtał Skarbowym Kommiſſarżem, rotą Deputacką y Kommiſſarſką przyſięgać muſi.

Ad § V. Słuszność kary za niepilnowanie Kadencyi, pociąga

ſłuſzność

ſłuſzność nadgrody dla pilnuiącego, y w każdey uſłudze te dwie rzeczy ſprawiedliwość ſpaia, tak iż gdy za pilność nadgrody niema, za niepilność kara mieysca mieć niepowinna.

Ad § VI. *Senator*, Poseł, Miniſter pod czas Aktualney publiczney uſługi, maią beneficium *Suſpenſionis*, za coż Sędzia Seymowy choć cztery dni przed Kadencyą, a drugie cztery po Kadencyi niepowinien mieć ſuspensy? przyczynęby wyrazić trzeba, bo ſię iey trudno domyślić.

Ad § VII. Pisarza trzeba Szlachcica z dawney Szlachty y dobrze oſiadłego, bo ieżeli do Trybunalſkich, Ziemſkich, y Grodzkich Sądow, ten zbior prawa zachować to każe, tym bardziey do Seymowych.

Rotę Przyſięgi dla tego Piſarza przydać trzeba, bo Jey między Rotami niema.

Ad § VIII. Szlachćic może mieć poſſeſſyą y w *Mieście*, może mieć dziedzictwo: albo ieszcze od Uzurpatora niewywindykowane, albo od dawnych czasow zaſtawne, a od poſſeſſyi iego odległe, w takowych Dobrach położony mu pozew, w zamierżonym czaſie nieprzyſzedłby do iego wiadomości, przeto nie w ktorych kolwiek Dobrach, lecz w własney poſſeſſyi Jego, pozwy kładzione bydź powinny.

Ad § *X*. Gdy w tey naywyższey Juryzdykcyi żadne Dylacye niebędą, toć przez wzgląd dla niey, gdyby kto razem w niższym ſubsellium miał ſprawę oſobiſtości wyciągaiącą nawet y w Trybunale, Dilacyą pro majori uſtanowić trzeba.

Ad § XII. Formowanie propozycyi niemoże dependować od woli Sędziego, bo Sędzia powinien decydować tę propozycyą, ktorą Aktor w konkluzyi pozwu ſwoiego kładzie, alias działyby ſię nieſłychane abuſus.

Ad § XIII. Choćby Sędzia przyſzedł na zaczęte meritum ſprawy, byleby uprzedził explikacyą Dokumentow, to z nich naylepſza nauka ſprawy, ieżeli zaś ten cały § utrzymaćby ſię podobało, to

by po-

by potrzeba wyznaczyć godzinę, ktoraby te sądy bez żadney przewłoki zaczynała.

Ad § XV. Dekret napisany powinien bydź pierwey in occlusa ſtuba konfrontowany czy ſię zgadza z ſentencyą, y nie podpada obojętnemu tłumaczeniu, a tak poprawiony, aperta ſtuba czytany bydź powinien.

Ad § XVI. Forma decretandi w Sądach Seymowych zawiera obydwoch ſtron Dokumenta y racye zebrane co do Aktu y eſſencyi, przeto wſzyſtkie indukty łączyć do Dekretu dla Kancellaryi wielka praca, dla ſtron wielki a niepotrzebny expens.

Ad § XVIII. Wyraziło ſię w drugiey części, że ullo titulo Juſtitiæ & convenientiæ, uraza Sądowey powagi między publiczne zbrodnie mieſzczoną bydź niemoże, tym bardziey, tak laxe brana, iak w części drugiey, podług ktorey kontrawencya Dekretowi uznana za publiczną zbrodnią, przeto z tego Artykułu powagę Sądową wyłaczyć potrzeba.

Ad § XX. Ze crimina publica odsyła ten § do opisu ich pod częścią drugą, przeto gdy tam podług wyrażonych reflexyi poprawione będą, tu dobrze wpadną. Pod tymże § ad numerum 4. & 5. ſkoro kara za Urzędową winę niżſzych ſubselliow (: iak dotad było :) powinna należeć do Trybunałow, to y odſądzenie od Urzędu y kara za korrupcyą do tychże Sądow ultimæ inſtantiæ należeć powinna, y tylko Sędziow ultimarum inſtantiarum o urzędowe przewinienia do Sądow Seymowych pozywać by należało, y przeto te obydwa punkta pod liczbą 4. y 5. poprawić trzeba.

§ XXI. Do ſpraw do Sądow Seymowych wyznaczonych, gdy przyłącza ſprawy pod Artykułami ſwemi ſzczegulnie w części pierwſzey y drugiey zawarte, a niewyraża liczby §§ pod ktoremi właſnie tylko Seymowe ſprawy wyrażone, zdaie ſię że wſzyſtkie ſprawy odſyła do Sądow Seymowych, ponieważ w pierwſzey y drugiey części wſzyſtkie rodzaie ſpraw maia ſwoie ſzczegulne Artykuły. Ta zaś wątpliwość naylepiey ſię ułatwia, gdy ſprawy Seymowe, razem zebrane y wyrażone będą.

Ad

Ad § XXII. § 20. Wytyka ſpecifice, ktòre ſprawy należą do Sądow Seymowych, a ten § chce rezolucyi Rady Nieuſtaiącey o każdey ſprawie, czy ſię ma mieścić w Sądach Seymowych, co ie. dno drugiemu wyraznie ſię ſprzeciwia. J nadto ten § 22. pociągnąłby wielką inkonweniencyą za ſobą, y Exwiſceracyą ſtron, bo każda ſprawa muſiałaby bydź dwa razy indukowana, raz w Radzie Nieuſtaiącey, niemaiącey formam Judicandi, y tam wygrawszy Dekret Agnitionis Fori w Sądach Seymowych, drugi raz w tychże Sądach muſiałaby bydź wprowadzoną.

Artykuł III. o Sądach Relacyinych.

Ad § VII. Jak w Seymowe tak w Relacyine Dekreta ingroſſowanie indukt, ciągnie konſekwencyą nieużyteczney a koſztowney dla Pacientow expensy.

Ad § VIII. Dobra liquidi Juris Regii dziś przezywaią y te, ktòre przed wieki za przywileiami chodziły, a potym Jure unionis albo incorporationis lub Jure Donatorio przed ſtatutem Alexandrowym w Dziedzictwa zamienione y przed zaczęciem Woyny Kozackiey, iako dziedziczne poſiadane były, y na takowe Dobra teraz otrzymuią przywileie z krzywdą ſtanu Szlacheckiego y Enerwacyą Dziedzicow. Takowym ſprawom ſłusznie ieſt naznaczone Forum Trybunału Koronnego, nie Aſſeſſoryi, ani Sądow Relacyinych, przeto ſtare prawo niepotrzebuie odmiany.

Artykuł IV. o Sądach Zadwornych.

Ad §. VI. Dla Aſſeſſorow cum voto Conſultivo y Pisarza cum voto repræſentativo, ſłowa w przyſięgę odmienić trzeba, boby prożno przyſięgali: że ſprawiedliwie Sądzić będą, gdy vota ich nic niedecyduią. Ad §

Ad § VII. 4ty § tego Artykułu, ſadza Aſſeſſorow za Sędziow, a ten § wyraża, że ſprawy tyczace ſię przywilejow y praw mieyſkich, ſam Krol lub Kanclerze ſądźić maią ſine pluralitate. A że Mieſzczanie innych Spraw niemaią, ktoreby ſię nieściągały do praw y przywilejow Mieyſkich, przeto z tych dwoch § § ieden opnścić trzeba.

Ad § XI. Ze nie wyrażone ſzkodliwości Kraiowe, ktore przynioſł ſtyl Łaciński w piſaniu Dekretow, przeto zatrzymać go należy nie zadaiąc trudności dla Potomkow w zrozumieniu Dekretow po łacinie pisanych.

Ad § XII. Za cożby niewolno było y Krolowi zaſiadaiacemu kazać drugi raz ſię wotować w wyrażonym przypadku? przeto ten § ad caſum zaſiadania Krola, rozſzerzyć trzeba.

Ad § XIII. Honor y powaga każdego ſądu prawdziwą nie ieſt, ieżeli ſię nie wſpiera na ſprawiedliwości y przyzwoitości. Nayprzod więc ubeſpieczyć trzeba: aby po każdey zaindukowaney ſprawie, za ſwieżey pamięci naſtępowała Jey decyzya nieodkładaiąc Jey po drugiey lub trzeciey ſprawie. Potym omylće y naydoſkonalſi ludzie, (: że ſą ludzie :) podpadać muszą, a przy wielości Dokumentow może ſię ktory zapomnieć, lub eſſencyonalny punkt Jego, przeto ſąd dobrze intencyonowany (: zwłaszcza ktorego Dekreta iuż są wieczne :) winien niebronić illacyi choćby ſię zdawała przeciwko wyrokowi, byle na dokumencie y Sprawiedliwości ugrontowana, bo więcey czyni Sądowi powagi, dla ſprawiedliwości poprawa omyłki, niż utrzymanie błędu. Wſzakże za illacyą przeciw ſluszności wnoſzoną powinna naſtępować kara pro tentatatione Judicij.

Ad § XIV. 1mo Trudno o ſluſzna przyczynę: za coby w ſprawach ex appellatione, noviter reperta mieysca niemiały? Sprawom ex cruda citatione przychodzącym, dany czas dwuletni ad agendum, ex noviter repertis. Jeżeli więc zaczęta y oſądzona ſprawa in prima inſtantia w tymże ſamym Roku per appellatio-

nem

nem przyidzie do Assessoryi, to upadłoby to prawo pozwalaiące dwoch lat czynienia ex noviter repertis. Nie tylko więc z tego powodu, lecz dla samey sprawiedliwości, noviter reperta tak in prima, iak in secunda instantia, służyć powinny.

II. Wyznaczenie dwoch lat ad agendum ex noviter repertis a nie więcey, musi bydź celem spokoyności, y zabieżenia dłuższym Kłutniom, lecz że spokoynośc Człowiekowi w duszy y umyśle siedlisko maiącą, tylko sprawiedliwość y nadgroda krzywdy dać może, przeto znalazłszy po dwoch leciech nowy dokument okazuiący krzywdę Jego, w wielkiey niespokoyności złorzeczyć będzie takiemu prawu, kròre zabroniło mu szukać sprawiedliwości w widoczney krzywdzie. Jeżeli więc pod Artykułem o preskrypcyach, dla innych spraw dłuższego czasu ten zbior praw pozwolił, nienależy aby go nieskąpił dla tych, ktòrzy choćby w lat 15. (: niekoniecznie w dwoch leciech :) nowe Dokumenta znalezli, bo przed Konstytucyą 1726. nakazuiącą aby wszystkie Tranzakcye w Aktach własnego Grodu zeznawane były, w nayodlegleyszych Aktach wolno ie czynić było, y teraz, starą Tranzakcyą częściey przypadek znaydzie w Cudzym Archivum, niż kweręda w niewiadomych, a wszędy zdezelowanych Aktach.

III. Przy illacyi in pleno uznawanie Dokumentow, czyli ewinkuią sprawę albo nie? dziać się inaczey niemoże, tylko przez poznanie sprawy z obostronney indukty, słuchaiąc zaś całey sprawy raz przy illacyi, a drugi raz przy iey przypadnięciu z wpisu, widoczna strata czasu y Pacienta powtorzony expens dla Patronow. Wszakże pozywaiącego ex noviter repertis a ewinkuiacych dokumentow niemaiącego, iako pieniacza ma moc Sąd ukarać.

IV. Gdzie napisano, że sprawa ex noviter repertis nieodwłocznie z przypozwu rozsądzona bydź powinna, trzeba dołożyć, skoro z wpisu własnego przywołana będzie; y obostrzyć; aby z illacyi żadna sprawa niebyła sądzona, ani dyktowane Dekreta Contumacyalne na illacyą, bez przywołanego ex ordine wpisu.

Sub § XVI. Ad numerum 5. Sprawy graniczne między Krolewſkiemi a ziemſkiemi Dobrami, respectu fori dyſtyngwować należy, podług powszechnego principium prawnego: *Actor ſequitur forum Rei.* Dla tego iák Poſſeſſor Dobr Krolewſkich do Sądow zadwornych Dziedzica, tak Dziedzic uprzywilejowanego Poſſeſſora pozywać niemoże do Ziemſtwa bez grzechu Ewokacyi, uſtanowić więc należy, aby tam sprawa ſądzona była, gdzie zaydzie pierwszy Pozew do przyzwoitego Sądu. W Ziemſtwie lub Trybunale prævia impetranda commiſſione przez Dziedzica, a w Aſſeſſoryi, salva aſſignatione Podkomorzego mieysca.

Ad Eundem numerum 5. Uznanie Opieki y Kuratoryi nad Ziemianami y ich ziemſkiemi Dobrami, dawne y ſwieże prawo iuż decydowało, że to ad forum Dobr ziemſkich, a nie do Aſſeſſoryi należeć powinno, przeto ten punkt opuścić trzeba.

Ad Numerum 6. 1*mo* Aſſumpt tego punktu potrzebuie obiaśnienia, bo Artykuł cały ieſt o Sądach J. K. Mci Zadwornych, więc co znaczą te ſłowa: *A ztamtąd per appellationem vel remiſſionem przychodzić maią.*

II. Sprawy między wſzyſtkiemi do Kościoła Rzymſkiego należącemi Oſobami, gdyby wſzyſtkie do Aſſeſſoryi należały, podobnież wſzyſtkie między Dyzunitami y Dyſſydentami, to wſzelkie inne Juryzdykcye byłyby niepotrzebne, przeto tę omyłkę poprawić trzeba, aby znaczyło że to rzecz o ſprawach między Katolikami z iedney, a Dyzunitami y Dyſſydentami z drugiey ſtrony. Jako zaś ten punkt wyięty z Traktatu Roku 1768. pod Artykułem drugim § 13. a liczbą 6. położony, tak trzeba aby ſię ſtosował do punktu traktatu, gdzie nie wszyſtkie bez excepcyi ſprawy oddane Judicio mixto, lecz tylko ſame ſprawy tyczące ſię Religii, inne zaś wſzyſtkie właſnym Sądom zoſtawione, przeto gdy teraz na mieyſcu oſobney Juryzdykcyi Mixti Aſſeſſorya takowe ſprawy ma ſądzić, też ſame warunki dołożyć trzeba, aby co ſię nietyka Religii, do właſnych Grodzkich, Ziemſkich, y Trybunalſkich Juryzdykcyi

należało,

należało, a nawet y ſameż ſprawy konnexyą maiące z Religią y Kościelnemi rzeczami, tenże punkt Traktatu w Grodzie lub Ziemſtwie ſądzić definitive każe, a dopiero per apellationem ad Judicium mixtum odſyła.

Ad Numerum 8. Jeżeli Mieſzczanin Szlachcica wywoła extra forum, to o Ewokacyą ſprawiedliwe forum Aſſeſſorya, lecz ieżeli Szlachcic wywoła Mieſzczanina, to Szlachcica pozwać trzeba ad forum competens, przeto ten punkt obiaśnić trzeba.

Ad § XVII. Provocans & Provocatus, powinni mieć równą ſprawiedliwość. Jeżeli więc provocans, aż na drugim Terminie może mieć finalną decyzyą, za coż provocatus zaraz na pierwszym terminie miałby ią zyſkać in contumaciam provocantis, gdy Sąd niemoże mieć pewności: że prima inſtantia ſprawiedliwie ſądziła, Dobre ſą dawne uſtawy, aż po trzeciey Kondemnacie dopuſzczaiące Kontumacyalnego Dekretu, bo wzgląd miały na to; że lepsza ſpozniona ſprawiedliwość, nad nieſprawiedliwość przyſpieszoną. Taż ſama reflexya ſłuży ad § 18.

Ad § XIX. Gdy pod wyżſzemi §§ v punktami poprawione będą rodzaie ſpraw podług wyrażonych reflexyi, wyznaczone Rodzaie Regeſtrom nic ſzkodzić niebędą.

Pod tymże § Numerus 8. poprawy potrzebuie, bo gdyby Osoba miserabilis sprawę miała z Ziemianinem, toć przeciwko warunkom de competentia fori, niemogłaby mieć ſprawy w Aſſeſſoryi.

Ad § XX. Dwie reflexye zachodzą. I. Gdy Regeſtr incarceratorum każdego Dnia po obiedzie może bydź brany, dołożyć trzeba: Jeżeli ſprawa ranieysza czasu niezabierze, żeby ſię niezdawało, iż tym Regeſtrem ſprawę przerywać wolno.

II. Na mieysce ſkończonego Regeſtru, ieżeli brać inny? chybaby za wczesnym ſtron oſtrzeżeniem, ieżeli ſą w gotowości do ſądzenia ſię, bo gdy Ordynacya Regeſtrow upewnia o czaſie każdego, kiedy ten Regeſtr, w ktorym ma ſprawę, branym bydź powi-

L2 nien,

nien, przeto mimo to upewnienie wzięcie innego Regeſtru, mogłoby pokrzywdzać nie gotowe Strony.

Ad § *XXIV*. Reflexya pod § 13. wyrażona, tu powtorzoną bydź winna. Wszyscy ſą przekonani, że to nie ieſt ſprawiedliwego Sędziego exkuza: *Quod ſcripſi ſcripſi*.

Ad § *XXVI*. Rescripta a Kommiſſye, częściey nie iedno znaczą, przeto miaſto oboiętnego ſłowa *reſkryptow*, położyć; *Kommiſſyi*; To ſłowo poprawić y w naſtępuiącym § 27.

Ad § XXIX. Te ſłowa: *Permiſſionem* wytłumaczyć trzeba, aby od każdego zrozumiane bydź mogły.

Ad § XXX. Wtym § iasna Jurisdictionum confuſio, bo rownie Trybunał iak Aſſeſſorya ſą Namieśniſtwem ſamego Krola, y tylko ſię rożnią gatunkiem ſpraw y formą Dekretow; gdyby więc Aſſesſorya miała moc przesądzać Dekreta Trybunalſkie choć evocatorie naſtąpione, to wzaiemnie trzebaby pozwolić mocy Trybunałom w podobnych przypadkach rowney czynności, z czego wypadałyby wzaiemne Dekretow Kaſſacye, a zatym wielkie inkonweniencye. Więc naybespieczniey zawsze utrzymywać principium Juridicum prawem warowane, aby *Actor ſequatur forum Rei*: Wszakże gdyby ieden Trybunał w tey mierze pobłądził, poprawi drugi. Tak zaś bez krzywdy honoru Kraiu myślić niemożna, że Trybunały zawsze będą niesprawiedliwe, a sama Aſſeſſorya ſprawiedliwa zawsze.

Ad § *XXXV*. Gdyby brakowało Aktualney *Szlachty* zdolney do Metrykańſtwa, y Pisarſtwa, pod ten czas ten Artykuł byłby sprawiedliwy, lecz gdy niemasz tego niedoſtatku, przeto miaſto oboiętnych ſłow *maiących bydź Szlachtą*, napisać; *Aktualną Szlachtą*.

Ad § XXXVII. Już wyżey powiedziano że indukty y repliki Patronow, indukowanie do Dekretu tylko dla enerwacyi ſtron na Kancellarye, potrzebne bydź mogą, bo wszyſtkie fundamenta sprawy z iedney y drugiey ſtrony, wypisuie forma Aſſeſſorſkich Dekretow w swoim aſſumpcie.

Artykuł

Artykuł V. o Sądach Trybunału Duchownego.

Ad § I. Powody ustanowienia tego Sądu, iako są bez pochyby za Kraiem, y naywyższą Zwierzchnością Jego, tak każdy Obywatel niemoże nieżyczyć ustanowienia tego Trybunału. Lecz że go sama Rzplta bez zezwolenia Rzymu y z nim ułożenia formy, tegoż Trybunału, niemogłaby ważnie ustanawić, wyrażono iest w reflexyach na część pierwszą pod Artykułem o Duchowieństwie,

Ad § II. Taż sama refl. xya co y ad 1*mum* §. bo gdyby Papież przysłanemu Nunciuszowi niedał zupełney władzy do sądzenia spraw sobie rezerwowanych, Nunciusz sądzićby ich niemogł, tym bardziey żaden Biskup mniey władzy w tey materyi niż Nunciusz maiący. Lecz procz respektu, ktory od Państwa Katolickiego Rzymowi należy, sama polityka urażać go nieradzi, Ponieważ Dwor Rzymski u Europeyskich Dworow Ministrow swoich maiący, może bydź dla nas w czasie potrzebny, zwłaszcza dla tak słabych; z tey więc miary następuiące § § do ułożenia z Rzymem tego Sądu należeć powinne, tu się opuszczaią.

Artykuł VI. o Sądach Marszałkowskich

Pod tym Artykułem nieupatrzona Omyłka.

Artykuł VII. o Sądach Grodzkich, Ziemskich, y Trybunalskich.

Ad § I. w Pierwszey części pod Artykułem 6. wyrażone reflexye, że ustawiczne Sądy nie są potrzebne, y w utrzymywaniu ich wielkie zachodzą trudności.

Ad §

Ad § IX. Chyba do tego wpisu rekonwencyonalny przypozew powinien bydź w tey ſamey ſprawie, bo pozwany maiąc ſwoy Aktorat przeciwko pozywaiącemu, może go zawſze pozwać do iednegoż Sądu, ſkoro ten ſąd ieſt przyzwoity dla Stron y ſprawy.

Ad § X. Traficſię może rowna część fortuny tak w małey iako w wielkiey Polszcze, przeto takie prawo w tym przypadku żatrudniłoby pozywanie. Tym bardziey, gdyby iedna Strona do Małopolſkiey, a druga do Wielkopolſkiey Prowincyi wzaiemnie ſię zapozwały, to Sąd in Ordine agnitionis fori, muſiałby pierwey Kondeſcensyą wyznaczyć do weryfikacyi: w ktorey Prowincyi ſą większe Dobra, albo z komportowanych Jnwentarżow weryfikować intraty, dla tego bespieczniey ieſt: aby tam było forum dokończenia ſprawy, gdzie ieſt zaczęta, w małey lub wielkiey Polszcze.

Względem zaś Wielkiego Xięſtwa Litt: doświadczenie uczy w ſprawach Działowych y potioritatis, iak wiele zachodzi trudności, y iak długo ciągną ſię ſprawy, względem Dobr Koronnych w Koronie, a względem Litt: w Litwie, za innemi Dekretami, pod innemi Urzędami Ziazdowemi, ſprawiedliwości dochodzić trzeba. Gdy zaś dziś niemniey ieſt złączona Prowincya Małopolſka z Wielkopolſką, iak te obydwie złączone są z Prowincyą Litt: y nierozdzielney Rzpltey iedne ſkładaią ciało, ſłuſznościąby było, aby w ktorey Prowincyi wypadnie Dekret działowy, tey Prowincyi Urzędy Ziazdowe poczynaiace Exekucyą Dekretu w iedney Prowincyi, y iuż wiadome intereſſu konczyły ſprawę we wſzyſtkich Prowincyach, zachowuiąc prawa, ktore ſzczegulnieyſze każdey Prowincyi wpadać będą w decyzyą ſprawy.

Ad § XXV. Czas po obiedni dla ſądow w Jnnych Kraiach używanym nie ieſt dla oſzczędzenia zdrowia Ludzkiego: bo z pilnością y natężeniem myśli ſłuchaiąc ſprawy gdy pracuie głowa, na ten czas Spiritus vitales opuszczaią żołądek a ſalwuią Partem laborantem; ztąd potrawy więcey gniią niżeli ſię trawią. Przeto gdy ten § trzy godziny z rana a trzy po Obiedzie dla ſądzenia wyznacza, pożyteczniey

zyteczniey

zyteczniey te wszystkie sześć godzin użyteby były z rana od 7. do pierwszy godziny, bo trzy godziny po Obiednie dla pilnych Sędziow są przykrością, dla mniey pilnych, są wymiarem drzymania, a zatym albo bezczynne, albo sprawiedliwości szkodliwe.

O *Akcessoryach czyli wstępie do Spraw.*

Sub Numero 3. ad 4. Pozew o Summę Rękodayną, gdy ta zyskiwana z Dobr bydź musi, Possessyonatowi na Dobrach kłaść należy, bo principium Juridicum przezornie y sprawiedliwie mòwi: *nemo respondere tenetur nisi viso Ministeriali*, a położony pozew na Summie w cudzych y odległych Dobrach, łatwoby nieprzyszedł do wiadomości pozwanego przed incydencyą sprawy, z czego mnożyłyby się kapcye. Do Rąk zaś tylko gołotom pozwy daią, albo, gdy ich znaleść niemożna, na Bramach mieyskich przybiiaią, iak iest niżey sub numero *5to.*

Ad Numerum *6tum* przed prawem o Kommunikacyi Dokumentow, procz Akcessoryow wyrachowanych, trafiały się accessoria ex visceribus sprawy wynikaiące, albo Komportacyi Dokumentow, albo adcytacyi Osoby, o ktòrey przed *4tym* Akcesoryum niewiedziano, a pokazała się bydź potrzebną do sprawy. Albo gdy w przeciągu sprawy Osoba mniey potrzebnie w Komparycyą zapisana umarła, wypadała rezolucya na wniesione Accesorium directe responde. A dopiero in directa responsione indukowano pryncypalną sprawę, o ktòrą rzecz była. *Competentia* zaś *Actionis*, między Akcesoryami mieysca mieć niemoże, bo nikomu niemoże bydź przyznana *Competentia Actionis*, tylko kto już wygrał sprawę, iak przeciwnie: Sąd nikomu nieuzna *incompetentem Actionem* tylko temu, co sprawę przegrał. Przeto wyznaczenie tego, co się pod 5. Akcesoryum rezolwować powinno, opuścić trzeba. Ani przywodzić można przykłady Dekretow deklaruiących Sen-

tencyą

tencyą in Accessorio *Competenti Actore & Actione adinventa* bo takowe Dekreta z prawną terminalnością niezgadzaią się, alias Accessorium nieròżniłoby się a negotio.

§ XXVIII. o Dylacyach w Sądach Grodzkich

Sub Numero 1*mo* ad ultimum punctum *A gdyby* Szlachcic ubogi niemaiący Archiwisty ni Plenipotenta, dla Choroby, albo innego w Domu lub w drodze przypadku, może uchybić trzeciego terminu, y bez własney winy stracić całą sprawę, przeto ten przypadek ostrzec należy. A że kto y umyslnie może uchybić terminu, lepiey iest niepossłuszeństwo skarać tak, żeby ten czas nieposłuszeństwa nadgrodził się ukrzywdzonemu, niżeli żeby niewinnego od własności in contumaciam odsądzić.

Ad Numerum 2*dum* po sześciu Tygodniowey dylacyi, przyczyny domyślić się trudno: za co wyprowadzone inkwizycye Sześć Niedziel leżeć maią bez rozsądzenia sprawy? ktòra się trafić może o zabor bydła, lub wołow roboczych, lub rzeczy zepsowaniu podległych.

Ad Numerum 5*tum* Chorobie y Dylacyi pro maiori niemogą bydź positive zamierzone termina, bo iak choroba, prędzey lub pozniey skończyć się, tak sprawa prędzey lub pozniey przypaść y zacząc się może, przeto determinacya czasu opuścić trzeba.

Ad Numerum 5*tum* *A Dylacye w Trybunałach* nietylko dla Senatorow, Ministrow, Posłow, lecz y dla każdey strony powinny bydź pozwolone w Trybunale dylacye, naprzod infirmitatis; gdzie sprawa osobitośći wyciąga. Potym pro maiori na fundamencie Sprawiedliwości, ktòra chce aby nemo teneatur respondere in duplici foro. Poki same Trybunały były naywyższe Subsellium, w Ziemstwach y Grodach szły, y idą dylacye pro maiori, lecz gdy teraz Subsellia naywyższe pomnożone, przez ustanowienie Kommissyi Edukacyiney,

cyinev, y Skarbowey, kiedy niespokoyności poddanych dobr Krolewſkich, każdego Tenutaryusza do pilnowania Spraw w Aſſeſſoryach od Jnnych intereſſow odciągaią, przeto te nowe rownie Nayważsze Juryzdykcye, daią przyczynę ubespieczenia Obywatelow względem quadruplicis Fori ultimæ Jnſtantiæ. Uſtanowić więc należy aby pilnuiący w iednym Subsellium ſprawy, gdzie ſię iey nayprędſzego przypadnięcia ſpodziewa, wziąwszy atteſtacyą od niego, mogł zyſkać w drugim dylacyą nie pro maiori, ale pro æquali. J taka Dylacya nietylko w ſprawach oſobiſtości, lecz w każdey byłaby potrzebną, bo doświadczenie uczy, że do naylepszey ſprawy oſobiste ſtaranie przykładać trzeba. Wszakże biorący taką dylacyą in causa Juris, niepokrzywdzałby przeto ſwoich Kredytorow, bo czyli im winien Summę czy Poſſeſſyą? za czas dylacyi ſprawy, prowizyą lub Kalkulacyą nadgrodziłby poczekanie, a ſam (: może w więkſzym intereſſie :) zyſkałby czas ratunku.

§ XXIX. o Dekretach Grodzkich, Ziemſkich Trybunalſkich Dilacyach &c.

Na punkt 5ty *Gdyby zaś Trybunał* dołożyć trzeba na końcu te ſłowa, *chyba ex noviter repertis*; tego albowiem ſposobu odbierać ſię niegodzi.

Na punkt 8. na końcu *Także niemaią bydż Appellacye*. Ten punkt opuścić trzeba, bo gdzie idzie o całą fortunę, tam każdemu wolna od Sądow Grodzkich appellacya, a mamy wielu Szlachty, ktorych cała fortuna y dwoch tyſięcy Złł: Pol: nieprzechodzi.

Do punktu 2go o Jllacyach. Jeżeli binæ conformes Trybunalſka z Ziemſka, lub Grodzka Sentencya, iuż wiecznym Dekretem bydź maia, to trzeba opuścić Rygor na wnoſzacego illacyą, choć przeciwko Sententyi, dla przyczyn, ktore ſą wyrażone pod Artykułem 4. o Sądach Zadwornych.

§ XXX. o Zyskach y przezyskach prawnych.

W Punkcie 3. gdzie mowa o przysiędzę, dodać trzeba opuszczone słowo *Aktorowi*.

§ XXXI. o Exekucyi Dekretow.

Na punkt 5. pod Artykułem 49. w części drugiey, wyrażone są przyczyny dla czego ziazdowy Urzędnik powinien się tak niesprawić, iak chce tenże Artykuł. Raczey niech zachowa opis Konstytucyi 1768. de re judicata.

§ XXXII. o Kancellaryach.

Ad Numerum 5. Obiaśnić trzeba przyczynę: Strona Accessorium zyskuiąca, za co ma brać grzywien 14.?

Artykuł VIII. o Sądach pogranicznych.

Ad § II. Alternata zachowana bydź powinna, aby raz sądzono w Polskich granicach, drugi raz w Moskiewskich.

Artykuł IX. o Kommissyi Skarbowey.

Do pomnożenia podatkow wiele pomaga Oszczędność wydatku, ktory y w liczbie samych Kommissarzow zachowany bydź może, zrowniawszy ią z liczbą Kommissarzow Litt: wszakże Magistralnych Urzędnikow, nie podług liczby Prowincyi, lecz podług potrzeby czynności ustanawiać należy, y tę rezolucyą, ktorą w interessach Skarbowych, lub decyzyach daie Osob kilkanaście, zdołałoby dać y kilka, byle dobrze dobranych. Ad

Ad § II. Podſkarbiowie i ko pierwſi Sędziowie, powinni przyſięgać Rotę Kommiſſarſką, bo ta ſię rożni od Miniſtrowſkiey.

Na karcie LXI. o Regeſtrze pœnalium.

Komiſſya Skarbowa, gdy ieſt pensyonowana, powinna ſię obeyść bez grzywien do Skrzynki, y od początku uſtanowienia ſwoiego, przez lat kilkanaście, tychże grzywien niebrała, maiąc wzgląd na ſtraty Obywatelow, z całey Polſki po ſprawiedliwość do Warſzawy iezdzić obowiązanych.

Na teyże Karcie o Regeſtrze Wexlowym.

Przez rozſzyrzenie prawa Wexlowego Kupieckiemu tylko, lecz nie Szlacheckiemu ſtanowi znaiomego, naruszona ieſt forma rządu Dobr ziemſkich przez formę wſzelkich zapisow, iakie ſię ściągać do tych Dobr powinny Statutem opisane. Jak zaś używanie w Wexlach antydaty y fabrykacye Ich, ſtaią ſię pokrzywdzeniem dla Summ Szlacheckich rzetelnie na Dobra importowanych, y autentycznemi tranzakcyami ubeſpeczonych, ſą dowodem ſtoiące w oczach przykłady. Przeto niechcąc upadku Szlacheckich maiątkow, zoſtawić Szlachtę przy narodowym Szlacheckim prawie, a pożyczone od Kupcow Wexlowe prawo, oddać dla tychże Kupcow, ile dla nich tylko potrzebne, dla łatwieyszego transportu Summ z iednego Państwa do drugiego.

Na teyże Karcie pod Regeſtrem Zagranicznym

Długi za granicą przez Ziemianina zaciągnione, ieżeli nie za towary Kupcom winne, niepowinny należeć do Kommiſſyi, lecz ad forum proprium.

Na teyże Karcie pod § 38. Słowa opuſzczone bez których myśl prawa zrozumianą bydź niemoże.

Ad § L. Na Aktorat Szlachcica przeciwko Mieſzczaninowi; za coż Mieſzczanie słuchać maią inkwizycyi, a nie raczey Grod, albo Ziemſtwo, zwłaszcza że po wielu mieyſcach Mieſzczankowie piſać y czytać nieumieią, tym bardziey ſłuchać inkwizycyi.

Ad § LV. Samo zatrzymanie pieniędzy w Kraiu, pokazuie konieczną potrzebę założenia rękodzieł z Produktow Krajowych, ktore in crudo przedane za granicę nierownie większą Ceną nazad odkupuiemy. Mogłaby być Manufaktura iedwabiow. Mamy dosyć Zakonow Męſkich y Panieńſkich, ktore mogłyby po ſwoich Ogrodach ſadzić Morwowe drzewa y konserwować robaczki, a iedwabie w ſprawiedliwey cenie za kominowe oddawać do ſkarbu. Taka importancya pożytecznieysząby dla Kraju była, niż gotowe pieniądze, a przyzwoiciey dla Rzpltey od ubogich Zakonow odbierać wyrobek rąk, niż wyżebraną Jałmużnę.

Wielość Szlacheckich Panienek na edukacyi po Klasztorach będących miaſto roboty Relikwiarzow y Woreczkow, nauczyłyby ſię konserwować Jedwabniczki, y urządzać iedwabie, co potym w Domach czyniąc pomnażałyby Fabrykę. Wſzakże aby Zakonnice y w Churze, gdy po łacinie ſpiewaią, iedwab prząść mogły, o dyspensę nietrudno.

Artykuł X. o Kommiſſyi Woyſkowey.

Pod tym Artykułem nieznaleziona Omyłka.

Artykuł XI. o Sądzie polubownym.

Ad § VIII. Salvam actionem ex noviter repertis dołożyć trzeba.

Artykuł

Artykuł XII. o Sądach Podkomorskich.

W Assumpcie pod tym Artykułem przez omyłkę wyrażono, że sprawy graniczne pewnych prawideł w rozsądzeniu do tąd niemiały, A nad opisane w Statucie prawidła, nikt lepszych niewymyśli, y do tych prawideł nayskuteczniejsze prawidło w przysiędzę Podkomorzego. *Solum Deum & Justitiam præ oculis habendo* wszakże do tąd żaden w Kraiu Obywatel nieutyskiwał na defekt innego prawidła, iak tylko gdy go contra Justitiam osądzono, przeto ten Assumpt ópuścić należy.

Artykuł XIII. o Akcessoryach do Spraw Granicznych.

Ad § I. Dodać trzeba casum choroby dla Podkomorzego.

Ad § II. Podług Statutu y dotąd generalni Podkomorzowie używaią tytułu nos; żeby to ważnie znosić, przyczynę dać trzeba.

Ad § VII. Słusznie wyznaie ten § że sprawa graniczna tylko między Dziedzicem a Dziedzicem sądzoną bydź może, bo każdy Sąd potrzebuie niewątpliwego Aktora y pozwanego, y dla tego pod Artykułem 7. potrzebnie iest umieszczona kwestya między Akcessoryami de Competentia Actoris. Jakżeby więc podług § tego, Possessor, ktòremu zadysputowane Dziedzictwo, nieczekaiąc rozsądzenia zaczętey sprawy, mogł bydź pewnym Actorem do graniczenia? J gdyby zyskał dukt, czy mogłżeby przysięgać iż to wszystko co duktem zaiął, należy do Jego Dziedziny? gdy y sama Dziedzina niewiedzić ieszcze czy iest Jego. Przeto w tym |§ od słow: *Lecz gdyby* resztę opuścić trzeba.

Artykuł

Artykuł XIV. o Dylacyach w ſprawach Granicznych.

Ad § I. Już wyżey namieniono, dla czego dylacyom Jnfirmitatis & pro maiori czas determinate założony bydź niemoże, bo ani ſkròcenie choroby, ani przywołanie ſprawy in maiori Subsellio, od Pacienta niezawiſło. Podobnież obowięzywać niemożna Strony, aby na tydzień przed terminem obwieſzczała Podkomorzego, bo iak o chorobie, tak o ſprawie, kiedy przypaść mogą, przed czaſem zgadywać trudno. Przeto te dwa punkta razem z dyſpenſą od tegoż donoſzenia w tym § opuścić można. Wszakże choćby kto na tydzień przed terminem zachorował, y obwieścił Podkomorzego że chory, to za dni kilka może ozdrowieć y ziachać.

Ad Eundem §. Deliberacya w Sądach Krolewſkich w Jnteresſach tyczących ſię Sąſiedzkich potencyi dla zwłoki czasu y odmiany okoliczności bywa bardzo potrzebna y pożyteczna; lecz Sędzia maiąc tylo czasu, ile chce do ſłuchania y zrozumienia ſprawy, ieżeli ią zrozumiał? ſamo iey poymowanie w umyśle y ſercu Jego ſentencyą piſze. Ktòryby zaś nieumiał bydź dobrym Sędzią, zapewne muſi od cudzego przytomnego dependować zdania, więc y temu niepotrzebny czas deliberacyi, przeto ta: chyba dla faworu iakiego Strony, albo dla Sędziego, żeby na koſzt cudzy z konmi y ludźmi powtornie ziezdzał potrzebną bydź może. Ze zaś ſtatut pozwolił tey ſamey deliberacyi, miał tego przytomne na ten czas racye, kiedy Polakom pryncypalne obiectum nauki, była woienna ſztuka, a do literatury naywięcey Duchownych zażywano. Gdy więc Sędzia ſam ſobie poradzić nieumiał, trzeba mu było czasu dla znalezienia uczeńſzey Osoby, dziſiay zaś tych przypadkow niema, bo czego Sędzia nieumi, to albo ma umieciętnieyſzego z ſobą Przyiaciela, albo Patrona ſię radzi.

Artykuł

Artykuł XV. o Dowodach w ſprawach granicznych.

Ad § I. Komportacya Dokumentow (: ieżeli ſię *Strony* o nią niezapozwały :) potrzebną bydź niemoże, albowiem Aktor, na iakich fundamentach zaczął ſprawę graniczną, tych niezatai, podobnież pozwany co ma na obronę, chętnie Sądowi pokaże, y tylko ſprawy Sukceſſyonalne y Działowe bez komportacyi ſądzone bydź niemogą. Sprowadzenie Geometry nie do każdych Granic koniecznie potrzebne, bo gdzie dukta *Stron* długiemi Lasami y wielkiemi gòrami nieprzerwane, otwarte pole pod oczy ich kładzie. Dopieroż: gdzie dukt iedney ſtrony z dokumentu prowadzony, ma Swiadki ſprawiedliwości: znaki naturalne, lub Artyficyalne, to ieſt kopce y foſſy, a choćby y w Leſie, byle takież znaki, lub ſtare ciosy, y poſſeſſya iuż pod preſkrypcyą podpadaiąca uſprawiedliwiały dukt Strony, na coż pròżny koſzt czynić, zwłaszcza uboższym Stronom na konieczne ſprowadzenie Geometry? Przeto ten, chyba za wyrokiem Podkomorzego, gdy uzna konieczną potrzebę, powinien bydź ſprowadzony.

Podobniez ſłuchanie świadectw niemoże bydź konieczną regułą w każdey graniczney ſprawie, bo gdzie świadczy ſtary Dokument, przy świadkach na ziemi lub Drzewach wyrażonych, tam ludzkiego poświadczenia nietrzeba. Owſzem przeciwko takowym Dokumentow y znakow świadectwom, choćby nayſtarſzych ludzi świadectwa, nic ważyć niemogą; iak uznaie ten ſam § w oſtatnim wierſzu.

Przydatek w ſrodku tego § od ſłow *że zaś* ſprzeciwia ſię wyżſzemu zdaniu, bo tamten każe naypierwey komportacyą, a ten Dokumenta kładzie za drugi rodzay probacyi granic. Graniczna ſprawa nie ieſt causa facti, w ktòrey gdy ſą dowodne Dokumenta, te pierwſze y ſame ſą doſtatecznym rodzaiem dowodu Granic, y dopiero

piero gdy tych niema, do inkwizycyi udać się trzeba, oprocz kiedy strony dysputuią o ubikacyi znakow granicznych, w ten czas tylko przy Dokumencie potrzebna inkwizycya. Zeby zaś ktory Sędzia nieznał co iest Skrypt ręczny, a co Dokument graniczny, y skrypta ręczne miał brać za dokumenta; iako się to w umyśle Sędziego mieścić niemoże, tak ta ostrożność y w prawie niepotrzebna. Dalszy kontext tego § daiący obszerną naukę, iako Sąd lub Urząd graniczny ma słuchać inkwizycyi, niema potrzeby zaprzątać mieysca w prawie, bo wszyscy Urzędnicy sądowi, y Jch Subdelegaci, tę naukę umieią.

Tenże § wyraża przypadek. Gdyby y ktora Strona do wprowadzenia Swiadkow niestawała, tedy Podkomorzy ma Jey odesłać Jnterrogatorya drugiey Strony. Jeżeli ta Strona odebrawszy Jnterrogatoria, nic na nie nieodpisze, ani się podda pod inkwizycye przeciwney Strony, na coż się przyda to przysyłanie Jnterrogatoriow?

Lecz że żaden Prawodawca wszystkich przypadkow (: zwłaszcza w ciągu sprawy wyniknąć mogących :) przewidzieć niemoże, dla tego wszyscy Prawodawcy kazali obierać na Sędziow, ludzi rozumnych, sumiennych, prawo umieiących, przeto takowe przypadki do ich rezolucyi zostawiali, co y teraz uczynić trzeba.

Ad § II. III. & IV. Te trzy §§ iako do Spraw granicznych dobrey niedaiące Reguły opuścić trzeba, bo gdy granicznego Dokumentu żadnego niema, ktoryby znaki naturalne lub Artyficyalne wskazywał za graniczną metę; tam ani Rżeki, ani Drogi, czyli goścince, za pewną granicę naznaczać niemożna; bo iak rzeka częstokroć przez srodek Wsi płynie, tak y gościniec przechodzi; przeto w takim przypadku, należy się przychylić ad longissimum, choćby quæstionatum, skoro non prosecutum, y præscriptione temporis firmatum usum. Odsypiska y oderwiska w tym drugim § opisywane, iuż są opisane pod własnym Artykułem. Słowem cały ten 15. Artykuł, naylepiey się poprawi, gdy mierowanie w krotszych wyrazach do prawideł statutowych stosowany będzie, do ktorych to

tylko

tylko przydaćby można dla łatwego znalezienia kopców teraz sypanych, choćby w naypoźnieyszym czasie szukane były, to iest; Aby Podkomorzowie lub Komornicy, całe położenie mieysca, na ktorym pierwszy kopiec sypią opisawszy, idąc od niego dalszych kopcow linią, podług igły magnesowey, pod ktorym iest gradusem wyrażali, oraz gdzie tey linij łamaćby się przyszło, wyraziwszy liczbę kopca, na ktorym się łamie, teyże złamaney linij gradus opisali, z wyrazem wiele pod ktorym gradusem w rowney distancyi sypanych kopcow się znayduie.

Artykuł XVI. o Dekretach Sądu Podkomorskiego.

Ad § I. Apelluiący od Dekretu, zwyczaynie czyni Manifest zadaiąc niesprawiedliwość Sędziemu, co iako dla każdego Sędziego szpetnym iest czernidłem, tak dla sprawiedliwego wielkim umartwieniem. Gdy więc drugi Podkomorzy poznaiąc sentencyą pierwszego, uzna ią za sprawiedliwą, trzeba albo mu przydać moc ukarania Strony za niesłuszny opis, albo ostrzec salvam actionem Podkomorzemu w Grodzie lub Ziemstwie o kary z opisuiącą Stroną. Podobnież na niesprawiedliwego Podkomorzego salvam actionem o kary w Trybunale ostrzec dla Strony trzeba.

Ad § II. Przysięga Strony na kopcu w niewiadomości, że nowy dokument wynaleziony będzie, iak przysięgaiącey obwiniać niemoże, tak drugiey krzywdzić, skoro się iaśnie okaże własność iey odebrana. Sprawiedliwość więc radzi, aby ten § poprawić, wszakże y taka sprawa musi podpadać pod preskrypcyą, a zatym dosyć straty, gdy choć kto znaydzie dokument, po zapadłey preskrypcyi, iuż własność utracić musi.

Artykuł XVII. o Przychodach Kancellaryi

Ad Numerum II. Gdy nietylko Podkomorżowie dla formalnych granic, lecz y Komornicy na rozeznaniu kwestyi o miedze do ubogiey Szlachty zieżdżać będą, przeto do proporcyi Osob zieżdzaiących, a ieszcze bardziey do możności Stron, cenę miarkować trzeba, bo na ubogiego Szlachcica sto Złotych wiele.

Artykuł XVIII. o Kommissyi Edukacyiney.

Skoro Dobra Po-Jezuickie per plus offerentiam oddane, pod tym Artykułem żadna niepostrzeżona omyłka, owszem sama w oczy biiąca publiczna wdzięczność za tak pracowite starania, o naydoskonalsze sposoby, dania Edukacyi Kraiowey Młodzi w naylepszych naukach.

Artykuł XIX. o Sądach Mieyskich.

Ad § I. Tak po większych, iak y mnieyszych Miastach, niewszędy Woyci są per electionem z Kondycyi mieyskiey, lecz wielu iest Szlachty za Krolewskiemi przywileiami. Są Starostwa: do ktorych Woytostwa inkorporowane, a tak sami Starostowie są razem Woytami. Więc z tey miary potrzebna rożnica między Woytem Szlachcicem, Starostą, a Mieszczaninem, ponieważ od uprzywilejowanego Szlachcica albo Starosty, niemogłaby iść apellacya do Mieszczan, zwłaszcza roli y piiaństwa, a nie nauki pilnuiących.

II. Po Miasteczkach Dziedzicznych Duchownych y Swieckich, nieoddanych pod prawo Magdeburskie albo Chełmińskie, Woytem iest Pan Dziedziczny, ktoremu nienależy odbierać naturalnego prawa do zwierzchności y Sądow, oprocz Spraw Kryminalnych, ktore z takowych Miasteczek do Grodow należeć powinny, nie do większych Miast; to więc oboie opisać należy, do poki tacy Woytowie y Starostowie żyią.

Pod

Pod tytułem o *Akcessoryach* gdzie za piąte Accessorium to iest: za wstęp do sprawy rownie iak pod Sądami Grodzkiemi położona *Competentia* albo *incompetentia Actoris*, odmienić trzeba, z racyi tamże wyrażonych.

Artykuł XX. o Dowodach y odwodach w sprawach.

W części drugiey o rzeczach, iakim prawem ważnie nabywane bydź powinny, zupełnie iest opisano, przeto to samo prawo dowodem własności być musi, y inne dowody in caussis Juris nie są potrzebne, ani ich drugi raz powtarzanie. Przeto ten Artykuł o dowodach, winien bydź tylko w sprawach uczynkowych. A te dowody przyzwoicie umieszczone bydź mogą pod Artykułem 22. o postępku y dowodach w sprawach Kryminalnych, ktore są uczynkowe. A w każdey uczynkowey sprawie sposob dowodow iednaki, choć kara rożna, przeto ten cały Artykuł opuścić można.

Artykuk XXI. o Manifestach y Protestacyach.

Ad § I. Te słowa: *Byleby niebyły z lezyą Honoru pisane*. Opuścić trzeba, bo każdy zarzut nieprzystoyney akcyi w sprawach uczynkowych, musi zawierać lezyą honoru, a przyiętym bydź powinien, gdy ten kto zadaie, iest sufficies w odpowiedzi, gdyby niedowiodł, przeto Kancellarye tylko uszczypliwych a niepotrzebnych terminow, przyimować niepowinny.

Artykuł XXII. o postępku w sprawach Kryminalnych.

W tym tytule miasto słowa *Kryminalnych* położywszy *uczynkowych* to się y Kryminalne zamkną, a dopiero co powinno bydź

N2 zacho-

zachowane, w ſprawach właśnie kryminalnych wyrazić pod oſobnemi § §; a do tego ſłużą naſtępuiące § §.

§ 1*wszy* cały iak ieſt.

§ 2*gi* Opuścić trzeba: ponieważ Sędziowie, popełnionego albo nie, kryminału, inaczey dochodzić niemogą, tylko przez inkwizycye y libera confeſſata, ktòre potrzebuią czasu, przeto niż te dopełnione będą, choćby człowiek niewinny, ſkoro za złoczyńcę udany y złapany, muſi bydź przytrzymany.

§ 3*ti* Może bydź opuſzczony, bo gwałt lub zabòyſtwo na mieyſcowym człowieku wykonane, zapewne przyidzie do wiadomości Grodu, y pokrzywdzony, lub Sukceſſorowie zabitego nieomieſzkaią pierwey ſię uſkarżyć, niż ſąd mogłby mieć zkąd inąd wiadomość o tym.

§ 4*ty* Przyda ſię w przypádku gdy podrożnego w Leſie lub w wąwozach zabiią, aby za pierwszą wiadomością Sąd rozpisywał cyrkularne liſty, iak chce mieć ten §; a obligacyą na Poſſeſſora gròntu, na czyim ſię to zabòyſtwo zdarzy, dołożyć, aby o nim zaraz donioſł Sędziemu mieysca, choćby extra cadentiam ſądow.

§ 5*ty* Zoſtanie cały, dołożywszy kondycyą, Jeżeli trup w mieyſcu niewiadomym niebył zakopany, albo utopiony.

§ 6*ty* Zoſtanie cały oprocz referencyi do § § 3. y 4. bo z tych trzeci opuścić, a 4. ad caſum iak wyżey poprawić trzeba.

§ 7*my* Niewinny obowiązek dla Sądu, aby Jnkwizycye w Protokuł wpiſywał iak Akta perpetuitatis, ktòre po ſmierci złoczyńcy zwyczaynie ſię palą, iako niepotrzebne. J tylko kiedy złoczyńca innych ſpołeczńikow powoła, do złapania y konwikcyi ich Jnkwizycye pod pieczęcią zachowane bywaią.

W § 8. Przydanie Patrona dla Winowaycy zoſtawiwszy, reſztę można opuścić, Kommunikacya ſkrutyniow ſtronie y Patronowi, dla tego że niepotrzebna do tąd niebyła używana.

§ 9*ty* Powinien ſkròcić więźienie winowaycy, y umnieyſzyć kośztu ſtronie na żywienie Jego, y tak długie ſprawy pilnowánie.

Do

Do zreflektowania ſię Człowiekowi w takiey ſprawie, dość trzy dni czasu. Skoro niepokazuie znakow pomieſzanego rozumu, a co raz dobrowolnie powiedział, to zawſze powtarza, większey konwikcyi y pewnieyſzego dowodu proſta ſprawiedliwość niekaże ſzukać; zwłaſzcza że takowemu zeznaniu boiaźn turtur powodem bydź niemoże, bo te znieſione. Ani ſię należy odwoływać do § 16. bo gdy podług 5. § będzie prezenta albo wizya trupa, a inkarcerat przyznaie ſię że zabił, po coż Sąd ma zſyłać na mieyſce winy, dla pytania ſię czy popełniona zbrodnia y przez kogo? Lecz niema potrzeby, na wſzyſtkie §§ pod tym Artykułem obszernie umieszczone, na każdy z oſobna pisać reflexye, bo ten cały Artykuł w tak łatwey materyi, y ſposoby ſądzenia wſzyſtkim Sędziom wiadome maiący, złączywszy w niego ſprawy Kryminalne y Cywilne uczynkowe iaśniey y kròciey zamknięty bydź może.

Artykuł XXIV. o Wexlach.

Aſſumpt tego Artykułu Patryotycznym Duchem zaczęty, zdawał ſię obiecywać Konkluzyą uwolnienia Dobr Ziemſkich od Wexlowego prawa przez tyle wiekow nieznajomego Polſkiemu Narodowi, rachuiącemu beſpiecznieysze dla fortun ſwoich czasy, niż ich doświadcza od uſtawy Wexlowego prawa. Lecz iako ten Zbior Praw ma cel uſzczęśliwienia Kraiu, ktòrego ſtan Szlachecki nayznacznieyſzą ieſt częścią, przeto temu prawu rozciągania ſię do Dobr ziemſkich pozwolić niepowinien, zoſtawuiąc go dla Kupieckiego ſtanu.

Artykuł XXV. Ordynacya Kancellaryi.

Ten Artykuł wyciąga powſzechney Chwały y wdzięczności. §§. iego

iego drugi y trzeci zawsze y wszędy dopełnione bydź mogą y powinny; zaś §§ 4. 5. 6. y 7. w wielu mieyscach są do wykonania niepodobne, a w wielu bardzo trudne. Niepodobne w Grodowych Miasteczkach: ktòre Obywatele roli pilnuiący posiadaią, dobrych obyczaiow mało znaiomi, czytać y pisać nieumieiący, aniby wiedzieli co maią donosić Regentowi o Kancellarzyście, ani raportu napisać umieliby. W Godnieyszych Miastach, do wykonania trudne: Raz że Gospodarz Mieszczanin około Zony y Dzieci, rzemiosła albo handlu staraniem y podrużami zatrudniony, ledwie własnym Interessom wystarczaiącego czasu, urywaćby niechciał na dozieranie Kancellarzysty, y pisanie raportow o nim. Drugi raz: ani Gospodarz chcący pozyskować z naięcia stancyi dla Kancellarzysty, chciałby donosić swoiego Komornika, ani Komornik chciałby płacić stancyą takiemu Gospodarzowi, ktòryby go podzierał y donosił. A po ludzku pretendować niemożna, aby Kancellarzyści Aniołami byli, y niezdarzyło się im na oskarżenie zarobić.

Lecz że życie w Towarzystwie, niedopuszcza długo utaić niecnotliwych postępkow, przeto te cztery §§ opuszczone bydź mogą, a Regent przystoynością swoią ton Kancellarzystom daiący, łatwo będzie miał od wspoł Kollegow doniesione postępki Kancellarzysty, skoro będą krzywe.

§ VIII. Umoderować należy; odsądzenie albowiem od Kancellaryi, iest odebranie moralnego życia Człowiekowi, ktòre przystoyne y pożyteczne płynełoby mu z Edukacyi. Do takiey kary wielkiego potrzeba grzechu, ani więc skarga pierwsza lub druga Rodzicow (: ktòrzy naturalnie dzieciom łatwo przepraszać się daią :) ani uderzenie służącego, ani przypadkowe po nocach chodzenie, ani dług zaciągniony, czyli zatrzymana rzemieslnikom zapłata, mogą bydź materyą dożywotniey kary, lecz napomnienia y pogròżki, oraz w innym § leksze wyznaczone kary, wystarczać powinny do poprawy młodego, a gdyby to wszystko nieczyniło dobrego skutku, dosyć iest oddalić go prywatnie od Kancellaryi,

nie

nie zagradzaiąc mu przyſtępu do cnoty, ponieważ w tkliwey duszy infamia odſądzaiącego od Kancellaryi Dekretu, mogłaby zaszczepić desperacyą, y większe zepsucie obyczaiow. Wszakże uczy doświadczenie, że iak rospuſtna, tak utemporowana Młodość, niekoniecznie rowne w ſtarszym wieku poſtępki ciągnie, bo te czas odmienia. Jnne zaś w tym § wyrażone exceſſa, że większą za ſobą ciągną karę, niżeli odsądzenie od Kancellaryi, przeto do innego Sądu, nie do Regentowſkiego należeć muszą.

§ IX. Przenieść trzeba pod § 15. gdy na uformowanych Sądach wyſtępki Kancellarzyſtow ſądzone będą, ſalva appellatione do Regenta.

§§ X. y XI. Bardzo pożytecznie byłyby dopełnione, byle był obmyślony fundusz dla Kapelana.

§§ XIV. XV. XVI. y XX. Nieprędzey powszechnie wykonane bydź mogą, do poki przy prawie Ciwilnym niebędzie uſtanowiona nauka prawa narodowego. W tey Szkole wyedukowana Szlachta, gdy za rekomendacyą Poſſeſſorow (: po wymarłych Staroſtach :) od J. K. Mci na Regentow patentowani będą, na ten czas ludzie umieiętni będą w ſtanie uczenia nieumieiętnych. Dziſiay niewielu naliczemy Regentow, ktorzyby z Juſtinianem, Pufendorſem, y Grociuszem znaiomości ſzukali.

Ad § XVIII. Pożyteczniey ſię dopełni y z mnieyszym dla Regenta narażeniem ſię Kancellarzyſtom gdy ſami in forma Judiciaria ſądzić ſię będą, przez wybranych z pomiędzy ſiebie Sędziow, ſalva appellatione do Regenta.

Ad § XII. Dopełnionym będzie, lecz aż po dopełnioney Regentow nauce.

§§ XXII. XXIII. XXIV. y XXV. Mogą bydź wykonane tym czasem przez zaświadczenie obyczaiow y applikacyi, niżeli Regenci Nauczycielami zoſtaną.

Do

Do tych wszystkich reflexyi pod trzema Częściami Zbioru Praw wyrażonych, tę ieszcze iednę przydać należy.

Zbior Praw Sądowych podług swoiego zamiaru winien dać bespieczeństwo każdemu Obywatelowi co do honoru, życia y maiątku Jego. Nikt tego dać niemoże czego sam niema. A prawo, pòty bespieczeństwa mieć niemoże, pòki używanemu tłumaczeniu podpadać będzie.